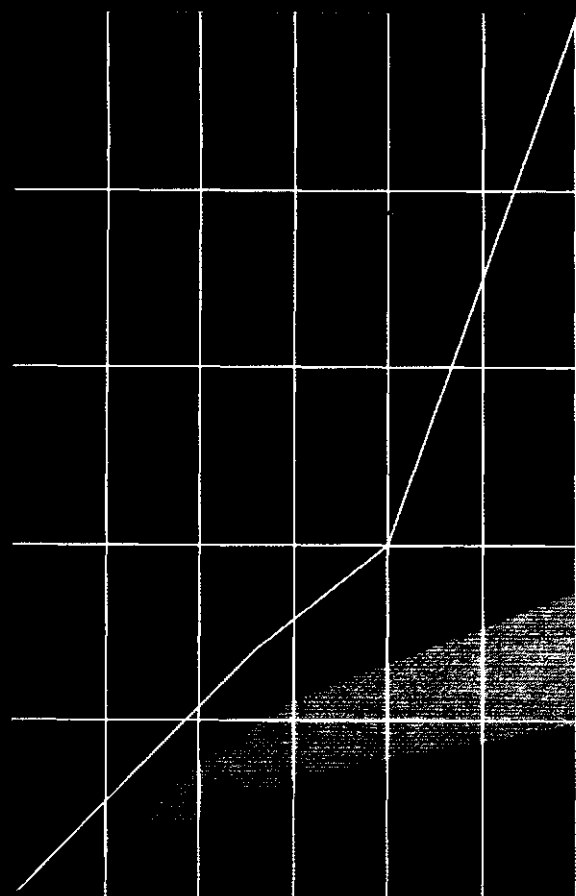

СТАТИСТИКА УКРАЇНИ

STATISTICS
OF UKRAINE

НАУКОВО-
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ЖУРНАЛ

2'2008

Засновники

Державний комітет статистики України
Науково-технічний комплекс (НТК) статистичних досліджень
Державна академія статистики, обліку та аудиту (ДАСОА) Держкомстату України
Національна академія державного управління (НАДУ) при Президентові України

Рада засновників

Осауленко О.Г., докт. наук з держ. упр., проф. (голова Ради)
(Державний комітет статистики України),
Васечко О.О., докт. екон. наук
(НТК статистичних досліджень),
Пилипенко І.І., докт. екон. наук, проф.
(ДАСОА Держкомстату України),
Луговий В.І., докт. пед. наук, академік АПН України

Редакційна колегія

Васечко О.О., докт. екон. наук, генеральний директор НТК статистичних досліджень (головний редактор); **Ванагс Е.**, докт. екон. наук, директор Латвійського статистичного інституту; **Гесць В.М.**, докт. екон. наук, академік НАН України, директор Інституту економіки та прогнозування НАН України; **Головач А.В.**, докт. екон. наук, проф. Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана; **Єріна А.М.**, докт. екон. наук, проф. Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана; **Калачова І.В.**, докт. екон. наук, директор департаменту статистики послуг Держкомстату України; **Карпов В.І.**, канд. екон. наук, проректор ДАСОА Держкомстату України; **Лібанова Е.М.**, докт. екон. наук, член-кор. НАН України, директор Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України; **Луговий В.І.**, докт. пед. наук, академік АПН України; **Матковський С.О.**, канд. екон. наук, проф., нач. Головного управління статистики у Львівській області; **Михайлов В.С.**, докт. екон. наук, директор Науково-дослідного інституту статистики НТК статистичних досліджень; **Мовламов С.Ш.**, канд. техн. наук, директор Науково-дослідного і проектно-технологічного центру статистичної інформації Держкомстату Азербайджанської республіки; **Моторин Р.М.**, докт. екон. наук, проф.; **Надолішній П.І.**, докт. наук з держ. упр., проф. Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України; **Новожен С.В.**, зав. науково-публікаційного відділу НТК статистичних досліджень (заступник головного редактора); **Осауленко О.Г.**, докт. наук з держ. упр., проф., Голова Держкомстату України; **Паніотто В.І.**, докт. філос. наук, директор Київського міжнародного інституту соціології; **Парфенцева Н.О.**, докт. екон. наук, проф., зав. кафедрою ДАСОА Держкомстату України; **Пилипенко І.І.**, докт. екон. наук, проф., ректор ДАСОА Держкомстату України; **Пирожков С.І.**, докт. екон. наук, академік НАН України; **Пугачова М.В.**, докт. екон. наук, директор Науково-проектного інституту статистичних технологій НТК статистичних досліджень; **Ревенко А.П.**, докт. екон. наук, проф.; **Рижих В.М.**, докт. наук з держ. упр.; **Розпутенко І.В.**, докт. наук з держ. упр., проф., зав. кафедрою НАДУ при Президентові України; **Сімчера В.М.**, докт. екон. наук, директор НДІ статистики Росстату; **Тамашевич В.М.**, канд. екон. наук, проф., директор НДІ статистики Міністерства статистики та аналізу Республіки Білорусь; **Тронь В.П.**, докт. наук з держ. упр., проф. НАДУ при Президентові України; **Шамрай В.О.**, докт. наук з держ. упр., проф., зав. кафедрою Національного аграрного університету; **Швець В.Г.**, докт. екон. наук, проф., зав. кафедрою Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Свідоцтво про реєстрацію – серія КВ № 2427 від 18 лютого 1997 р.

Адреса редакції: 01001, Київ-1,
вул. Еспланадна, 4-6, кімп. 207.
Тел.: (044) 235-96-81;
Факс: (044) 235-30-86

Сайт <http://ntkstat.kiev.ua>

Статистика України

Щоквартальний
науково-інформаційний
журнал

2008, № 2 (41)

Видається з 1998 року

У НОМЕРІ:

Статистика та економіка, аналіз

<i>Герасименко С.С., Носова Є.А., Чуприна О.А.</i> Проблеми використання статистичної інформації в маркетингових дослідженнях.....	4
<i>Грбовецький Б.Є., Мороз О.В., Благодир Л.М.</i> Факторний аналіз продуктивності праці на основі економіко-статистичних моделей.....	9
<i>Єгоров І.Ю.</i> Проблеми визначення рівня економічного розвитку України напередодні розвалу СРСР.....	13
<i>Кулинич Р.О.</i> Індексний аналіз впливу інфляції на доходи населення.....	21
<i>Пікало В.Ф.</i> Теоретичне обґрунтування можливостей використання маржинального аналізу прибутку в статистиці підприємств.....	24
<i>Тамашевич В.М., Лешкевич В.В.</i> Оцінка ефективності товарної структури зовнішньої торгівлі.....	29
<i>Щокін Р.Г.</i> Побудова збалансованої системи показників ефективності діяльності недержавного навчального закладу.....	36

Статистичні дослідження процесів функціонування національної економіки

<i>Бойко С.В.</i> Статистичне вивчення доходів Державного бюджету України.....	39
<i>Поплюйко Я.В.</i> Доларизація економіки України: статистичні оцінки.....	44
<i>Попов В.Ю.</i> Методологічні засади оцінки конкурентної складової національного ринку.....	50
<i>Тарасюк Г.М.</i> Планування потенціалу підприємств харчової промисловості: суть, основні проблеми та напрями.....	59
<i>Таряник О.М., Глухова О.А., Глухова С.В.</i> Сучасні тенденції розвитку інноваційної діяльності підприємств в Україні: макроекономічний та регіональний аспекти.....	63

Обстеження ділової активності підприємств

<i>Пугачова М.В.</i> Тенденції української економіки очима керівників підприємств (аналітичний огляд). Інноваційна діяльність підприємств.....	68
--	----

Демографічна та соціальна статистика

<i>Лиса О.В.</i> Оцінювання показників робочої сили за даними щомісячних обстежень населення.....	76
<i>Шевчук П.Є.</i> Удосконалення підходів до оцінки рівня народжуваності для умовного покоління.....	82

Державне управління

<i>Вишневська О.А.</i> Сучасна міжнародна трудова міграція та державна міграційна політика.....	87
<i>Воронов М.П.</i> Зарубіжний досвід функціонування та вдосконалення основ місцевого самоврядування.....	91
<i>Збаразчук О.В.</i> Оцінювання діяльності регіональних органів виконавчої влади щодо забезпечення соціально-економічного розвитку територій.....	95
<i>Лисенко Б.В.</i> Програми розвитку соціального житла в малих містах України.....	100
<i>Найда І.В.</i> Удосконалення правової бази державного регулювання трудових прав молодих спеціалістів в Україні.....	104

Ювілеї, пам'ятні дати

<i>До ювілею</i> Нелі Олексіївни Парфенцевої.....	109
<i>Хроніка</i>	110
<i>Пам'яті</i> Віктора Миколайовича Тамашевича.....	114
<i>Анотації</i>	115

Статистика Украины

2008, № 2 (41)

В НОМЕРЕ:

Статистика и экономика, анализ

<i>Герасименко С.С., Носова Е.А., Чуприна Е.А.</i> Проблемы использования статистической информации в маркетинговых исследованиях.....	4
<i>Гривовецкий Б.Е., Мороз О.В., Благодир Л.Н.</i> Факторный анализ производительности труда на основе экономико-статистических моделей.....	9
<i>Егоров И.Ю.</i> Проблемы определения уровня экономического развития Украины накануне развала СССР.....	13
<i>Кулинич Р.Е.</i> Индексный анализ влияния инфляции на доходы населения.....	21
<i>Пикало В.Ф.</i> Теоретическое обоснование возможностей использования маржинального анализа прибыли в статистике предприятий.....	24
<i>Тамашевич В.Н., Лешкевич В.В.</i> Оценка эффективности товарной структуры внешней торговли.....	29
<i>Щекин Р.Г.</i> Построение сбалансированной системы показателей эффективности деятельности негосударственного учебного заведения.....	36

Статистические исследования процессов функционирования национальной экономики

<i>Бойко С.В.</i> Статистическое изучение доходов Государственного бюджета Украины.....	39
<i>Поплюйко Я.В.</i> Долларизация экономики Украины: статистические оценки.....	44
<i>Попов В.Е.</i> Методологические основы оценки конкурентной составляющей национального рынка.....	50
<i>Тарасюк Г.Н.</i> Планирование потенциала предприятий пищевой промышленности: суть, основные проблемы и направления.....	59
<i>Таряник Е.М., Глухова Е.А., Глухова С.В.</i> Современные тенденции развития инновационной деятельности предприятий в Украине: макроэкономический и региональный аспекты.....	63

Обследования деловой активности предприятий

<i>Пугачева М.В.</i> Тенденции украинской экономики глазами руководителей предприятий (аналитический обзор). Инновационная деятельность предприятий.....	68
--	----

Демографическая и социальная статистика

<i>Лыся О.В.</i> Оценивание показателей рабочей силы по данным ежемесячных обследований населения.....	76
<i>Шевчук П.Е.</i> Усовершенствование подходов к оценке уровня рождаемости для условного поколения.....	82

Государственное управление

<i>Вишневская Е.А.</i> Современная международная трудовая миграция и государственная миграционная политика.....	87
<i>Воронов Н.П.</i> Зарубежный опыт функционирования и усовершенствования основ местного самоуправления.....	91
<i>Збаразук А.В.</i> Оценивание деятельности региональных органов исполнительной власти по обеспечению социально-экономического развития территорий.....	95
<i>Лысенко Б.В.</i> Программы развития социального жилья в малых городах Украины.....	100
<i>Найда И.В.</i> Усовершенствование правовой базы государственного регулирования трудовых прав молодых специалистов в Украине.....	104

Юбилей, памятные даты

<i>К юбилею Нелли Алексеевны Парфенцевой.....</i>	109
<i>Хроника.....</i>	110
<i>Памяти Виктора Николаевича Тамашевича.....</i>	114
<i>Аннотации.....</i>	115

Statistics of Ukraine

2008, № 2 (41)

IN THE ISSUE:

Statistics and Economics, Analysis

<i>Gerasymenko S.S., Nosova Ye.A., Chupryna O.A.</i> Problems of Using Statistical Information in Marketing Research.....	4
<i>Grabovetsky B.Ye., Moroz O.V., Blagodyr L.M.</i> Factor Analysis of Labor Productivity Based on Economic and Statistical Models.....	9
<i>Yegorov I.Yu.</i> Problems of Estimation of the Level of Economic Development of Ukraine before Disintegration of the USSR.....	13
<i>Kulynych R.O.</i> Index Analysis of Inflation Influence on Personal Incomes.....	21
<i>Pikalo V.F.</i> Possibilities of Using Marginal Analysis of Profit in Enterprise Statistics: Theoretical Substantiation.....	24
<i>Tamashevych V.M., Leshkevych V.V.</i> Efficiency Estimation of the External Trade Commodity Structure.....	29
<i>Schokin R.G.</i> Formation of a Balanced System of Indicators of Private Educational Establishment Efficiency.....	36

Statistical Research of Processes of National Economy

<i>Boiko S.V.</i> Statistical Study of Income of the State Budget of Ukraine.....	39
<i>Poplyuyko Ya.V.</i> Dollarization of Ukraine's Economy: Statistical Estimates.....	44
<i>Popov V.Yu.</i> Methodical Basis for Estimation of the National Market Competition Component.....	50
<i>Tarasjuk G.M.</i> Planning the Potential of Food Industry Enterprises: Essence, Key Problems and Directions.....	59
<i>Taryanyk O.M., Glukhova O.A., Glukhova S.V.</i> Modern Tendencies in the Development of Innovative Activity of Enterprises in Ukraine: Macroeconomic and Regional Aspects.....	63

Business Tendency Surveys

<i>Pugachova M.V.</i> Ukrainian Economy Tendencies in the Eyes of Enterprise Leaders (Analytical Review). Innovative Activity of Enterprises.....	68
---	----

Demographic and Social Statistics

<i>Lysa O.V.</i> Estimating the Manpower Indicators by the Monthly Population Survey Data.....	76
<i>Shevchuk P.Ye.</i> Improving the Approaches to the Birth Rate Estimation for a Conventional Generation.....	82

Public Administration

<i>Vyshnevskaya O.A.</i> Present-day International Labor Migration and Public Migration Policy.....	87
<i>Voronov M.P.</i> Foreign Experience of Functioning and Improving of Self-administration Principles.....	91
<i>Zbaraschuk O.V.</i> Estimating Activity of Regional Executive Authorities in Ensuring Socio-economic Development of the Territories.....	95
<i>Lysenko B.V.</i> Programs of Social Housing Development in Small Towns of Ukraine.....	100
<i>Naida I.V.</i> Improving the Legal Basis of State Control of Young Specialists' Labor Rights in Ukraine.....	104

Anniversaries, Memorial Dates

<i>Nelia O. Parfentseva's Jubilee</i>	109
<i>Chronicle</i>	110
<i>In memory of Victor M. Tamashevych</i>	114
<i>Abstracts</i>	115

Проблеми використання статистичної інформації в маркетингових дослідженнях

Недоліки планового централізованого господарювання, в яких Україна проіснувала 70 років, ще довго будуть відгукуватися на її шляху ринкових перетворень. Не торкаючись інших боків життя України та українців, під вказаним кутом зору на окрему увагу заслуговує державна статистика. Система державної статистики в СРСР створювалася для вирішення зовсім інших завдань, ніж у незалежній Україні, яка наразі намагається організувати свою економіку на ринкових засадах. У більшості країн світу органи державного управління мають за головну мету забезпечення збалансованості функціонування як ринку у цілому, так і окремих його сегментів. Досягнення вказаної мети можливе лише за умови наявності у відповідних управлінських структурах вичерпної, надійної та оперативної інформації щодо кон'юнктури ринку. Використання такої інформації дозволяє здійснювати необхідні маркетингові дослідження для прийняття відповідних управлінських рішень на мега- та мезорівнях.

Можливості використання інформації Держкомстату України та інших державних установ у маркетингових дослідженнях було розглянуто на прикладі ринку молока та молочних продуктів. Маркетингове дослідження вказаного ринку вимагає отримання інформації щодо основних суб'єктів, які на ньому функціонують, а саме:

- виробників сирого молока (сільськогосподарських підприємств та особистих підсобних господарств населення);
- виробників молочних продуктів (переробних підприємств, що належать до молочної промисловості);
- підприємств оптової та роздрібної торгівлі (як внутрішньої, так і зовнішньої);
- споживачів (кінцевих, якими є домогосподарства, та проміжних, які використовують молочну продукцію для виробництва).

Аналіз інформації щодо виробників сирого молока показав, що переважна її частина збирається й оприлюднюється щодо сільськогосподарських підприємств, які виробляють менше 20% від загальної кількості молока і питома вага яких у виробництві має тенденцію до зниження. Водночас дослідження власних підсобних господарств населення здійснюється на вибірковій основі, тому за всіма категоріями господарств наводять інформацію про поголів'я корів, їх продуктивність та виробництво молока, а напрями реалізації та використання молока – тільки

С.С. Герасименко,
доктор економічних наук,
професор Національної академії управління;
Є.А. Носова,
асистент Київського національного
університету ім. Т.Г. Шевченка;
О.А. Чуприна,
кандидат економічних наук,
доцент Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна

по сільськогосподарських підприємствах (у статистичних збірниках "Статистичний щорічник України" [1], "Регіони України" [2], "Сільське господарство" [3], "Тваринництво України" [4]). Напрями використання молока особистими підсобними господарствами населення на основі вибіркового обстеження визначаються з недостатнім рівнем точності, а тому офіційно не оприлюднюються і використовуються тільки для внутрішніх розрахунків та аналізу тенденції зміни структури використання, а також важливості кожного з напрямів.

Основним показником, що характеризує ефективність молочного тваринництва, є середньорічний надій від однієї корови. За методикою Держкомстату, розрахунок цього показника здійснюється щодо поголів'я на початок року, хоча більш обґрунтованим є розрахунок за середньорічним поголів'ям [1, с. 138; 5, с. 463–464]. І хоча останній здійснюється стосовно сільськогосподарських підприємств, у статистичних збірниках публікуються лише показники, розраховані за першим варіантом. Різниця ж між рівнями середньорічного надою по сільськогосподарських підприємствах складала у 2006 році 3,21%, або 99 кг, у зв'язку зі зниженням поголів'я протягом року. Тобто, на нашу думку, значення показника було б більш обґрунтованим, якщо його розраховувати таким чином:

$$\text{Середньорічний надій від однієї корови} = \frac{\text{Валовий надій від корів молочного стада}}{\text{Середньорічна кількість корів молочного стада}}$$

Але для цього потребують розрахунку такі показники, як чисельність корів молочного та м'ясного стада, а також валовий надій від них за домогосподарствами населення, про проблеми щодо яких згадувалося вище. Водночас для здійснення аналізу впливу на продуктивність корів головного чинника – структури витрат кормів – доцільно розраховувати ці витрати на одну корову та на виробництво центнера молока окремо за сільськогосподарськими підприємствами та особистими підсобними господарствами населення за видами кормів (концентровані, комбікорми, грубі, соковиті та ін.). Але для такого аналізу інформація також відсутня в статистичних офіційних джерелах.

Основними показниками, що дозволяють охарактеризувати виробництво молочних продуктів, є:

- обсяг закупленої сировини в розрізі напрямів її надходження;
- обсяг виробництва молока та молочних продуктів;
- обсяг реалізації молока та молочних продуктів;
- залишки нереалізованої продукції та їх зміна.

Здійснення аналізу виробництва на мезо- і мега-рівнях потребує наявності цих показників в натуральному (за видами та в перерахунку на молоко) і вартісному (за видами та в цілому по групі) вираженні. У теперішній час обсяг виробництва у натуральному вираженні надається Держкомстатом України тільки за основними групами та підгрупами молочних продуктів (у "Бюлетені промисловості" їх визначають відповідно 11 та 4, хоча у внутрішній звітності виділяється 13 основних груп та значно більше підгруп відповідно до номенклатури продукції промисловості [6]). Обсяги виробництва не всіх видів продукції визначаються у терміновій звітності в перерахунку на молоко, оскільки це не передбачено новою Номенклатурою на відміну від існуючої раніше Номенклатурою продукції відповідно до загальнодержавного класифі-

катора продукції [7]. Крім того, за всією сукупністю підприємств дані наводяться тільки за шістьма з дванадцяти видів молочної продукції (масло різної жирності об'єднано в одну групу). Щодо більшої номенклатури існує тільки інформація, отримана в результаті обробки термінової звітності, але вона подається тільки великими, середніми та вагомими за обсягами діяльності малими підприємствами [8], тобто не за всією сукупністю підприємств.

Проведене порівняння річних даних щодо обсягу виробництва за повною сукупністю підприємств за всіма видами молочних продуктів (у перерахунку на молоко) з даними термінової звітності дозволило визначити, що різниця між ними є досить суттєвою (рис. 1, за даними Держкомстату), особливо у 2005 та 2006 роках, що свідчить про збільшення обсягу виробництва цієї продукції малими підприємствами.

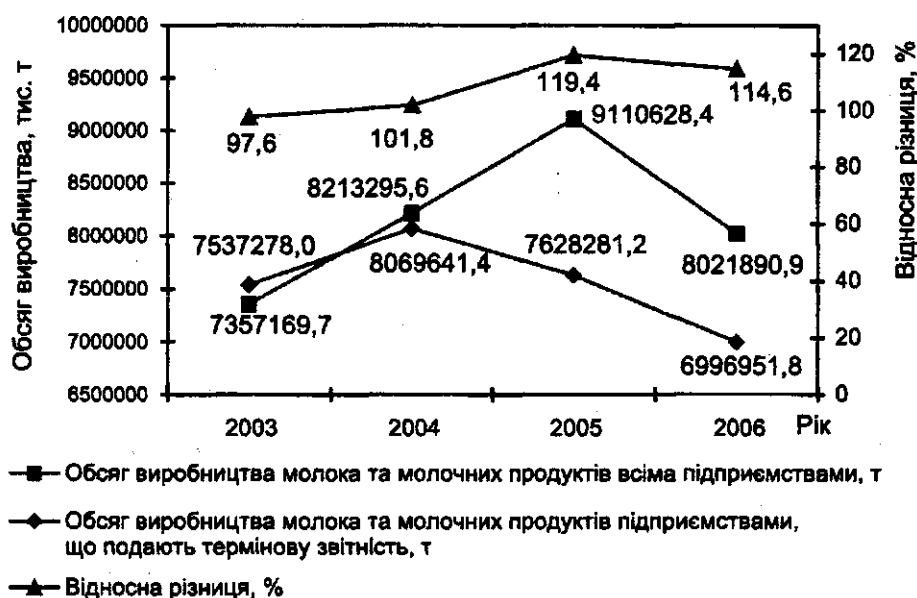

Рис. 1. Співвідношення між обсягами виробництва молока різними сукупностями підприємств за 2003–2006 роки

Неповною є також інформація щодо джерел закупівлі молока переробними підприємствами. Вона міститься у статистичному бюлетені "Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства", в якому наведені показники обсягів закупленої сировини, її цін та вартості, а також кількості підприємств та закупівельних пунктів, що займаються вказаним видом діяльності [9]. Аналіз цієї інформації показав, що під облік підпадають не всі переробні підприємства, оскільки обсяги реалізації має значно більша кількість підприємств (592 у 2006 році), ніж подають звітність за цією формою (відповідно, 380 підприємств).

Аналіз виробництва молочних продуктів за тривалий період ускладнюється тим, що з 2003 року замість попередньої номенклатури [7] діє нова Номенклатура продукції промисловості [6], за якою було суттєво змінено групування видів молочних продуктів. Цією номенклатурою не передбачено здійснення перерахунку всієї продукції, що виробляється, на молоко, і

відповідно відсутні коефіцієнти перерахунку, що не дозволяє визначити структуру виробництва та втрат. Водночас для перерахунку можна застосовувати коефіцієнти, що використовуються Департаментом вибіркового обстеження домогосподарств Держкомстату України.

У зв'язку з принциповими відмінностями між зазначеними номенклатурами, виділені в їх межах види молочних продуктів суттєво відрізняються за наповненням. Це також не дозволяє порівнювати відповідну інформацію, отриману до та після 2003 року, що певним чином обмежує можливість аналізу динаміки виробництва. Так, розбіжність між обсягами виробництва у перерахунку на молоко, обчисленими за різними класифікаціями, але на підставі даних, отриманих за однією сукупністю підприємств, складає більше 12%. Ця розбіжність виникає через неврахування у попередній номенклатурі окремих видів молочних продуктів (розрахунки проводилися за інформацією 2003 року, коли облік здійснювався за

двома класифікаціями, що і дозволило виконати порівняння).

З 2003 року припинився розрахунок показника обсягу виробництва молока і молочних продуктів у вартісному вираженні, який дозволяв аналізувати тенденцію зміни обсягу виробництва в цілому по всіх видах молочної продукції шляхом коригування цього показника на індекс цін виробників (щодо попереднього року). Його порівняння з обсягом реалізації, що розраховується тільки в цілому по молочній промисловості у вартісному вираженні, дозволило б визначити співвідношення між попитом та пропозицією. Але здійснювати таке порівняння можливо тільки починаючи з 2002 року, коли в статистичних публікаціях стали наводити показник реалізації у вартісному вираженні. Водночас і для такого розрахунку існують певні проблеми: він вимагає усунення впливу цін шляхом використання індексів середніх цін виробників до попереднього року (а не грудень до грудня попереднього року), а вони почали розраховуватися тільки у 2003 р.

Крім того, здійснити аналіз виробництва молока та молочної продукції в розрізі регіонів за існуючими даними неможливо через неповне висвітлення цього показника (в розрізі областей подається обсяг виробництва не всіх видів продукції, крім того з наявного переліку вилучається вид продукції, обсяг виробництва за яким є незначним), що призводить до невідповідності підсумку за регіонами значенню показника по Україні в цілому.

Виявлення сезонності у виробництві молочних продуктів вимагає аналізу кварталних та місячних даних. Але вони не повною мірою відбивають існуючу тенденцію, оскільки знову ж таки надаються не за повною сукупністю підприємств, а тільки за великими, середніми та вагомими за обсягами діяльності малими підприємствами, що подають термінову звітність та забезпечують приблизно 94–99 % загального обсягу випуску продукції (за різними видами продукції відсоток відрізняється). Наприклад, різниця в обсягах виробництва основних видів продукції у 2006 році за річною та термівовою звітністю складала: молоко оброблене рідке – 4,13%, сири жирні – 0,92%, продукти кисломолочні – 1,1%, сир свіжий неферментований та сир кисломолочний – 1,04%, масло вершкове жирністю до 85% – 2,17%, більше 85% – 4,68% (розрахунок було здійснено шляхом порівняння даних, наведених у Статистичному щорічнику України [1] та бюлетені промислової продукції [8]). Здійснити коригування на недооблік за існуючими даними неможливо, оскільки інформація стосовно кількості підприємств, що належать до різних груп у цілому по Україні та в розрізі регіонів, а також їх середнього обсягу виробництва не оприлюднюється.

Щодо обсягу реалізації молока та молочних продуктів, то він визначається тільки в грошовому вираженні в цілому по молочній промисловості, а тому неможливо визначити обсяг реалізації за видами продукції та середні відпускні ціни за регіонами та в цілому по Україні на всю молочну продукцію й окремі її

види, а також проаналізувати відсоток реалізації до випуску. Крім того, зазначений показник враховує не всі господарюючі суб'єкти, що займаються реалізацією цього виду продукції (крім річних показників).

Ціни, за якими відбувається реалізація молочних продуктів (відпускні або ціни виробників), реєструються на основі звітності підприємств Державним комітетом статистики України для розрахунку індексу цін виробників. Однак оскільки цей показник обчислюється помісячно і тільки в цілому по Україні без визначення його за регіонами, то це унеможливує відповідний аналіз різниці цін між молочними продуктами. Крім того, не здійснюється розрахунок середніх цін реалізації як кожного виду молочних продуктів, так і в цілому за групою, що дозволило б більш детально проаналізувати вплив ціни на споживання, а також визначити обсяг споживання кожного виду продукції у грошовому виразі та обчислити середній розмір націнки, яка використовується в різних видах торгових точок оптової та роздрібної торгівлі (хоча це можна зробити на основі даних, що збираються Держкомстатом України).

Продукція, вироблена у промисловості, реалізується як через оптову та роздрібну мережі, так і іншим підприємствам для подальшої переробки (наприклад, використовується при виробництві ковбас та кондитерських виробів). Для визначення напрямів реалізації та питомої ваги кожного з них необхідно використовувати однакові класифікації, що передбачатимуть групування тринадцяти груп виробленої у промисловості продукції в укрупнені групи з використанням затверджених коефіцієнтів перерахунку на молоко, а також визначення загального обсягу продукції. Але оскільки ці показники розраховуються різними департаментами Держкомстату України, їх класифікації є непорівнянними (рис. 2), що спричинює неточності при здійсненні зіставлень. Крім того, зведення реалізованої продукції до укрупнених груп відбувається без використання коефіцієнтів перерахунку на молоко, тобто не враховуються відмінності у жирності продуктів та їх інших властивостях. Це призводить до того, що у роздрібній торгівлі взагалі не обчислюється кількість реалізованого молока та молочних продуктів у натуральному вираженні через значні відмінності у продуктах, які належать до цієї групи, а у зовнішній торгівлі цей факт також не приймається до уваги.

Зміну фізичного обсягу реалізації у роздрібній торгівлі можна визначити на основі аналізу індексів фізичного обсягу, але їх розрахунок здійснюється шляхом використання взаємозв'язку між індексами вартості та роздрібних цін. Останній обчислюється на підставі даних вибіркового спостереження за цінами, в ході якого досліджуються суб'єкти, відмінні від тих, які подають звітність щодо обсягів реалізації, а це може призвести до неточності в отриманих показниках.

Порівняння виробництва з реалізацією унеможливується також і тим, що роздрібний товарооборот визначається тільки за суб'єктами підприємницької

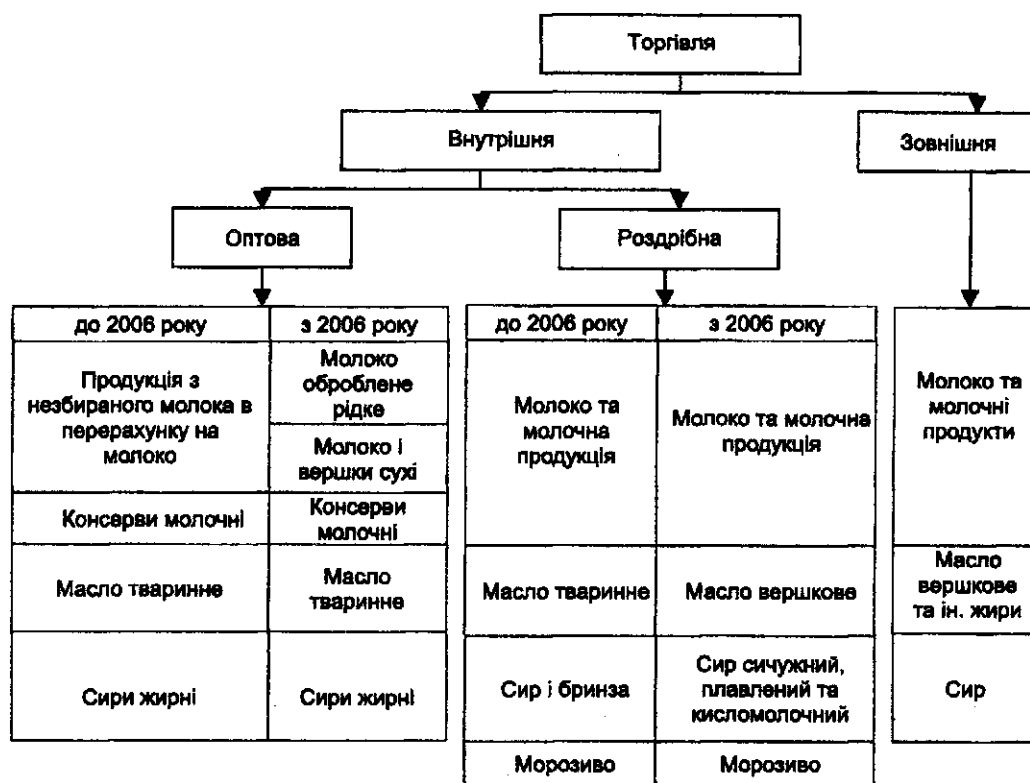

Рис. 2. Класифікація молочної продукції в торгівлі

діяльності – юридичними особами, оскільки вони зобов'язані подавати звітність. При цьому не враховується товарооборот фізичних осіб – підприємців, який є досить суттєвим щодо молока та молочних продуктів.

Порівняння обсягів виробництва з роздрібним товарооборотом у натуральному вираженні за трьома групами продуктів показує, що в 2006 р. обсяг реалізації сиру та бринзи складав 16,45% від обсягу виробництва, масла вершкового – 33,51%, а морозива – 22,45%, що свідчить про переважну реалізацію цих продуктів у торговельних місцях, які належать фізичним особам і, відповідно, оборот яких не визначається, хоча це можна зробити шляхом організації та проведення вибіркового обстеження торговельних точок. Причому у точках, що належать фізичним особам, обсяг реалізації морозива зростає, а стосовно двох інших груп молочних продуктів спостерігається протилежна тенденція (рис. 3, за даними Держкомстату України).

Це також підтверджується результатами вибіркового обстеження домогосподарств, у ході яких

вказуються місця здійснення покупок, що дозволяє визначити їх розподіл (рис. 4, за даними Держкомстату України). У магазинах, що належать як юридичним, так і фізичним особам, купується тільки 62% молочних продуктів. Вибіркове обстеження, дані якого дозволили б визначити частку фізичних осіб у продажах, проводилося тільки один раз у 2005 році за спеціальним розпорядженням Кабінету Міністрів України з метою визначення кількості торговельних точок, що належать фізичним особам.

Про невідповідність розрахованого роздрібного товарообороту реальному значенню цього показника

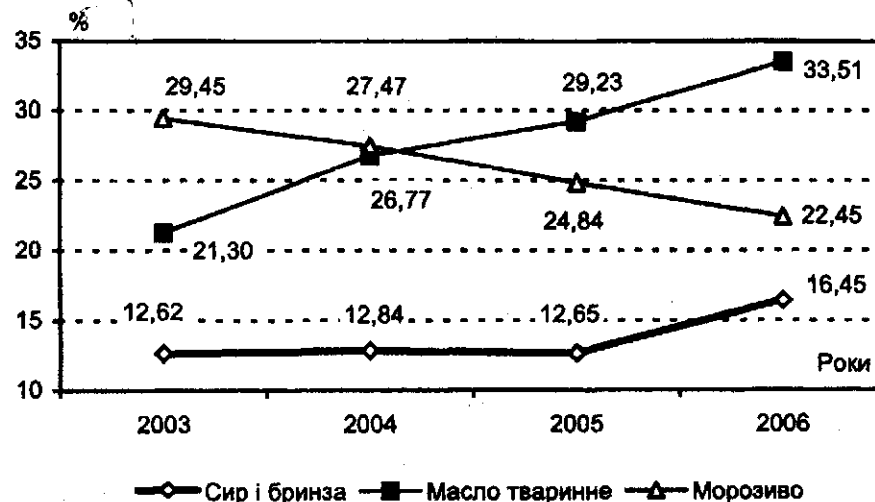

Рис. 3. Співвідношення між обсягом виробництва та роздрібним товарооборотом за окремими групами молочних продуктів у натуральному вираженні

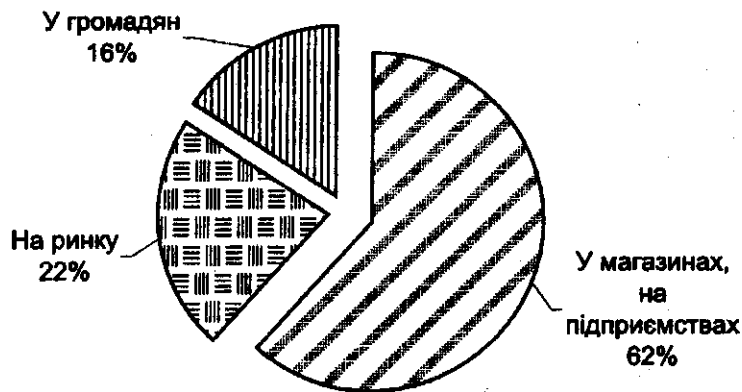

Рис. 4. Розподіл за місцями здійснення покупок молока та молочних продуктів у вартісному вираженні

також свідчить величина показника роздрібного товарообороту по молоку та молочних продуктах на одну особу наявного населення, яка у 2006 році складала 127,98 грн. або 10,67 грн. на місяць (за даними [10]), хоча за даними вибіркового обстеження домогосподарств одна особа витратила в середньому на молочні продукти 26,68 грн. у місяць (за грошовими витратами) або майже в два з половиною рази більше (за даними [11]).

Характеристика динаміки фізичного обсягу роздрібного товарообороту для всіх молочних продуктів вимагає перерахунку обсягу реалізації у порівнянні ціни. Для цього необхідно мати індекси споживчих цін щодо попереднього року за кожною з чотирьох груп молочних продуктів. Але наразі вони публікуються тільки стосовно молока та молочної продукції, а також масла вершкового. Щодо морозива індекси споживчих цін не публікуються взагалі, а стосовно сиру публікують тільки помісячні індекси та відповідні показники до грудня попереднього року, які не можна використовувати для розрахунку, оскільки це призведе до заниження величини обсягу роздрібних товарів через постійне зростання цін.

Розглядаючи кінцеве споживання молочних продуктів, варто зазначити, що його обсяг визначається за результатами вибіркового обстеження домогосподарств за двома групами молочних продуктів у перерахунку на молоко (молоко та сир; молоко, молоко-продукти та масло). Водночас за даними спостереження можна визначити структуру споживання у натуральному та грошовому вираженні, що дозволить проаналізувати зміну смакових уподобань населення та чинники, які на це впливають (у першу чергу, зміна цін).

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновки, що існуючої інформації щодо ринку молока та молочної продукції недостатньо для проведення маркетингового дослідження на мега- та мезорівні. Найменший її дефіцит відчувається при дослідженні

виробників сирого молока, особливо сільськогосподарських підприємств, оскільки, незважаючи на притаманні існуючим даним недоліки, вони дозволяють детально проаналізувати цей ринок. Значно менша кількість інформації накопичується стосовно переробних підприємств, при цьому більшість її офіційно не оприлюднюється або призначається тільки для внутрішнього використання (наприклад, стосовно кількості підприємств, що працюють у молочній промисловості). Крім того, показники є не порівнянними між собою в часі та просторі через використання різних одиниць вимірювання, зміну методології розрахунку, а також їх належність до різних сукупностей. Найгіршим є інформаційне забезпечення дослідження роздрібно

торгівлі, оскільки дані щодо неї подаються не за всіма суб'єктами, а обсяг реалізації в натуральному вираженні розраховується тільки за трьома видами продукції з чотирьох.

Виправлення вказаних недоліків потребує:

- розширення кола досліджуваних показників вибіркового обстеження особистих підсобних господарств населення, оскільки ця категорія забезпечує більше 80% виробництва молока;
- розробки методики обчислення коефіцієнтів перерахунку окремих видів молочних продуктів на молоко;
- уточнення інформації щодо кількості та структури підприємств, які працюють у молочній промисловості;
- розроблення ключів для зведення рядів динаміки, побудованих за Класифікацією товарів та послуг та за Номенклатурою промислової продукції;
- розрахунку обсягів виробництва та реалізації молока у натуральному й вартісному вираженні по молочній промисловості в цілому по країні та у розрізі регіонів;
- розрахунку середніх цін виробників в цілому по галузі та за окремими видами молочних продуктів у середньому по Україні та в розрізі регіонів;
- проведення вибіркового обстеження підприємств роздрібно торгівлі, що не подають звітності до Держкомстату України, для визначення обсягу реалізації молочних продуктів через їх мережу;
- публікації індексу споживчих цін до попереднього місяця, грудень до грудня попереднього року та до попереднього року в цілому, що дозволить визначати зміну цін стосовно всіх видів продукції, а також здійснювати перерахунок обсягу реалізації в роздрібній торгівлі у порівнянні ціни.

Список використаних джерел

1. Статистичний щорічник України за 2006 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]; Держкомстат України. — К.: ТОВ "Вид-во "Консультант", 2007. — 552 с.

2. *Регіони України, 2006* : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — Ч. II. — 2006. — 808 с.
3. *Сільське господарство України за 2006 рік* : [стат. зб.] / [за ред. Ю. М. Остапчука] ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2007. — 368 с.
4. *Тваринництво України за 2006 рік* : [стат. зб.] / [відп. за вип. О. М. Прокопенко] ; Державний комітет статистики України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — 250 с.
5. *Рекомендації щодо розрахунку окремих показників статистики тваринництва (на підставі даних державного статистичного спостереження за ф. № 24 (річна, місячна) "Звіт про стан тваринництва")* // Методологічні положення зі статистики. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — Вип. 2. — Т. 1. — 2006. — 504 с.
6. *Номенклатура продукції промисловості, затверджена Наказом Держкомстату України від 30.08.2002 р. № 320* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrfood.com.ua/references/npp.php>
7. *Номенклатура продукції відповідно до загальнодержавного класифікатора продукції* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.met-online.kiev.ua/menu/dovidka/goscom/>
8. *Про основні показники роботи промисловості України за січень-грудень 2006 року* : [стат. бюл.] / [відп. за вип. К. М. Шишкіна] ; Державний комітет статистики України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2007. — 134 с.
9. *Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства за 2006 рік* : [стат. бюл.] / [відп. за вип. О. М. Прокопенко] ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2007. — 22 с.
10. *Роздрібний товарооборот підприємств за 2006 рік* : [стат. бюл.] / [за заг. кер. Ю. М. Остапчука]. — К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2007. — 118 с.
11. *Витрати і ресурси домогосподарств України у 2006 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)* : [стат. бюл.] / [відп. за вип. І. І. Осипова] ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2007. — 430 с.

Факторний аналіз продуктивності праці на основі економіко-статистичних моделей

Б.Є. Грабовецький,
кандидат економічних наук, доцент;
О.В. Мороз,
доктор економічних наук, професор;
Л.М. Благодир,
аспірантка;
Вінницький національний
технічний університет

Розвиток науки багато в чому визначається появою нових і вдосконаленням існуючих методичних прийомів як інструментарію дослідження сутності явищ і процесів.

Розширення складу методичних прийомів – це не одноразовий акт, а безперервний процес, зумовлений потребами розвитку суспільного виробництва. У системі методичних прийомів слід виокремити економіко-статистичні моделі як ефективний інструмент дослідження, що широко використовується впродовж останніх десятиріч.

Для того, щоб економіко-статистична модель мала пізнавальну і практичну цінність, вона повинна відповідати певним вимогам, зокрема:

- ґрунтуватися на основних положеннях економічної теорії;
- адекватно відображати реальну економічну дійсність;
- враховувати найбільш важливі фактори, що визначають рівень досліджуваного показника;
- відповідати встановленим критеріям, тобто

бути логічно і статистично адекватною, а також статистично надійною;

- дозволяти одержувати таку інформацію про особливості функціонування економічного об'єкта, що до її реалізації була невідома.

Використання нового методичного прийому в економічних дослідженнях буде виправданим і ефективним лише тоді, коли він теоретично більш досконалий або забезпечує більш високу точність розрахунків порівняно з існуючими прийомами. Водночас новий прийом дозволяє інколи не тільки доповнити традиційні прийоми, а й розробити новий напрям в економічному дослідженні.

Одним із перспективних напрямів застосування економіко-статистичних моделей є проведення факторного аналізу як засобу пошуку резервів виробництва.

На сучасному етапі для здійснення факторного аналізу використовується переважно метод ланцюгових підстановок та його похідні (модифікації) – методи відносних і абсолютних різниць, індексний метод тощо. Зазначені прийоми вирізняються простотою, можливістю виявлення функціональної залежності між факторами та результативним показником, універсальністю.

Але разом з тим, незважаючи на названі переваги, прийом ланцюгових підстановок та його різновиди мають окремі недоліки [1, с. 188–190; 2, с. 11–15].

Так, згідно з правилом послідовності заміни факторів з базисних (планових) величин на звітні (фактичні), у першу чергу заміні підлягають кількісні фактори, далі – структурні фактори і в останню чергу – якісні. До речі, така послідовність наразі науково не обґрунтована, лише зазначено, що від послідовності включення факторів в “ланцюжок” врешті-решт залежать результати аналізу, а саме, кількісна оцінка впливу кожного фактора на рівень результативного показника. Яким чином діяти, якщо факторна система складається з кількох кількісних чи якісних факторів або з одних тільки якісних факторів, – стає проблемою дослідника.

Наприклад, факторна модель продуктивності праці може мати такий вигляд:

$$W = f \cdot \Phi O, \quad (1)$$

де W – продуктивність праці;

f – фондівдача;

ΦO – фондоозброєність.

Оскільки в рівнянні (1) обидва фактори якісні, то від послідовності включення їх в “ланцюжок” замін залежить кількісна оцінка впливу кожного фактора на рівень результативного показника. Зрештою це спричинює проблемну ситуацію при формулюванні кінцевих висновків дослідження. Наведений приклад підтверджує вищевикладені положення про суперечності, що виникають при використанні методу ланцюгових підстановок та його різновидів.

Не заперечуючи доцільності використання вищезазначених прийомів, вважаємо за необхідне розширити методичний апарат факторного аналізу за рахунок економіко-статистичних моделей, зокрема кореляційних. Розглянемо методику проведення факторного аналізу продуктивності праці на основі економіко-статистичної моделі, за яку використовується кореляційна модель як один з основних інструментів моделювання економічних процесів.

Продуктивність праці – один з найважливіших якісних показників діяльності підприємства, об'єднання, галузі. За рівнем продуктивності праці визначають ступінь розвитку окремого підприємства, галузі, країни. Разом з тим варто зазначити, що методика проведення аналізу продуктивності праці на основі кореляційних моделей недостатньо представлена в спеціальній літературі. Як виняток можна назвати дослідження показників продуктивності праці окремих галузей промисловості – цементної [3], цукрової [4], спиртової [5, с. 154–156]. Аналіз же продуктивності праці на основі кореляційних моделей на рівні окремих підприємств, зокрема в олійно-жировій промисловості, взагалі відсутній.

Враховуючи сучасні реалії господарювання, коли підприємства стали незалежними господарюючими одиницями, акцент у дослідженнях також повинен бути перенесений на мікрорівень (підприємство, об'єднання підприємств). З огляду на вищевикладене, роз-

глянемо методику проведення факторного аналізу продуктивності праці на основі економіко-статистичної моделі для олієекстракційного заводу, що входить до складу підприємства ВАТ “Вінницький олійно-жировий комбінат”, за даними 1996–2007 рр.

Побудові й аналізу економіко-статистичної моделі передують вибір досліджуваного показника та відбір факторів, що визначають його рівень. Так, продуктивність праці може оцінюватися різними показниками – натуральними, умовно-натуральними, трудовими, вартісними. Те саме стосується і факторних ознак.

Відбір зазначених елементів моделі здійснювався з урахуванням особливостей виробництва рослинних олій з насіння соняшнику, серед яких високий рівень матеріаломісткості виробництва (витрати на сировину в складі собівартості 1 т рослинної олії становлять 75–80%, при цьому, згідно з технологічними умовами виробництва рослинної олії, витрати палива, енергії, допоміжних матеріалів пропорційні масі сировини, що переробляється); однорідність сировини (насіння соняшнику займає 90–95% у структурі переробки); вплив на результати діяльності заводу олійності насіння і показника виходу продукції (ступеня вилучення олії з олієвмісної сировини); сезонний характер виробництва; псування сировини при зберіганні тощо.

Найбільш відповідальним і складним етапом економіко-статистичного моделювання є встановлення математичної форми зв'язку, тобто вибір і обґрунтування виду рівняння. Серед усього різноманіття рівнянь необхідно обрати те, що відповідатиме таким вимогам:

- у модель повинні входити величини, які можна кількісно виміряти;
- модель має бути порівняно простою для реалізації та зручною для розрахунку ряду додаткових параметрів, які мають чітко окреслений економічний зміст і їх інтерпретація значно підвищує аналітичні властивості кореляційних моделей.

Для побудови багатофакторних моделей насамперед використовуються лінійні, степеневі та логарифмічні рівняння.

З огляду на вищевикладене, для дослідження продуктивності праці на ВАТ “Вінницький олійно-жировий комбінат” вибрана лінійна кореляційна модель, яка в загальному вигляді представлена рівнянням:

$$y = a_0 + \sum_{i=1}^m a_i x_i, \quad (2)$$

де y – рівень продуктивності праці;

a_0, a_i – параметри рівняння регресії;

x_i – відповідний фактор впливу на продуктивність праці;

i – номер фактора, $i = 1, 2, \dots, m$; m – загальна кількість факторів впливу.

Запишемо рівняння (2) з урахуванням особливостей олієекстракційного виробництва:

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + a_3 x_3 + a_4 x_4, \quad (3)$$

де y – виробіток соняшникової олії одним робітником, тонн / особу;

x_1 – обсяг переробленого насіння, тонн;

x_2 – коефіцієнт заводу, %;

x_3 – фондівіддача за активною частиною основних засобів, тонн / тис. грн.;

x_4 – тривалість виробничого сезону, діб.

Перевага кореляційної моделі (3) полягає в тому, що більшість показників оцінені у натуральному вимірнику, чим нівелюється вплив зміни цін на основні фактори виробництва. У свою чергу це значно спрощує проведення розрахунків і підвищує обґрунтованість одержаних висновків. Коефіцієнт заводу – це показник, що дозволяє оцінити ефективність використання сировини і розраховується як співвідношення між виходом олії та олійністю насіння, яке надходило на переробку.

Таким чином, в кореляційну модель включені показники, що характеризують обсяг і ступінь використання сировини, ступінь використання основних засобів та тривалість виробничого сезону, яка є важливим фактором сезонного виробництва. Перевірка моделі на наявність мультиколінеарності засвідчила відсутність останньої, а отже, отримані результати можна вважати надійними.

Відсутність фондоозброєності праці, яка впливає на продуктивність праці та на перший погляд повинна бути включена в рівняння, пояснюється тим, що добуток фондівіддачі та фондоозброєності дорівнює продуктивності праці й тому сумісне їх використання позбавлене сенсу, а до того ж не припустимо при проведенні кореляційного аналізу. Крім того, враховуючи особливості технології виробництва соняшникової олії (метод екстрагування), чисельність промислово-виробничого персоналу не справляє суттєвого впливу на питомий виробіток продукції. В основному виробництві, що базується переважно на машинних і апаратних процесах, ступінь механізації робіт досягає 92–95%.

Після обчислення параметрів моделі (3) вона набула такого вигляду:

$$y = -4236,59 + 0,0043x_1 + 43,54x_2 + 10,98x_3 - 0,4059x_4. \quad (4)$$

Будь-яка побудована модель повинна пройти ретельну перевірку на логічну і статистичну адекватність [6]. Логічна адекватність означає відповідність рівняння економічному змісту досліджуваного явища. Стосовно багатфакторних моделей логічна адекватність оцінюється насамперед шляхом з'ясування відповідності знаків при невідомих природі взаємозв'язків між кожним фактором і результативним показником.

Додатні знаки при перших трьох факторах підтверджують прямі зв'язки між кожним з факторів і результативним показником. Дійсно, за інших рівних умов зростання обсягу переробленого насіння, коефіцієнта заводу і фондівіддачі сприяють зростанню продуктивності праці. При зниженні зазначених

факторів результативний показник реагуватиме відповідно.

Від'ємний знак при факторі x_4 (тривалість виробництва) пояснюється такою особливістю галузі. В процесі виробництва олії використовується сільськогосподарська сировина – насіння олійних культур, а тому виробництво олії є сезонним. При зберіганні насіння погіршуються його технологічні властивості, що врешті-решт знижує вихід олії з одиниці сировини. Тому за інших рівних умов подовження виробничого сезону призведе до скорочення обсягу виробництва і, як наслідок, зниження продуктивності праці, тобто між тривалістю сезону виробництва і продуктивністю праці має місце зворотний зв'язок, що й спричинює від'ємний знак при факторі x_4 .

Статистична адекватність зумовлює рівень відповідності характеристик рівняння встановленим критеріям та їх статистичну надійність.

Множинний лінійний коефіцієнт кореляції для рівняння (4) дорівнює 0,992, що свідчить про високу щільність зв'язку між факторами та результативним показником. Адекватність рівняння підтверджує також відносно невелике значення середньої помилки апроксимації ($\epsilon = 8,5\%$).

Статистична надійність множинного лінійного коефіцієнта кореляції та самого рівняння оцінюється відповідно за t -критерієм Стьюдента (t) та F -критерієм Фішера (F). При цьому розрахункові значення вказаних критеріїв (t_p, F_p) повинні бути більшими за табличні (t_m, F_m). Згідно з нашими розрахунками: $t_p = 162,36$; $F_p = 39,37$. Табличні значення для рівня значущості $\alpha = 0,01$ становлять відповідно $t_m = 3,11$ та $F_m = 4,88$. Отже, з імовірністю $p = 99\%$ можна стверджувати, що множинний лінійний коефіцієнт кореляції та саме рівняння є статистично значущими, оскільки розрахункові значення статистичних показників більші за табличні. Переконавшись у логічній і статистичній адекватності побудованого рівняння, можемо приступити до проведення економічних досліджень.

Коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,984$) характеризує сумісний вплив усіх факторів на досліджуваний показник. Значення його свідчить про те, що включені у рівняння фактори на 98,4% визначають зміну досліджуваного показника – продуктивність праці, а невраховані фактори – лише 1,6%.

Коефіцієнти при невідомих – коефіцієнти регресії (a) – показують, на скільки одиниць зміниться результативний показник зі зміною певного фактора на одну одиницю за умови фіксованого значення інших факторів. Отже, зі збільшенням (зменшенням) обсягу переробленого насіння на 1 т продуктивність праці збільшиться (зменшиться) на 0,0043 т на одного робітника; в результаті збільшення (зменшення) коефіцієнта заводу на 1% продуктивність праці збільшиться (зменшиться) на 43,54 т на одного робітника; збільшення (зниження) фондівіддачі за активною частиною основних засобів на 1 т / тис. грн. сприятиме зростанню (зниженню) продуктивності праці на 10,98 т на одного робітника. Нарешті при збільшенні (зменшенні) тривалості сезону переробки на 1 добу

продуктивність праці знизиться (зросте) на 0,406 т на одного робітника.

Враховуючи, що показники рівняння (4) оцінені в різних одиницях вимірювання, для усунення різномірності використовується коефіцієнт еластичності, який показує, на скільки процентів зміниться результативний показник зі зміною певного фактора на один процент за фіксованого значення решти факторів.

Для лінійних рівнянь коефіцієнт еластичності розраховується за формулою:

$$E_i = a_i \frac{x_i}{y} \quad (5)$$

У табл. 1 наведено коефіцієнти еластичності для рівняння (4).

Таблиця 1

Коефіцієнти еластичності факторів досліджуваної моделі

Показник	Фактори			
	x_1	x_2	x_3	x_4
Коефіцієнт еластичності (E_i)	0,9674	–	0,2167	–0,2250

Отже, за фіксованого значення інших факторів зі зміною обсягу переробленого насіння на 1% продуктивність праці зросте майже на 0,97%; зі зміною фондівдачі на 1% продуктивність праці зміниться на 0,22%; нарешті, зі зміною тривалості сезону переробки на 1% продуктивність праці зменшиться на 0,225%. Щодо фактора x_2 (коефіцієнт заводу), то оскільки він вимірюється у відсотках, то значення коефіцієнта еластичності для нього позбавлене економічного змісту, а тому не розраховується.

Аналіз впливу окремих факторів на результативний показник не тільки розкриває причини його варіювання, але й дозволяє цілеспрямовано впливати на основні виробничі фактори для досягнення необхідного економічного ефекту.

Фактори, що входять до рівняння (4), певною мірою взаємозамінні. Це означає, що одиницю одного ресурсу (фактора) можна замінити певною кількістю іншого так, що обсяг продукції при цьому залишиться незмінним. Оцінка взаємозамінності для кожної пари факторів (ресурсів) проводиться за допомогою граничної норми заміщення, яка для лінійних моделей розраховується як співвідношення коефіцієнтів регресії зі знаком "мінус".

На основі економічного змісту факторів, включених у кореляційну модель, ми можемо інтерпретувати показник "гранична норма заміщення" для досліджуваного виробництва соняшникової олії. Так, гранична норма заміщення між парами факторів "коефіцієнт заводу – обсяг переробленого насіння" та "тривалість сезону переробки – обсяг переробленого насіння" дорівнює:

$$-\frac{a_2}{a_1} = -\frac{43,54}{0,0043} = -10125,6 \text{ т} \quad (6)$$

$$-\frac{a_4}{a_1} = -\frac{0,4059}{0,0043} = -94,4 \text{ т} \quad (7)$$

Отже, відповідно до розрахунків (6), зростання коефіцієнта заводу на 1% рівнозначне з погляду рівня продуктивності праці додатковій переробці 10125,6 т насіння соняшнику. Іншими словами, якщо збільшити коефіцієнт заводу на 1%, то можна досягти фіксованого рівня продуктивності праці, скоротивши обсяг переробки насіння соняшнику на 10125,6 т.

На підставі виразу (7), скорочення тривалості сезону переробки на 1 добу рівнозначне додатковій переробці 94,4 т насіння соняшнику. Це пояснюється тим, що скорочення тривалості сезону переробки за фіксованого значення обсягу насіння сприяє економії сировини в результаті зниження втрат олійності через псування насіння.

Використання економіко-статистичних моделей у факторному економічному аналізі не обмежується оцінкою абсолютного і відносного впливу факторів на рівень результативного показника та граничної норми заміщення. Отримані коефіцієнти регресії дають можливість провести порівняльний міжзаводський економічний аналіз, що дозволяє проілюструвати, за рахунок яких факторів і якою мірою відрізняються досліджувані показники на різних підприємствах відповідного виду діяльності [5].

Оскільки побудована модель ґрунтується не на просторових даних, а на динамічних рядах, нижче наведено методику порівняльного аналізу продуктивності праці за два періоди – 2006 р. та 2000 р. – на основі такої залежності:

$$\Delta y_{x_i} = a_i (x_{ij} - x_{ik}) \quad (8)$$

Ця залежність дозволяє встановити ефект від дії i -го фактора при порівнянні його значень в j -му та k -му періодах.

Якщо підсумувати зміни під впливом усіх факторів, то визначиться загальна зміна результативного показника при порівнянні його за два періоди.

Позначимо:

x_{i0} – значення i -го фактора за базисний період (2000 р.);

x_{in} – значення i -го фактора за поточний період (2006 р.);

y_0, y_n – значення продуктивності праці відповідно у 2000 і 2006 рр.

Загальне відхилення продуктивності праці у 2006 р. порівняно з 2000 р. за розрахунковими даними становить:

$$\begin{aligned} \Delta y &= y_n - y_0 = \\ &= 607,365 - 158,914 = 448,451 \text{ т / особу,} \end{aligned}$$

у тому числі за рахунок змін:

а) обсягу переробленого насіння соняшнику:

$$\begin{aligned} \Delta y_{x_1} &= a_1 \cdot (x_{1n} - x_{10}) = \\ &= 0,0043 \cdot (125736 - 38064) = 376,99 \text{ т / особу;} \end{aligned}$$

б) коефіцієнта заводу:

$$\Delta y_{x_2} = a_2 \cdot (x_{2n} - x_{20}) = \\ = 43,54 \cdot (98,0 - 97,5) = 21,77 \text{ т/особу};$$

в) фондівддачі за активною частиною основних засобів:

$$\Delta y_{x_3} = a_3 \cdot (x_{3n} - x_{30}) = \\ = 10,98 \cdot (11,31 - 3,10) = 90,16 \text{ т/особу};$$

г) тривалості виробництва:

$$\Delta y_{x_4} = a_4 \cdot (x_{4n} - x_{40}) = \\ = -0,4059 \cdot (253 - 170) = -33,69 \text{ т/особу}.$$

Перевіримо результати факторного аналізу:

$$\Delta y = \Delta y_{x_1} + \Delta y_{x_2} + \Delta y_{x_3} + \Delta y_{x_4} = \\ = 376,99 + 21,77 + 90,16 - 33,69 = 455,23 \text{ т/особу}.$$

Похибка в 6,78 т/особу, що складає 1,51%, зумовлена округленнями даних, а також дією неврахованих факторів. Скориставшись правилами, що прийняті в обліку та статистиці, можна скоригувати похибку за рахунок найбільш впливового фактора – об'єму переробленого насіння.

Отже, продуктивність праці у 2006 р. зросла порівняно з 2000 р. на 448,45 т/особу. Це було здійснено за рахунок:

- 1) зростання обсягу переробленого насіння на 87672 т;
- 2) підвищення коефіцієнта заводу на 0,5%;
- 3) підвищення ефективності використання активної частини основних виробничих засобів на 8,21 т/тис. грн.

Зростання тривалості сезону переробки на 83 дні викликало деяке зниження продуктивності праці.

Отже, наведені вище методи проведення факторного аналізу на основі кореляційного рівняння з одночасним визначенням ряду проміжних показників дозволяють підняти економічні дослідження на якісно новий рівень, розширити можливості статистичної методології.

Список використаних джерел

1. Баканов Н. И. Экономический анализ. Теория, история, современное состояние, перспективы / Баканов Н. И., Кашаев А. Н., Шеремет А. Д. — М. : Финансы, 1976. — 264 с.
2. Павленко А. Ф. Трансформація курсу “Економічний аналіз діяльності підприємства” : [наукова доповідь] / Павленко А. Ф., Чумаченко М. Г. — К. : КНЕУ, 2001. — 88 с.
3. Френкель А. А. Математический анализ производительности труда / Френкель А. А. — М. : Экономика, 1968. — 168 с.
4. Грабовецкий Б. Е. Багатофакторний кореляційний і регресійний аналіз продуктивності праці в цукровій промисловості / Б. Е. Грабовецкий, В. В. Дмитраш, Г. Ф. Литвицкий, Т. С. Школьнікова // Харчова промисловість. — 1972. — № 2. — С. 24—27.
5. Экономический анализ в системе управления производством / Санборский В. И., Грабовецкий Б. Е., Дмитраш В. В., Яремчук Е. И. — М. : Финансы, 1978. — 200 с.
6. Грабовецкий Б. Е. Об оценке адекватности уравнения регрессии / Б. Е. Грабовецкий // Вестник статистики. — 1976. — № 5. — С. 53—57.

Проблеми визначення рівня економічного розвитку України напередодні розвалу СРСР

У першому номері журналу “Статистика України” за 2007 рік було надруковано цікаву статтю П. Матвієнка “Стан економічного розвитку республік Радянського Союзу напередодні їх незалежності” [1]. Сама проблема визначення, якою мірою Україна була готова до незалежності (а саме через призму цього питання розглядаються також інші проблеми), є, безумовно, важливою з політичного, історичного та економічного поглядів.

Наша стаття певним чином є реакцією на вищезгадану роботу, але розвідки пана Матвієнка, скоріше, дали поштовх для загального розгляду методики побудови різноманітних індексів рівня розвитку та умов

їхнього застосування у практиці соціально-економічного аналізу.

Бальні узагальнюючі оцінки і проблеми їхньої побудови та використання

У статті П. Матвієнка, на яку ми посилаємося, наведено результати розрахунків “узагальнюючої оцінки рівня розвитку союзних республік на основі рейтингу”. Останній побудовано на базі бальних оцінок дев'ятнадцяти показників, що зведені у шість груп, які характеризують економічний розвиток, капітальні вкладення, фінансовий розвиток, розвиток трудових ресурсів, споживчий розвиток, розвиток освіти, ступінь самодостатності [1]. На заключному

І.Ю. Єгоров,
доктор економічних наук,
завідувач сектору НТК
статистичних досліджень
Держкомстату України

етапі побудови індексу бали, розраховані на основі наявних статистичних даних для кожної з характеристик, додаються без вагових коефіцієнтів. З погляду методики побудови результуючого індексу робота є, на наш погляд, достатньо характерною, що дає змогу на її прикладі розглянути деякі загальні проблеми побудови подібних індексів.

В останні роки різноманітні рейтинги та бальні оцінки стали доволі поширеними у публікаціях міжнародних організацій, зокрема таких, як Світовий банк, ЮНІДО, Давоський економічний форум та ін. Можна зазначити, що особливої популярності такі рейтинги набули після запровадження ООН оцінок людського розвитку, де на початковому етапі використовувалися три складові загального індексу: рівень ВВП на душу населення, рівень освіти та тривалість життя. У роботах інших організацій та окремих авторів кількість складових є, як правило, більшою [2]. При цьому, на наш погляд, сам підхід до побудови подібних індексів викликає певні питання.

Перед тим, як розглянути деякі "технічні" проблеми побудови результуючих індексів, звернемо увагу на те, що майже всі вони створювалися завдяки політичним замовленням тих чи інших міжнародних або національних організацій. Ризикнемо висунути гіпотезу, що головна мета таких індексів – надання узагальненої (а в реальності – вкрай спрощеної) інформації для політичних цілей, а не для ґрунтовного аналізу стану та динаміки складних соціально-економічних об'єктів.

Можна виділити не менше чотирьох груп проблем, які необхідно брати до уваги при побудові подібних індексів для досліджень у соціально-економічній сфері.

1. Проблеми вибору та представлення елементарних (первинних) показників, що стають основою для побудови індексу;
2. Проблеми, пов'язані з можливостями порівняння даних по різних країнах;
3. Проблеми вибору методів згортки та розрахунку балів;
4. Проблеми перевірки на стійкість отриманих результатів.

Розглянемо ці проблеми дещо детальніше.

1. Як правило, вибір показників визначається характером вхідної інформації, як статистичної, так і експертної.

Якщо експертна інформація може одразу збиратись у бальній формі, то статистичні дані потребують певних перетворень, зокрема нормування. Найбільш поширеною є практика, коли розглядаються відхилення окремих значень показників від їх максимальних значень, а за норму вибирають різницю між максимальними та мінімальними значеннями відповідних показників. У цьому разі значення усіх показників будуть знаходитися в інтервалі між нулем та одиницею. Однак при такому підході виникає проблема побудови рядів бальних показників: кожного разу значення норми змінюється, тому отримати "часові ряди" для бальних показників неможливо, що є одним

з найсуттєвіших недоліків показників цього типу. Крім того, навіть у найпростіших випадках масштаб "безрозмірних" складових загального індексу може бути різним, тому для деяких показників, що входять до нього, застосовують операцію логарифмування. Це робиться, до речі, при розрахунках індексу людського розвитку ООН.

Однією можна відзначити, що в той час, як перехід від статистичних показників до бальних є, кінцем, непогано проробленою технічною процедурою, то визначення тих чи інших складових будь-якого індексу є процедурою суто евристичною. У міжнародних організаціях такий вибір є результатом консенсусу між різними експертами. Та навіть це не гарантує відсутності необхідності у подальшій роботі проводити майже постійні коригування набору обраних індикаторів. Особливо це характерно для показників, що відображають розвиток сучасних технологій. Наприклад, ще десять років тому експерти ЮНІДО пропонували включити до відповідного набору показник кількості факсових апаратів на тисячу осіб населення. Зараз про це ніхто вже навіть не згадує. Та сама історія з іншими комунікаційними технологіями: Єврокомісія ще у 2001–2004 рр. застосовувала показник частки доступу сімей тієї чи іншої країни до інтернету, а з 2005 року використовується лише показник доступу до широкополосного інтернету [3].

Що стосується набору, запропонованого для визначення рівня розвитку кожної союзної республіки напередодні розвалу СРСР, то, на наш погляд, не всі наведені автором вищезгаданої роботи [1] показники є адекватними і, тим більше, "рівноправними". Так, "розмір орних земель на одну особу" недостатньо відображає обсяги виробництва чи його ефективність. Те саме стосується і показника "кількість установ Ощадного банку СРСР на 10 тисяч населення". Радянські банки в умовах планової економіки не виконували тих функцій, що вони здійснюють в умовах ринку, або виконували їх у дуже обмежений спосіб (і про це цілком слушно згадує пан Матвієнко!), тому напевно чи їхня кількість або розміри кредитів свідчать про "комерційні" якості економіки. Кількість університетів (без зазначення на їх розмірів) теж не є адекватним показником рівня освіти, краще використовувати показник кількості студентів на 100 населення, особливо студентів у галузі природничих та технічних наук і т. ін.

Звичайно, ми розуміємо проблему наявності необхідної (або бажаної) для розрахунків інформації, з якою зіткнувся П. Матвієнко. З іншого боку, завжди існує спокуса використання наявних статистичних показників замість таких, що відображають сутність явищ, які досліджуються. Тобто проводяться розрахунки не того, що потрібно, а того, що можливо. Але ще раз підкреслимо: у такій ситуації найкращим рішенням було б широке обговорення самого набору показників у фаховому середовищі.

2. Дані по різних країнах мають свою специфіку. У статті пана Матвієнка використано показники капіталовкладень та фондоозброєності. У Радянському

Союзи значні капіталовкладення, а відповідно і фонди, використовувалися вкрай нерационально [4]. Тому зростання фондоозброєності у соціалістичній економіці далеко не завжди приводило до зростання ефективності виробництва. Подібним чином можна підставити під сумнів також інші "формальні" значення деяких показників. Свого часу ми зіткнулися зі схожими проблемами: наприклад, Грузія напередодні розпаду СРСР мала майже у шість разів більше докторів наук на 10 000 населення, ніж Україна [5], але навряд чи це позитивно впливало на грузинську економіку на початку 1990-х. Рівень якості людського капіталу, що вимірюється кількістю років, проведених у навчальних закладах, теж не завжди є об'єктивним показником. Ця проблема існує і в міжнародній статистиці (наприклад, коли роки навчання в елітній британській школі та пакистанському медресе зараховуються як однакові).

Заради справедливості зауважимо, що у цьому разі зіставлення між колишніми радянськими республіками є в цілому коректними, але для безпосередніх більш широких міжнародних порівнянь багато даних часів Радянського Союзу не завжди придатні.

3. Важливою проблемою залишається визначення методики "згортки" окремих показників в інтегральний показник ("індекс"). Цю проблему можна розділити на дві підпроблеми:

- а) визначення "ваги" того чи іншого показника в інтегральній оцінці;
- б) вибір самого методу "згортки".

У найпростішому випадку всі показники мають однакову вагу, але взагалі це суперечить здоровому глузду, адже значення, скажімо, ВВП на душу населення є набагато більш інформативним показником загального стану економіки на макрорівні, ніж кількість установ Ощадбанку. Хоча слід зазначити, що єдиною перевагою застосування однакових вагових коефіцієнтів є спрощення обчислень, зокрема уникнення додаткових експертних опитувань і розрахунків.

Інтегральний показник можна отримати у вигляді суми, добутку як результату множення з відповідними ваговими коефіцієнтами, середньої геометричної або в результаті застосування інших, у тому числі комбінованих, методів. Вибір того чи іншого методу згортки значною мірою залежить від уподобань експертів, хоча на нього впливає і специфіка об'єктів, що досліджуються. Це призводить до "множинності" можливих кінцевих результатів.

4. Методи побудови індексів, як вказувалося раніше, є евристичними, тому важливо, щоб отримані результати не протирічили здоровому глузду та були достатньо стійкими: невеликі коливання значень обраних параметрів або вагових коефіцієнтів не повинні призводити до докорінних змін у значеннях комплексних індикаторів. На жаль, саме це часто трапляється з індикаторами, отриманими за допомогою згортки. Так, німецький дослідник Х. Групп, який аналізував значення європейського інноваційного індексу, продемонстрував, що відносно незначні зміни у порогових значеннях досліджених параметрів призводили до

значних змін у рейтингових позиціях різних країн ЄС [6]. Під час досліджень значення окремих показників для включення до результуючого індексу повинні були (за згодою експертів) перевищувати середні величини по сукупності на 20%, при цьому Х. Групп розглянув значення 25% та 15%. Ще більш важливим є дослідження на стійкість кінцевого результату шляхом застосування методу включення або вилучення того чи іншого компонента (чи навіть декількох компонентів одночасно) результуючого індексу. Може статися, що виключення деяких "другорядних" компонентів призведе до корекції кінцевих значень, а отже, – і остаточних висновків усього дослідження.

Аналіз готовності економіки України для її розвитку як самостійної держави

Для аналізу умов самостійного розвитку країни, що багато років була частиною іншої держави, необхідно розглянути досить широке коло ендегенних та екзогенних змінних, які характеризують динаміку соціально-економічної системи. Це надзвичайно складне завдання, тому що, на наш погляд, дуже важливо брати до уваги фактор часу та особливості не тільки суто кількісних параметрів, але й інституційні характеристики системи.

Як свідчить практика подібного аналізу, найбільш продуктивним методом при цьому є розгляд потенційних сценаріїв соціально-економічного розвитку на основі відстеження найважливіших кількісних параметрів, що характеризують систему, та прогнозування перебігу можливих явищ, які мають переважно якісний зміст. Найголовніше у цьому процесі – розглянути максимально повну групу можливих сценаріїв, тобто не відкидати жодної з основних гіпотез потенційного розвитку. Необхідно також наголосити, що реальний розвиток не збігатиметься з жодним із запропонованих варіантів, але останні нададуть можливість опрацювати близькі до реального варіанти розвитку подій і заздалегідь розробити заходи щодо вирішення типових проблем, які можуть виникнути в результаті розвитку.

Але у будь-якому разі вибір показників та характеристика найважливіших подій – слабо формалізований процес, що не дозволяє вважати його повністю обґрунтованим. Так, рівень виробництва тих чи інших товарів є важливою характеристикою економіки, його використовують для оцінювання економічного потенціалу країни, що вступає в період глибокої трансформації своєї економічної системи. Але при цьому необхідно також брати до уваги інформацію про ринки збуту, конкурентоспроможність продукції за умови переходу на світові ціни, характер економічних зв'язків із партнерами і т. ін.

Деякі соціально-економічні фактори чи заходи можуть позитивно (або негативно) впливати у короткостроковій перспективі та навпаки – у довгостроковій. Так, ціновий шок здебільшого має негативний короткостроковий ефект і може зумовлювати в цілому позитивні наслідки для економіки у довгостроковій перспективі.

Виходячи з цього, для об'єктивного аналізу найбільш важливими, на наш погляд, є чотири групи показників:

1. Рівень доходів (або ВВП) на особу, особливо порівняно з рівнем доходів (або ВВП) інших союзних республік.
2. Структура економіки (частка тих чи інших галузей).
3. Структура експортно-імпортних операцій, зокрема частка високо- та середньотехнологічного експорту, основні країни, з якими велася торгівля, й аналіз потенційних змін у разі переходу на розрахунки за світовими цінами.
4. Якість інституціональної структури економіки і людського капіталу. Це – найбільш складний для аналізу аспект стану системи, що досліджується; він може бути охоплений лише суто дескриптивно.

Звичайно, цей список можна продовжити та деталізувати, але саме ці групи показників є, на наш погляд, необхідними (але не обов'язково достатніми) для всебічного аналізу готовності економіки України для самостійного розвитку.

Проаналізуємо ці групи показників.

1. Згідно з офіційними даними, рівень ВВП на особу в Україні напередодні незалежності складав 93% від рівня Російської Федерації [7]. Із урахуванням "неофіційного" сектору можна говорити про певний паритет у доходах на особу між Україною та Росією. Доходи жителів України були дещо нижчими за відповідний рівень для жителів Прибалтики та Білорусі, але вважати, що існувала необхідність виходу з СРСР для збереження високого рівня добробуту населення, не є коректним. За контрастом, напередодні розпаду Югославії рівень ВВП на душу населення у Словенії був на 70%, у Хорватії – на 40% вищий, ніж у Сербії. Рівень доходів у Македонії, навпаки, був на 40% нижчим, ніж у Сербії, і відомо, що переважна більшість жителів саме цієї республіки не хотіла розпаду СФРЮ [8]. Аналогічна ситуація була і в Радянському Союзі, але вона не стосувалася України: середньоазійські республіки не виказували серйозних намірів виходу із СРСР. Проголосити незалежність їхніх лідерів, по суті, примусили керівники інших республік, що вийшли зі складу Союзу.

З іншого боку, необхідно взяти до уваги конкретну ситуацію, що склалася на внутрішньому ринку СРСР. У результаті стрімкого розвитку процесів, спрямованих на трансформацію політичної системи країни, незбалансованого реформування різних секторів економіки, лібералізації фінансової сфери та падіння цін на основні експортні продукти Радянського Союзу виникли серйозні проблеми в його різних регіонах. Послаблення центральної влади привело до укріплення регіональних центрів прийняття рішень, і ці рішення (за незначними винятком) не сприяли стабілізації загальносоюзної економіки. Достатньо згадати лише ініційований Б. Єльциним у Росії перехід під республіканську юрисдикцію багатьох підприємств і організацій у 1990–1991 рр. (за умови зни-

ження рівня податків), що досить швидко залишив союзний уряд без відповідних джерел фінансових ресурсів.

2. Стосовно структури економіки України, то твердження деяких авторів, що вона мала колоніальний характер, на нашу думку, не відповідає дійсності. Значною мірою таке твердження сформувалося під впливом поглядів представників діаспори, які або не розуміли особливостей радянської економіки, або навмисно, з політичних міркувань, намагалися навести неправдиві дані про відношення між республіками та союзним центром. Наприклад, американський дослідник Л. Мельник наголошував, що з України "вивозилася" непропорційно велика частка створеної доданої вартості, оскільки платежі у союзний бюджет набагато перевищували ті кошти, що залишалися у розпорядженні українського уряду та суб'єктів господарювання [9]. Такі самі ідеї висловлювали і деякі інші науковці (див., наприклад, [10]). Згодом до них приєдналися окремі вчені в самій Україні. На наш погляд, такі твердження не є достатньо коректними, адже автори у більшості випадків розглядали лише грошові потоки, що спрямовувались як податки та інші трансферти в один бік – до союзного центру. Централізовані капіталовкладення з загальносоюзного бюджету в українську економіку, особливо інвестиції у військово-промисловий комплекс, не оцінювалися належним чином, а переважна частина інформації про їхні обсяги була просто недоступною для фахівців. Можливо, це якоюсь мірою сталося завдяки режиму приховування реальних даних щодо цього сектору економіки СРСР. Крім того, українська економіка розглядалася цими фахівцями як відокремлена система, а не як частина народного господарства Радянського Союзу, де, незважаючи на серйозні недоліки, планові органи намагалися (нехай частково і не завжди послідовно) проводити політику раціоналізації розміщення продуктивних сил. Це, окрім іншого, знаходило своє відображення у прискореному розвитку добувних галузей східних регіонів СРСР, де сировина виявилася значно дешевшою, ніж в Україні. Переваги використання українськими підприємствами більш дешевої сировини, звичайно, ніяк не враховувалися "патріотично налаштованими" науковцями. Так, навіть за умов перевезення за тисячі кілометрів з Кузбасу, тонна вугілля приблизно однакової якості коштувала в першій половині 1980-х років в Україні вдвічі дешевше, ніж тонна донецького вугілля. Щомісячний видобуток вугілля у Донбасі складав двадцять тонн умовного палива на людину, у Воркуті – 50 тонн, у відкритих розрізах Кузбасу – 120–130 тонн. [11]. В умовах ринку на початку 1990-х років продукція вугільних шахт Донбасу ставала неконкурентоспроможною на загальносоюзному рівні [12]. Слід зауважити, що подібна ситуація не була унікальною у світовій економіці. Так, у 1970–1980 рр. у Великій Британії собівартість власного вугілля виявилася у чотири рази вищою за собівартість австралійського, що призвело до згортання вугільної галузі у Сполученому Королівстві.

Української нафти та газу не вистачало для задоволення власних потреб, а експлуатація українських родовищ природних копалин виявилася не настільки рентабельною, як використання нових джерел сировини на сході СРСР. Розрахунки Держплану СРСР також свідчили, що капіталовкладення у вугільну галузь України, незважаючи на розвинену інфраструктуру регіону, були б не такими ефективними, як організація видобутку вугілля в інших регіонах країни. Подібна ситуація склалася і в багатьох інших добувних галузях. Тому переорієнтація капіталовкладень на розвиток східних регіонів була в цілому виправданою з позиції розвитку Радянського Союзу як єдиної народногосподарської системи.

Водночас слід підкреслити, що взагалі радянська планова економіка виявилася менш ефективною, ніж ринкові економіки розвинених країн. На світовому ринку можливості для експорту продукції переробної промисловості для радянської економіки у 1980-ті роки швидко скорочувалися [13]. Важливою рисою економіки радянського типу була "експансія без заміни", тому неефективні виробництва існували поруч із ефективними, що створювало необхідність відкритого або прихованого дотування. Ресурси в цілому використовувалися досить неефективно, до того ж більш якісні ресурси спрямовувалися у військову сферу [14].

Українська економіка не була винятком серед економік радянських республік. Але твердження деяких авторів про те, що спеціалізацією України у Радянському Союзі були лише чорна металургія та сільське господарство, не є коректним. Так, маючи 18% населення Радянського Союзу, Україна дійсно у 1990 році виробляла 35% прокату чорних металів та близько 24% сільгосппродукції СРСР. Але водночас у республіці існувало розвинене машинобудування: вироблялося 12% легкових автомобілів СРСР, 15% автобусів, 22% тракторів, 30% екскаваторів, 31% кормозбиральних комбайнів, 24% верстатів для металообробки, 56% вантажних вагонів, понад 40% телевізорів, близько 50% радянських танків та ракет і багато інших компонентів військової техніки СРСР. Загальна вага машинобудування у структурі промисловості сягала 29,9%, що, до речі, приблизно у 2,5 рази вище, ніж у теперішні часи. Високими показниками розвитку характеризувалась і хімічна галузь. Проблема полягала у тому, що українські підприємства у багатьох випадках не мали завершених циклів виробництва (понад 80% виробництва за даними [15]), а багато технологій були занадто енерговитратними. Відомо, що, незважаючи на великі обсяги виробництва військово-промислового комплексу, українські підприємства самостійно могли випускати не більше 3% військової техніки. Взагалі міжреспубліканський обмін складав у СРСР 20,5% ВВП, що було вищим, ніж показник ЄС (16%). За оцінками російських економістів, станом на 1991 рік без збереження розподілу праці, що склався на той час, Україна могла виробляти 15% кінцевої продукції, Росія – 65% [16].

Водночас через більш-менш стабільну ситуацію в Україні у 1990–1991 рр. серед значної частини пред-

ставників політичного істеблішменту, ліберально налаштованих економістів і діячів української діаспори поширилася думка про те, що країна має надзвичайно сприятливі стартові умови для успішного економічного розвитку. Найчастіше у зв'язку з цим цитувалися дані дослідження, проведеного фахівцями Deutsche Bank в 1990 р., які визначили Україну як лідера за рівнем підготовленості до створення незалежної ринкової економіки і прогнозували їй успіх в самостійному розвитку в разі виходу з СРСР. При цьому показово, що німецькі експерти, як засвідчило наше безпосереднє спілкування з деякими з них, спиралися в своїх оцінках на думку тих самих ліберально настроєних українських економістів і використовували не загальноприйнятні економічні показники, а саме абстрактні бальні оцінки стану тієї чи іншої сфери народного господарства. У результаті таких розрахунків Україна отримала 83 бали з 100, в той час як Росія – 72 бали, а країни Балтії – 77 [17]. Як засвідчили подальші події, цей рейтинг базувався на хибних оцінках статичних переваг, що не були стійкими і швидко зникли при переході на світові ціни та в результаті затримки у проведенні необхідних економічних реформ всередині країни.

Взагалі, як ми вже згадували вище, успіх чи невдача переходу до нової системи організації економіки залежить від багатьох факторів та має декілька аспектів.

Як свідчать дані про хід цього процесу в Україні, на початковому етапі переходу до самостійної економіки українське керівництво скористалося боротьбою союзного та російського урядів і отримало деякі тактичні переваги. Найбільше рельєфно це проявилось у сфері фінансів ще до отримання незалежності. Відомо, що надмірні фінансові зобов'язання стали однією з основних причин високої інфляції, дефіциту товарів першої необхідності та, кінець кінцем, розпаду СРСР. Однак слід зазначити, що дефіцит загальносоюзного бюджету станом на серпень 1991 року становив всього третину дефіциту країни, решта припадала на республіканські бюджети. Деякі російські фахівці відзначали, що українські можновладці на початковому етапі отримання контролю над економічним потенціалом країни намагалися вирішити базові проблеми економіки республіки шляхом отримання односторонніх переваг ще до розвалу СРСР. Так, Н. Колядіна відзначала, що Україна проводить політику обмеження попиту на кредит, з одного боку, підтримуючи відносно високу процентну ставку за кредитами, з іншого – занижуючи (порівняно з іншими республіками) відсотки по депозитах. Таким чином, вона відштовхує вкладників з інших республік і навіть стимулює власних інвесторів вивозити грошові кошти і капітали. Відсутність засобів для розвитку структур альтернативної економіки поєднується в Україні з поширенням пільговим кредитуванням державних підприємств і організацій, що підтверджується різницею у процентних ставках по позиках, яка у травні 1991 року складала 13,8 процентних пунктів. Таким чином, Україна експортує рублі, що знецінюються,

стримуючи завдяки цьому зростання інфляції на своїй території [18, с. 23].

Пізніше, у 1992 році, внаслідок застосування пільгових цін на сировину та використання безготівкового рубля як засобу розрахунків, Російська Федерація продовжувала неявно дотувати українську економіку і втратила за рік близько 500 млрд. руб. Звичайно, що на тлі глибокої економічної кризи, яка розпочалась у Росії в цей період, багатьма російськими аналітиками стали висуватися пропозиції щодо змін у зовнішньоторговельній політиці з наголосом на необхідності прискорення роз'єднання економік двох країн з метою уникнення "прихованого дотування" [19; 20]. Ці ідеї отримали значну підтримку після аналізу асиметричної взаємодії між економіками Росії та України у першій половині 1990-х років [21; 22]. З іншого боку, маючи певні переваги у період з 1990 р. до першої половини 1992 р., українські політики та економісти не передбачили радикальних реформ у російській економіці на початку 1992 року, що призвело вже до "експорту" інфляції з Росії в Україну і спричинило значні складнощі в українській економіці [23].

3. Україна до кінця 1991 року не була самостійною державою, тому розглядати її зовнішньоторговельний баланс за радянських часів не зовсім коректно. Водночас можна проаналізувати структуру міжреспубліканського торговельного обміну та оцінити обсяги імпорту та експорту з території України. При проведенні подібних досліджень майже всі фахівці вказували на негативне торговельне сальдо України і неможливість оплачувати необхідний імпорт при переході на світові ціни (за умови збереження структури та обсягів виробництва, що існували на той момент). На цьому як раз у дні спроби організувати сумнозвісний Державний комітет з надзвичайного стану (19–21 серпня 1991 р.) наголошували аналітики з лондонського часопису "The Economist": за їхніми оцінками, торговельне сальдо України та переважної більшості союзних республік ставало негативним і сягало для України декількох мільярдів доларів при розрахунках за світовими цінами [24]. Водночас Росія, Туркменістан та Азербайджан отримували суттєві переваги при такому переході. До подібних висновків приходили і демократично налаштовані російські економісти [25].

У перші місяці незалежності ситуація для України була дещо полегшеною, адже обидві країни домовилися про перехідний період до світових цін на енергоносії, що теоретично можна було б використати для цілей модернізації економіки [26].

Згідно з домовленостями між двома урядами, планувалося отримати з Росії за пільговими цінами понад двадцять мільйонів тонн нафти у 1992–1993 рр., а сім млн. тонн уряд України хотів отримати за рахунок розконсервації наявних свердловин на території країни [27]. Однак ця ситуація не була використана для пристосування до нових умов господарювання та запровадження енергозберігаючих технологій у виробництві. Значну частину отриманої нафти (близько восьми мільйонів тонн) у 1993 році було реекспорто-

вано за світовими цінами, що викликало невдоволення Росії [28].

Україні важко було скористатися й активами колишнього СРСР, адже претензії на активи повинні були супроводжуватися взяттям зобов'язань щодо сплати частини зовнішніх боргів Радянського Союзу, на що тодішня влада йти не хотіла, оскільки не мала необхідних для цього джерел твердої валюти. На це, до речі, звертали увагу й аналітики впливової лондонської газети "Financial Times" [29].

Звичайно, аналогічна ситуація можливої появи великого негативного торговельного сальдо існувала і в країнах Східної Європи [30]. Але у східноєвропейських країнах вдалося швидко залучити значні зовнішні фінансові ресурси та розпочати енергійні економічні реформи.

На можливість проведення подібних реформ в Україні сподівалися також деякі зарубіжні фахівці. Так, відомий американський українознавець І. Коропецький вказував на те, що розпад СРСР відкриває для України можливості для побудови економічних відносин з іншими країнами на новій основі та проведення швидких ринкових реформ. Це був важкий шлях, який вимагав непопулярних та рішучих дій, пов'язаних з численними ризиками [31]. Але, як слушно зауважив тодішній міністр економіки Росії Є. Ясін, за тої ментальності, що склалася у республіканських лідерів та керівників економіки, рух до економічної незалежності, у першу чергу, зв'язав не до ринкових реформ, а до того, щоб узяти від центру повноваження щодо розподілу ресурсів [32, с. 191]. При цьому переваги самостійної економіки постійно перебільшувалися, а можливі проблеми та труднощі замовчувалися [33; 34]. Більш того, розроблені групою радників президента Л. Кравчука заходи з реформування української економіки були головним чином спрямовані не на створення основ ефективного ринку, а на роз'єднання економік Росії та України і фактичну відмову від багатьох домовленостей, що були прийняті при утворенні СНД [35].

Водночас не було запропоновано цілісної концепції розбудови нових зовнішньоекономічних відносин. Певної популярності набули "аматорські" погляди деяких політиків, що не ґрунтувалися на серйозному економічному аналізі. Характерною у цьому плані стала концепція академіка-фізика І. Юхновського, який вважав, що найважливішими для України є економічні відносини з Польщею (зв'язок із Заходом), Грузією ("ворота на Близький Схід") та Росією (ринок збуту та постачання енергоресурсів) [36]. Такий "україноцентричний" підхід не брав до уваги інтересів сусідніх держав, розглядаючи їх як своєрідних "статистів" української зовнішньоекономічної політики. Крім того, очевидно мала місце і переоцінка ролі деяких країн (у нашому випадку – Грузії), яка не базувалася на об'єктивних даних щодо їхнього реального економічного потенціалу та політичної ваги.

4. Інституційні передумови для створення незалежної держави також не були винятково сприятливими. З одного боку, Україна була членом ООН, Б. Єльцин

та його уряд не заперечували проти української незалежності, у грудні 1991 року абсолютна більшість населення в усіх регіонах країни проголосувала за незалежність. З іншого боку, не були створені передумови для розвитку економіки на нових засадах, багато політичних проблем залишалися невирішеними.

Саме отримання незалежності та значна підтримка цього кроку з боку населення стали можливими значною мірою завдяки зростанню загальної нестабільності та кривавим подіям в інших регіонах СРСР. Як свідчили соціологічні опитування, проведені навесні 1991 року "Независимой газетой", 55% громадян СРСР очікували на економічну катастрофу, 42% – на громадянську війну [37]. Багато хто з американських аналітиків також вважав виникнення громадянської війни на теренах СРСР вельми ймовірним сценарієм розвитку подій [38]. Вже на початку 1991 року кількість біженців із зон конфліктів перевищувала півмільйона людей, набирала обертів етнічна еміграція [39]. Як сплунно зауважили у цьому зв'язку М. Елльман і В. Конторович, оцінюючи загальну ситуацію в СРСР, політичні реформи ставали все більш радикальними, а економіка входила у штопор [40, с. 45]. Звичайно, що за таких умов абсолютна більшість громадян України вважала за доцільне відокремитися від проблемних регіонів і зберегти політичну та економічну стабільність. Із складного становища, в якому опинилася українська економіка у 1990–1991 рр., здавалося, можна було б вийти завдяки політичній незалежності. Але потенційні переваги незалежності (дійсні, а не уявні) необхідно було ще реалізувати. Після розпаду СРСР, а ще краще – напередодні його, необхідно було розробити та негайно почати проводити радикальні економічні реформи, як це робилося, наприклад, у країнах Центральної та Східної Європи. Як вказували фахівці на чолі з М. Пеком з Міжнародного Інституту прикладного системного аналізу у Відні, це могло б забезпечити можливість набагато швидше провести модернізацію національної економіки та пом'якшити економічну кризу [41]. Як вже згадувалося вище, така політика завдяки цілій низці причин, на жаль, не проводилася напередодні та у перші роки незалежності.

Економіку все частіше порівнюють не з механічною, а з живою системою. Звичайно, між соціальними та живими системами існують розбіжності, але завдя-

ки можливостям адаптації, навчання та саморозвитку обох типів систем таке порівняння, на наш погляд, все ж має більше прав на існування, ніж порівняння між соціальною та механічною системами. Оскільки жива система, як правило, має у своєму складі набір підсистем із різними функціями, для її характеристики не використовується той чи інший "зведений" показник, хоча існують ключові ("змістовні") параметри (температура, тиск, рівень цукру у крові тощо), завдяки яким можна скласти уявлення про загальний стан такої системи. Твердження, що, приміром, одна система краща за іншу на 2,73 бали не надає важливої інформації ані про реальний стан справ, ані про проблеми, які система має вирішувати, ані про динаміку тих чи інших соціально-економічних процесів у ній.

Переваги "єдиних бальних індексів" насправді обертаються "перевагами" для можновладців не займатися детальним аналізом реального становища в економіці на основі таких індикаторів, як, наприклад, ВВП або демографічні характеристики суспільства, а посилалися на сумнівні різноманітні значення узагальнених показників. Звичайно, це – їхнє право. Однак завдання науковців у такій ситуації, на нашу думку, – дистанціюватися від цієї практики, підкреслюючи штучність та умовність оцінок, що наводяться.

Що стосується економічних аспектів оцінки готовності України до незалежності, то тут важко зробити остаточні висновки навіть за наявності більш ґрунтовних статистичних даних. Основний висновок із аналізу соціально-економічної ситуації в Україні на початку 1990-х років полягає в тому, що постійне наголошування на використанні "статичних" переваг, що дісталися у спадщину від СРСР, обмеження економічної політики реалізацією лише тактичних завдань та домінування групових інтересів над загальнодержавними неминуче вели до поглиблення кризи, яка виникла ще наприкінці існування Радянського Союзу.

Формування та досягнення тактичних цілей повинно було б супроводжуватися проведенням реформ і розробкою та реалізацією вираженої довгострокової стратегії розвитку країни, на що тодішнє українське керівництво виявилось неспроможним.

У будь-якому разі самі підходи до аналізу подібних ситуацій потребують подальшої розробки та професійного обговорення.

Список використаних джерел

1. Матвієнко П. В. Стан економічного розвитку республік Радянського Союзу напередодні їх незалежності / П. В. Матвієнко // Статистика України. — 2007. — № 1. — С. 76—84.
2. Згуровський М. З. Сталий розвиток у глобальному і регіональному вимірах / М. З. Згуровський. — К. : НТУУ "КПІ", Політехніка, 2006. — 84 с.
3. European Innovation Scoreboard 2005 [Електронний ресурс] // European Trendchart on Innovation. — Режим доступу : <http://www.trendchart.org/> — Заголовок з екрана.
4. Попов С. Есть три варианта, приемлем один / С. Попов, П. Хомяков, С. Дубовский // Российский экономический журнал. — 1993. — № 6. — С. 15—23.
5. Егоров И. Ю. Анализ развития научно-технического потенциала в Украине: некоторые аспекты международных сопоставлений / И. Ю. Егоров // Приложение к журналу "Наука и науковедение". — 1993. — № 2. — С. 24—29.
6. Grupp H. National Innovation Measurement between Scoreboarding, Metrics Making and Mapping / H. Grupp

- // Paper for the Conference in Honour of Keith Pavitt, 13—15 November 2003. — 28 p. — Режим доступу : <http://www.sussex.ac.uk/spru/> — Заголовок з екрана.
7. *Аргументы и факты*. — 1992. — № 3.
 8. *Uvalic M.* The disintegration of Yugoslavia: Its costs and benefits / M. Uvalic // *Communist Economies and Economic Transformation*. — 1993. — Vol. 5, № 3. — P. 273—293.
 9. *Melnyk L.* The Economic Price of Being Soviet Republic: The Case of Ukraine / Melnyk L. — New York : Ukrainian Congress Committee of America, 1977. — 20 p.
 10. *Nahaylo B.* The New Ukraine / Nahaylo B. — London : The Royal Institute of International Affairs, 1992. — 47 p.
 11. *Стрытович М. А.* Топливный кризис и возможности его преодоления / М. А. Стрытович // *Общество и экономика*. — 1992. — № 1—2. — С. 170—175.
 12. *Журавлёв С. Н.* Сравнительный анализ антиинфляционной политики / С. Н. Журавлёв // *Экономика и математические методы*. — 1991. — № 4. — С. 644—658.
 13. *Ионин В.* СССР и мировое хозяйство: перспективы взаимодействия в западных прогнозах / В. Ионин // *Вопросы экономики*. — 1990. — № 8. — С. 27—35.
 14. *Яременко Ю. В.* Экономические беседы / Яременко Ю. В. — М. : ЦИСН, 1998. — 343 с.
 15. *Волков В. Н.* Экономические последствия распада СССР / В. Н. Волков, А. В. Чернявский // *Общество и экономика*. — 1992. — № 1—2. — С. 203—214.
 16. *Плышевский Б.* Реформирование экономик государств СНГ: Казахстан / Б. Плышевский // *Российский экономический журнал*. — 1993. — № 9. — С. 45—56.
 17. *Corbet J.* The Soviet Union at the Crossroads: Facts and Figures on the Soviet Republics / Corbet J., Gumtich A. — Frankfurt : Deutsche Bank, 1990. — 89 p.
 18. *Колядина Н.* От развала Союза к развалу рубля? / Н. Колядина // *Вопросы экономики*. — 1991. — № 12. — С. 19—27.
 19. *Крепкий Л.* Россия — вечный донор СНГ? / Л. Крепкий, И. Василькова // *Риск*. — 1993. — № 3. — С. 40—48.
 20. *Рыбаков О. К.* Содружество независимых государств и экономические интересы России / О. К. Рыбаков // *Общество и экономика*. — 1992. — № 1—2. — С. 176—183.
 21. *Развитие рыночных отношений в России: итоги и прогнозируемые варианты*. — Доклад рабочей группы под руководством Н. Я. Петракова, В. Л. Перламутова и др. // *Российский экономический журнал*. — 1994. — № 3. — С. 3—16.
 22. *Пути укрепления экономических позиций России на пост-союзном пространстве с учётом обеспечения ее экономической безопасности : доклад рабочей группы под руководством Ситаряна С. А.* // *Проблемы прогнозирования*. — 1996. — № 4. — С. 75—99.
 23. *Noren J.* The FSU Economies: First Year of Transition / J. Noren // *Post-Soviet Geography*. — 1993. — Vol. 34, № 7. — P. 419—452.
 24. *The Economist*. — 1991. — Aug. 14—21.
 25. *Илларионов А.* Бывшие союзные республики в мировой системе экономических координат / А. Илларионов // *Вопросы экономики*. — 1992. — № 4—6. — С. 24—36.
 26. *Иоффе Ю. Я.* Один на один с системой: воспоминания и размышления бывшего вице-премьер-министра Украины / Иоффе Ю. Я. — Луганск : Лугань, 1995. — 304 с.
 27. *Плышевский Б.* Реформирование экономик государств СНГ: Украина (часть 2) / Б. Плышевский // *Российский экономический журнал*. — 1993. — № 6. — С. 23—27.
 28. *Рязанов В.* Назревшие задачи антикризисной политики / В. Рязанов // *Российский экономический журнал*. — 1994. — № 8. — С. 11—21.
 29. *Financial Times*. — 1992. — 20.09.
 30. *Чумаченко А. Г.* Незэквивалентный обмен и эффективность торговли СССР со странами Восточной Европы / А. Г. Чумаченко // *Экономика и математические методы*. — 1991. — Т. 27. — С. 1060—1065.
 31. *The Ukrainian Economy* / [ed. by Kogoreskyj I. S.]. — Cambridge : Harvard University Press, 1992. — 436 p.
 32. *Ясин Е. Г.* Эволюция хозяйственных связей в СНГ / Е. Г. Ясин // *Общество и экономика*. — 1992. — № 1—2. — С. 190—194.
 33. *Полищук Л. И.* ... А денежки врозь / Л. И. Полищук // *ЭКО*. — 1991. — № 5. — С. 13—21.
 34. *Валентей С.* Экономический союз: цели и пути формирования / С. Валентей // *Вопросы экономики*. — 1991. — № 12. — С. 10—18.
 35. *Плышевский Б.* Реформирование экономик стран СНГ: Украина (часть 1) / Б. Плышевский // *Российский экономический журнал*. — 1993. — № 5. — С. 11—22.
 36. *Виступ І. Р. Юхновського на сесії Академії наук України 23 березня 1993 р.* // *Вісник Академії наук України*. — 1993. — № 8. — С. 22—24.
 37. *Смирнов А. Д.* Модель социально-экономической перестройки / А. Д. Смирнов // *Экономика и математические методы*. — 1992. — № 2. — С. 289—303.
 38. *Allisson G.* American Stake in the Soviet Future / G. Allisson, R. Blackwill // *Foreign Affairs*. — 1991. — Vol. 70, № 3. — P. 77—97.

39. Морозова Г. Ф. Зависимость миграционных и народнохозяйственных процессов как основа миграционной политики / Г. Ф. Морозова // Социологические исследования. — 1991. — № 10. — С. 88—98.
40. Эллан М. Вступительная статья к книге “Дезинтеграция советской экономической системы” / М. Эллан, В. Конторович // Российский экономический журнал. — 1992. — № 4. — С. 40—56.
41. *Economic Relations among the Successor Republics of the USSR/ Economic Transition and Integration Project* // IIASA Working Paper 93-38. — 1993. — July. — 30 p.

Індексний аналіз впливу інфляції на доходи населення

Р.О. Кулич,
кандидат економічних наук,
доцент Хмельницького університету
управління та права

У системі статистичних методів оцінки впливу чинників на результати економічної діяльності важливе місце займає індексний аналіз, який дозволяє дослідити вплив зміни значень кількісних та якісних показників на результати господарської діяльності.

Метою статті є використання індексного аналізу для розробки способу оцінювання впливу інфляції на доходи населення України. Проблема статистичного оцінювання макроекономічних показників на основі індексного методу, його методологічними і методичними аспектами займаються вітчизняні вчені: С. Герасименко [2], А. Головач [2], А. Єріна [2], Г. Ковалевський [4], І. Манцуров [8], Р. Моторин [9], Н. Парфенцева [10] та ін., а також зарубіжні науковці: І. Єлісєєва [3], Н. Рязузов [1] та ін. Професор А. Єріна розрізняє дві функції індексів: “1) синтетичну, пов’язану з побудовою узагальнюючих характеристик динаміки чи просторових порівнянь; 2) аналітичну, спрямовану на вивчення закономірностей динаміки, взаємозв’язків між показниками, структурних зрушень” [2, с. 139]. Синтетична форма індексів (зведених або агрегатних) може бути використана як для визначення міри зміни кількісної характеристики незалежно від зміни якісних показників (ціни, собівартості, продуктивності праці тощо), так і для характеристики

зміни якісних ознак незалежно від зміни кількості (обсягу продукції, кількості робітників тощо). Зведені статистичні індекси характеризують функціональні зв’язки між явищами і не можуть бути застосовані до вивчення взаємовпливу у стохастичних (кореляційних) залежностях.

Але в теорії індексів, поряд з вирішеними питаннями, є питання дискусійні, зокрема про можливість індексного методу при аналізі впливу чинників на зміну економічних явищ. Тому методологія індексного аналізу впливу чинників на формування обсягу доходів і витрат населення України потребує подальшої розробки. Враховуючи потреби економічної практики, в роботі ставиться мета: вибрати з нагромадженого багатства розробок з індексної методології теоретично обґрунтовані та практично найбільш прийнятні способи індексних розрахунків і викласти їх в доступній для господарюючих суб’єктів формі [10].

Важливою характеристикою стапу та динаміки доходів і витрат населення є оцінка зміни рівнів споживчих цін в результаті інфляції останніх. Індексний метод дозволяє оцінити зміну доходів населення внаслідок інфляційних процесів на споживчому ринку.

Для проведення розрахунків застосуємо таку систему статистичних індексів [1; 3; 5]:

$$\frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_0} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} \times \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}$$

Індекс номінальних доходів = Індекс реальних доходів × Індекс споживчих цін (індекс інфляції)

$$I_{pq} = I_q \times I_p$$

де $\sum p_0 q_0$ і $\sum p_1 q_1$ – сума номінальних доходів населення відповідно у базисному та звітному періодах;

$\sum \frac{p_1 q_1}{I_p} = \sum p_0 q_1$ – сума реальних доходів населення (в порівнянних споживчих цінах) у звітному періоді.

Вихідні дані для оцінки зростання (зниження) суми доходів населення в результаті зміни номінальних доходів та споживчих цін (інфляції) помістимо у табл. 1 (за матеріалами [11, с. 25]).

© Р.О. Кулич, 2008

Таблиця 1
Вихідні дані для індексного аналізу впливу інфляції на доходи населення

Рік	Доходи населення, млн. грн.	Індекс споживчих цін, %
2000	128736	125,8
2001	157996	106,1
2002	185073	99,4
2003	215672	108,2
2004	274241	112,3
2005	381404	110,3
2006	479309	111,6

На основі даних табл. 1 побудуємо табл. 2. для встановлення розміру реального обсягу доходів громадян, а також відповідних систем індексів, на основі яких можна надати кількісну характеристику основних факторів формування доходів громадян в ди-

наміці. Розрахунок індексної системи (табл. 2) наведемо для 2006 року, отримані результати покажуть інтенсивність впливу включених у модель чинників на формування доходів населення України.

Таблиця 2

Доходи населення України та розрахована система індексів за 2006 рік

Показник	Рік		Реальні доходи у 2006 р.	Індекси, %		
	2005	2006		номінальних доходів	споживчих цін	реальних доходів
	$\sum p_0 q_0$	$\sum p_1 q_1$		I_{pq}	I_p	I_q
Номінальні доходи населення, млн. грн.	381404	479309	429488	125,7	111,6	112,6

За даними табл. 2, індекс номінальних доходів складає 125,7%, а індекси реальних доходів та споживчих цін – 112,6 та 111,6 % відповідно.

Індексним методом визначимо ступінь впливу чинників на величину доходів (табл. 3, за даними [8; 9]).

Таблиця 3

Розрахунок зміни доходів населення України за 2006 рік порівняно з 2005 роком

Чинник зміни доходів населення	Збільшення (+), зниження (-)	
	млн. грн.	%
Загальне збільшення (зменшення) номінальних доходів: $\sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_0$	479309 – 381404 = = +97905	+100,0
у тому числі: – реальне збільшення доходів населення внаслідок зростання номінальних доходів: $\sum q_1 p_0 - \sum q_0 p_0$	429488 – 381404 = = +48084	+49,1
– збільшення номінальних доходів населення внаслідок перевищення темпу зростання номінальних доходів над фактичним рівнем інфляції: $\sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_1$	479309 – 429488 = = +49821	+50,9

Дані табл. 3 свідчать про те, що загальне зростання обсягу номінальних доходів склало по Україні за 2006 рік порівняно з 2005 роком 97905 млн. грн. Внаслідок інфляції у 2006 році на рівні 11,6% питома вага зростання реальних доходів населення за рахунок зростання номінальних доходів дорівнювала порівняно з 2005 роком 49,1 %. Мало місце перевищення темпу зростання номінальних доходів над фактичним рівнем інфляції [7] (індекс реальних доходів становив 112,6%, тобто

$$I_q = \frac{I_{pq}}{I_p} = \frac{1,257}{1,116} = 1,126).$$

Це означає, що зростання номінальних доходів за 2006 рік випереджало зростання інфляції на 12,6%, в результаті чого отримано приріст номінальних доходів на суму 49821 млн. грн., або 50,9% до загального обсягу зростання номінальних доходів.

Для встановлення тенденції часток формування доходів населення побудуємо табл. 4 шляхом доповнення значень табл. 3 результатами необхідних розрахунків за 2001–2006 роки.

Простежимо також наведені характеристики формування доходів населення в динаміці (рис. 1).

З графіка видно, що за досліджуваний період (крім 2006 року) простежується тенденція до зростання реальних доходів громадян за рахунок збільшення наявних доходів. Відмітимо також, що за даними табл. 4 у 2002 році порівняно з 2001 роком спостерігається зниження номінальних доходів населення на 1117 млн. грн. внаслідок відставання темпу зростання номінальних доходів від фактичного рівня інфляції (це складає –4,1% від загального збільшення номінальних доходів населення).

За відсутності інфляції індекс споживчих цін дорівнюватиме одиниці, в такому випадку розмір зрос-

Розрахунок зміни доходів населення за 2001–2006 роки

Чинник зміни обсягу доходів населення		Формула розрахунку	Збільшення (+), зменшення (–)	
			млн. грн.	%
Загальний приріст номінальних доходів				
Роки	2001	$\sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_0$	29260	100
	2002		27077	100
	2003		30599	100
	2004		58569	100
	2005		107163	100
	2006		97905	100
у тому числі:				
– збільшення реальних доходів населення в результаті зростання номінальних доходів				
Роки	2001	$\sum \frac{p_1 q_1}{I_p} - \sum p_0 q_0$	20176	69,0
	2002		28194	104,1
	2003		14254	46,6
	2004		28532	48,7
	2005		71547	66,8
	2006		48084	49,1
– зміна доходів населення внаслідок перевищення (+) / відставання (–) темпу зростання номінальних доходів від фактичного рівня інфляції				
Роки	2001	$\sum p_1 q_1 - \sum \frac{p_1 q_1}{I_p}$	9084	31,0
	2002		–1117	–4,1
	2003		16345	53,4
	2004		30037	51,3
	2005		35616	33,2
	2006		49821	50,9

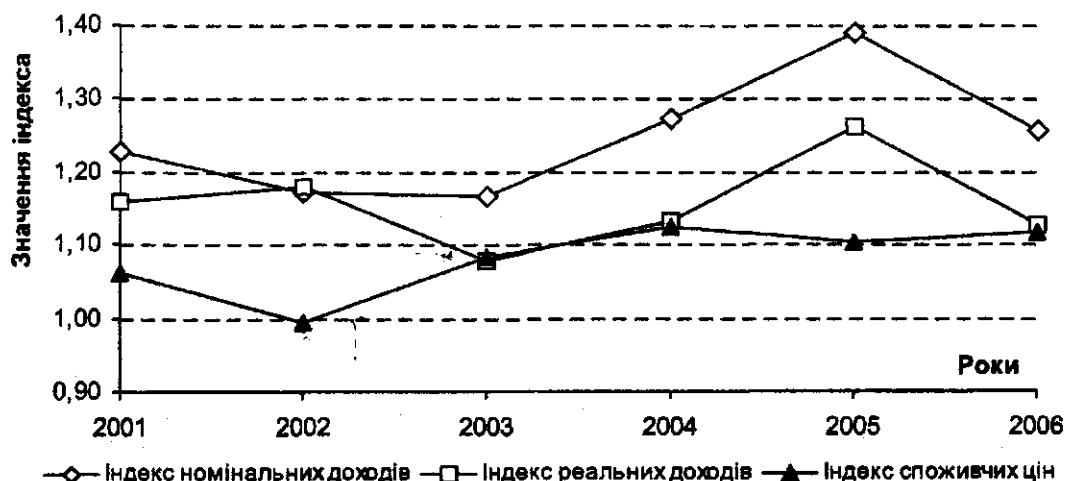

Рис. 1. Динаміка ланцюгових індексів номінальних і реальних доходів, а також індексу споживчих цін

тання номінальних та реальних доходів буде ідентичним, що унеможливило визначення розміру зростання (зниження) номінальних доходів населення в результаті впливу інфляції.

Розрахунок розміру збільшення (зменшення) грошових доходів за структурою джерел їх надходження

(заробітна плата, прибуток та змішаний дохід, одержані доходи від власності й соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти), а також обсягу грошових витрат та заощаджень за напрямками витрат населення внаслідок впливу інфляції виконується аналогічно.

Список використаних джерел

1. Беляевский И. К. Статистика торговли / Беляевский И. К., Рязов Н. Н., Рязов Д. Н. — М. : Финансы и статистика, 1989. — 400 с.

2. *Статистика* : [підруч.] / [Герасименко С. С., Головач А. В., Єріна А. М. та ін.]. — [2-ге вид., перероб. і доп.]. — К. : КНЕУ, 2000. — 467 с.
3. *Елисеева И. И.* Общая теория статистики : [учебн.] / Елисеева И. И., Юзбашев М. М. — М. : Финансы и статистика, 2005. — 656 с.
4. *Ковалевський Г. В.* Статистика зарубіжних країн : [навч. посіб.] / Ковалевський Г. В., Селиванов В. М. — Харків : ХНУ, 2002. — 152 с.
5. *Кулинич О. І.* Економічна статистика : [навч. посіб.] / Кулинич О. І. — Хмельницький : Поділля, 2000. — 289 с.
6. *Кулинич О. І.* Теорія статистики : [підруч.] / Кулинич О. І., Кулинич Р. О. — [3-тє вид., перероб. і доп.]. — К. : Знання, 2006. — 294 с.
7. *Кулинич Р. О.* Статистична оцінка чинників соціально-економічного розвитку : [монографія] / Кулинич Р. О. — К. : Знання, 2007. — 311 с.
8. *Манцуров І. Г.* Статистика економічного зростання та конкурентоспроможності країни : [монографія] / Манцуров І. Г. — К. : КНЕУ, 2006. — 392 с.
9. *Моторин Р. М.* Економічна статистика : [навч. посіб.] / Моторин Р. М. — К. : КНЕУ, 2005. — 362 с.
10. *Статистика ринків* : [підруч. для вищ. навч. закл.] / ДАСОА Держкомстату України ; за наук. ред. Н. О. Парфенцевої. — К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2007. — 863 с.
11. *Статистичний щорічник України за 2006 рік* / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Держкомстат України. — К. : ТОВ "Вид-во "Консультант", 2007. — 552 с.

Теоретичне обґрунтування можливостей використання маржинального аналізу прибутку в статистиці підприємств

*В. Ф. Пікало,
начальник управління
міжгалузевої статистики підприємств
Головного управління статистики
у Вінницькій області*

В умовах ринкової економіки управління прибутком підприємств є особливо актуальним, оскільки одержання прибутку — один із головних аспектів діяльності суб'єктів господарювання. Не менш актуальним це питання залишається на макrorівні стосовно забезпечення беззбиткової діяльності підприємств та формування дієвих бюджетів розвитку регіонів. Для прийняття виважених управлінських рішень, на думку автора, важливе значення має проведення цілісного та адекватного економічного аналізу діяльності суб'єктів господарювання, зокрема статистичного аналізу. Відомий дослідник фінансового стану підприємств професор Ю. Цал-Цалко зазначив, що "...статистичний аналіз визначається особливостями економічних явищ, законів їх розвитку і методів пізнання. Вивчаючи кількісні характеристики явищ, статистичний аналіз розкриває одночасно їх якісний склад, оскільки він визначає сутність економічних явищ притаманними кількісними характеристиками. За допомогою статистичного аналізу пізнається міра масових економічних явищ як єдність їх якісної і кількісної сторін" [7]. Проведення всебічного статистичного аналізу формування фінансових результатів діяльності підприємств дозволить виявити закономірності та тенденції розвитку явища, впливати на механізм управління прибутком підприємств і знаходити шляхи його оптимізації.

Управління прибутком, на думку відомого вченого І. Бланка, є процесом пошуку і прийняття управлінських рішень за всіма основними аспектами формування, розподілу і використання прибутку на підприємстві [1]. На наш погляд, управління прибутком підприємств — це такі важелі впливу на фінансово-господарську діяльність підприємств, які зумовляють збільшення доходів та зменшення витрат. Найважливішим при цьому є управління формуванням операційного прибутку підприємств, тобто управління доходами та витратами операційної діяльності (далі — доходи та витрати) суб'єктів господарювання, ефективність якого забезпечує їх беззбиткову діяльність. Якщо рівень доходів підприємства значною мірою залежить від кон'юнктури ринку, а розробка і запровадження заходів щодо підвищення доходів, формування розумної цінової політики тощо — від компетентності керівництва підприємств та їх маркетингових служб, то рівень витрат зумовлюється організацією та реалізацією виробничого процесу, відповідно до особливостей якого ці витрати можуть варіювати і суттєво впливати на фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання.

Враховуючи вищевказане, особливої уваги заслуговує система управління витратами підприємств, причому в країнах з розвинутою ринковою економікою в останні роки поряд з поглибленням диференціації обліку на фінансовий і виробничий водночас спостерігається зростання уваги до управлінського обліку. Ринкова система управління ви-

тратами забезпечує постійну спрямованість на кінцевий результат діяльності підприємств, при цьому вдосконалюється взаємозв'язок управлінського та фінансового обліку, особливо що стосується показників прибутку. В управлінні витратами, а отже, і прибутком, все важливішу роль відіграє система обліку витрат директ-костинг та використання методів маржинального аналізу. Статистика підприємств у нашій країні лише починає розвиватися, тому, на наш погляд, доречним буде проведення статистичного аналізу маржинального прибутку, що дозволить виявити основні тенденції впливу

окремих факторів на формування фінансових результатів діяльності підприємств.

Аналіз економічної літератури свідчить, що існує два напрями обліку витрат – система обліку повних витрат та система обліку неповних (усічених) витрат [3]. Основними відмінностями вищевказаних систем є повнота відображення витрат та ступінь їх нормування. Системи обліку повних витрат, варіанти яких представлені на рис. 1, передбачають всебічне відображення всіх витрат у собівартості продукції за елементами витрат, місцями виникнення і центрами відповідальності, а також за видами продукції.

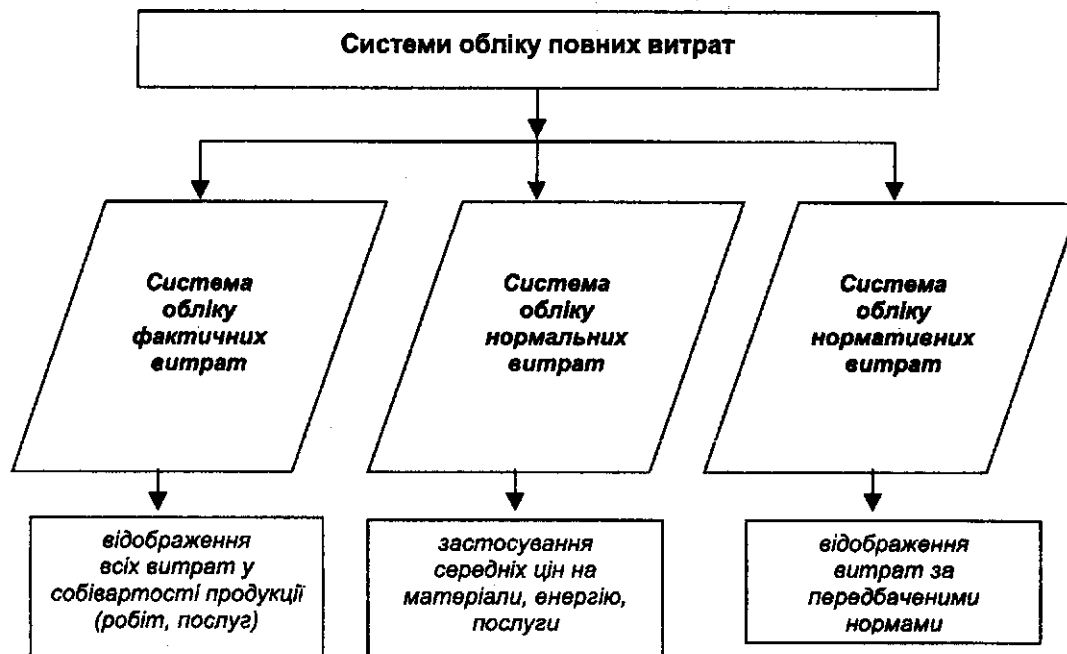

Рис. 1. Варіанти систем обліку повних витрат

Перевагами зазначених систем обліку є такі:

- витрати розраховуються на основі даних про ступінь використання виробничих потужностей;
- аналіз відхилень фактичних витрат від нормативних дає змогу уникнути випадкових коливань собівартості.

При використанні системи обліку повних витрат у зарубіжних системах обліку за базу пропорційного розподілу постійних витрат між центрами відповідальності беруться такі показники [2]:

- ◀ кількість годин роботи основних виробничих робітників (при обліку відпрацьованого часу за обладнанням);
- ◀ кількість машино-годин (у випадку, якщо витрати на обслуговування робочих зон є значними порівняно з витратами на оплату праці);
- ◀ вартість або кількість сировини (у випадку, якщо робочий час робітників суттєво відрізняється від часу роботи обладнання);
- ◀ вартість відпрацьованої сировини та матеріалів;
- ◀ вартість або кількість виробленої продукції.

Постійні витрати також можуть бути розподілені пропорційно потужності обладнання (з урахуванням часу роботи), кількості використаної електроенергії, опаловальної площі приміщення.

Слід відмітити, що системи обліку повних витрат є трудомісткими, що призводить до запізнення інформації, яку через це практично неможливо своєчасно використовувати для прийняття ефективних управлінських рішень.

Системи обліку неповних (усічених) витрат зорієнтовані на ринок та дають можливість коригувати управлінські рішення залежно від зміни ринкової кон'юнктури та різних внутрішніх і зовнішніх факторів. Такий підхід до обліку витрат привів до формування в економічно розвинених країнах нових способів обліку. Зокрема, у США був розроблений облік змінних витрат, у Європі – облік покриття витрат (у німецькому та французькому варіантах). Особливістю таких систем обліку витрат є те, що останні поділяються на змінні та постійні.

Автор роботи погоджується з думкою Г. Савицької, що визначення усіченої собівартості за змінною частиною витрат і маржі покриття уможливує правильне обчислення доходності кожного продукту та

його внеску в генерування загальної маржі покриття й прибутку підприємства порівняно з традиційним методом калькулювання повної собівартості продукції. При повному калькулюванні собівартості продукції допускається значне перекручування її рівня внаслідок того, що дуже важко правильно вибрати базу розподілу накладних витрат [6].

Різновидом систем обліку неповних витрат є зазначена вище система директ-костинг ("direct costing" або "variable costing"), що досить повно досліджена американськими вченими. Серед вітчизняних науковців вивченням цього питання на промислових підприємствах активно займався академік М. Чумаченко, який зазначив, що директ-костинг передбачає розподіл виробничої собівартості на постійні та змінні витрати [9].

Витрати вважаються змінними чи постійними залежно від того, чи змінюються вони у відповідь на коливання обсягу виробництва, чи ні. Змінними називаються витрати, величина яких варіює пропорційно зміні обсягу виробництва (реалізації) продукції, водночас розмір цих витрат на кожну одиницю продукції залишається незмінним. Постійними же називають витрати, величина яких не змінюється при зміні обсягу виробництва (реалізації), але зменшується в розрахунку на одиницю продукції при збільшенні випуску. Однак слід вказати, що поділ витрат на змінні та постійні є умовним, оскільки змінні витрати на одиницю продукції варіюють у зв'язку зі змінами організаційно-технічних умов роботи підприємства, а постійні витрати – при суттєвій зміні обсягу виробництва.

Необхідність поділу загальних витрат виробництва на змінні та постійні була обґрунтована Дж. Кларком ще у 1923 р. Встановлення таких умовностей, скоріш за все, є теоретичним питанням, оскільки на практиці поділ витрат на змінні та постійні проводиться, виходячи з релевантності або доречності таких витрат. Область релевантності представляє собою такий інтервал в динамічному ряду обсягу випуску продукції, в кожній точці якого постійні витрати будуть знаходитись на одному і тому самому рівні, тобто будуть постійними. При порушенні меж області релевантності постійні витрати змінюють свій рівень. Область релевантності може також носити і часовий характер – постійні витрати можуть змінюватися з року в рік у зв'язку зі змінами умов сплати оренди, рівня заробітної плати адміністрації, а також через необхідність здійснення витрат на оплату послуг професійного характеру [8].

В основі системи директ-костинг лежить поділ усіх витрат підприємств на дві частини – витрати на виріб ("product cost") та витрати періоду ("period cost"). До витрат на виріб належать ті з них, які безпосередньо пов'язані з виробництвом цього виробу, їх розмір зумовлюється обсягом виробництва, тобто такі витрати є змінними. Витрати періоду – це витрати, величина яких залежить від тривалості звітної періоду [9]. При зміні обсягу виробництва такі витрати не змінюються, тобто вони є постійними витратами. Змінні витрати лінійно залежать від обсягів вироб-

ництва (реалізації), постійні витрати (або умовно постійні) вважаються витратами періоду, вони не розподіляються між окремими виробами, а їх відносять безпосередньо на загальний фінансовий результат. Різниця між виручкою від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і змінними витратами називається маржею (зі змінних витрат). Якщо маржа дорівнює сумі постійних витрат, підприємство досягає "мертвої" (критичної точки) або порогу рентабельності, відповідно має мінімальний або критичний обсяг реалізації, який забезпечує беззбиткове (і безприбуткове) виробництво.

Поділ операційних витрат залежно від зміни обсягу діяльності підприємства на змінні (пропорційні) та постійні (непропорційні) покладено в основу маржинального аналізу, методика якого базується на вивченні співвідношення між показниками обсягу виробництва (реалізації) продукції, витрат та прибутку, а також в прогнозуванні критичної та оптимальної величини кожного з трьох показників. Наразі вся економічна наука країн з розвинутою економікою побудована на граничних і критичних величинах обсягів продажів, собівартості, прибутку, ціни, постійних витрат і їх оптимізації.

Академік М. Чумаченко в роботі "Учет и анализ в промышленном производстве США" зазначає, що в економічному аналізі діяльності промислових компаній цієї країни велика увага приділяється взаємозв'язку витрат, обсягів виробництва і прибутку ("cost-volume-profit-relationships") [9]. Аналіз такого взаємозв'язку базується на поділі всіх витрат компанії на постійні й змінні та визначенні критичної точки обсягу виробництва ("break-even point"). В умовах соціалістичної економіки метод маржинального аналізу, запропонований академіком М. Чумаченком для вітчизняних підприємств, на жаль, не знайшов практичної підтримки, хоча переваги цього методу аналізу перед традиційними, на нашу думку, беззаперечні. Слід також відзначити, що серед учених-економістів з країн ринкової економіки немає єдиної думки щодо доцільності використання методу директ-костинг в умовах України. Противники директ-костингу вважають, що постійні накладні витрати, подібно до змінних, при використанні для виробництва продуктів повинні бути розподілені на залишки готової продукції та незавершене виробництво. Однак вказані розбіжності можна вважати несуттєвими з огляду на те, що при застосуванні окремого обліку змінних і постійних витрат є можливість керувати обсягом виробництва та реалізації продукції в умовах масового виробництва.

За припущеннями Г. Савицької, "...граничні (додаткові, доповнювальні, маржинальні) величини показують характер і швидкість зміни середніх питомих величин. Їх розраховують як різницю попередніх і наступних середніх питомих величин, пов'язаних із виробництвом додаткової одиниці продукції. У підсумку маржинальний аналіз дає змогу встановити, як змінюється середній рівень питомих показників при збільшенні (зниженні) обсягу виробництва продукції на одиницю"[6].

На наш погляд, до переваг проведення маржинального аналізу на основі вивчення співвідношення "витрати – обсяг продажів – прибуток" та застосування результатів у практиці підприємств належать такі можливості:

- точніше проаналізувати вплив факторів на зміну суми прибутку підприємств та ефективніше здійснювати моніторинг і прогнозування фінансових результатів діяльності підприємств;
- визначити критичний рівень обсягу продажів, постійних витрат та цін при заданій величині факторів;
- встановити зону безпеки (зону беззбитковості) підприємств;
- визначити необхідний обсяг продажів для одержання запланованого прибутку;
- вибрати оптимальний варіант зі спектру управлінських рішень.

При проведенні маржинального аналізу прибутку, що базується на використанні категорії маржинального прибутку (маржі покриття), повинні виконуватися певні умови:

1. Поділ витрат на змінні та постійні щодо динаміки обсягу виробництва продукції.
2. Збільшення (зменшення) змінних витрат пропорційно обсягу виробництва (реалізації) продукції.
3. Незмінність постійних витрат у межах значущого обсягу виробництва (реалізації) продукції, тобто в діапазоні ділової активності підприємства, встановленого відповідно до виробничої потужності підприємства і попиту на продукцію.
4. Тотожність виробництва і реалізації продукції в межах розглянутого періоду часу, тобто запаси готової продукції не можуть істотно змінюватися.

Методика маржинального аналізу прибутку широко застосовується в країнах з ринковою економікою. На відміну від традиційної методики аналізу прибутку, що застосовується на вітчизняних підприємствах, вона дає змогу повніше вивчити взаємозв'язки між показниками та точніше вимірювати вплив окремих факторів.

За методикою, що використовується в Україні, факторна модель прибутку має вигляд:

$$\Pi = VPP(p - c), \quad (1)$$

де Π – прибуток;

VPP – фізичний обсяг продажів;

p – ціна одиниці продукції;

c – собівартість продукції.

При проведенні аналізу припускають, що всі наведені фактори змінюються незалежно один від одного. Ця модель не враховує взаємозв'язок обсягу виробництва (реалізації) продукції та її собівартості. При збільшенні обсягу виробництва (реалізації) собівартість одиниці продукції знижується, тому що зростає тільки сума змінних витрат, а сума постійних

витрат залишається без змін; при скороченні виробництва собівартість продукції зростає, оскільки на одиницю продукції припадає більше постійних витрат.

У зарубіжних країнах для визначення впливу факторів на зміну прибутку і його прогнозування застосовують таку модель:

$$\Pi = VPP(p - b) - A, \quad (2)$$

де b – змінні витрати на одиницю продукції (усічена собівартість одиниці продукції);

A – постійні витрати на весь обсяг продажів продукції у звітному періоді.

На мікрорівні для вивчення впливу факторів на зміну суми прибутку в цілому по підприємству в умовах багатомасштабного виробництва застосовують таку модель:

$$\Pi = \sum_{i=1}^I [VPP \cdot PB_i(p_i - b_i)] - A, \quad (3)$$

де підрядковий індекс i відноситься до певного виду продукції, $i = 1, \dots, I$, I – загальна кількість видів продукції;

PB_i – питома вага виду продукції в загальному обсязі продажів.

З використанням цієї моделі розраховується вплив окремих факторів на зміну суми прибутку підприємства за допомогою методу ланцюгової підстановки за таким алгоритмом:

- 1) визначається прибуток відповідно до базисного рівня всіх факторних показників;
- 2) розраховується сума прибутку при зміні загального обсягу продажів, але при збереженні базисного рівня структури й інших факторів;
- 3) обчислюється прибуток при фактичному обсязі та структурі продажів звітного періоду, але при базисному значенні інших факторів;
- 4) визначається прибуток при фактичному обсязі, структурі продажів і фактичних цінах, але при базисному рівні змінних і постійних витрат;
- 5) обраховується прибуток при базисній сумі постійних витрат, але при фактичному значенні інших факторних показників.

Вивчення результатів опублікованих досліджень показало, що маржинальний аналіз прибутку, метою якого є визначення оптимального обсягу (точки беззбитковості) виробництва (реалізації) продукції, в основному проводиться на мікрорівні (тобто щодо окремо взятого підприємства) [10]. Проте проблема забезпечення беззбиткової діяльності підприємств залишається актуальною на макрорівні для прийняття управлінських рішень, розроблення реальних показників державного та місцевих бюджетів, прогнозування показників соціально-економічного розвитку країни та її окремих регіонів.

Використовуючи зведені дані про витрати, доход (виручку) від реалізації продукції та прибуток, методику маржинального аналізу прибутку можна застосовувати в статистичному дослідженні для проведен-

ня факторного аналізу прибутку сукупності однорідних підприємств окремих видів економічної діяльності. На наш погляд, заслуговує уваги та потребує подальшої розробки методика діагностики параметрів економічної стійкості підприємств (розрахунок порогу безбитковості, коефіцієнтів економічної стійкості) на основі показників наявної статистичної звітності з виокремленням постійних та змінних витрат, а також розрахунком валової маржі [5]. Відповідно до зазначеної методики, поріг безбитковості підприємства D_q визначається як:

$$D_q = \frac{A}{K_{BM}}, \quad (4)$$

де A – фактичні постійні витрати підприємства;
 K_{BM} – коефіцієнт валового прибутку (відношення валової маржі до фактичного чистого доходу).

При цьому постійні витрати порівнюються до адміністративних витрат та витрат на збут (показники за рядками 070 та 080 форми № 2 “Звіт про фінансові результати”), а змінні витрати визначаються як різниця між операційними витратами (за рядком 280 форми № 2) і постійними витратами.

Водночас, відповідно до вимог П(С)БО 16 “Витрати” [4], до складу показників “адміністративні витрати” та “витрати на збут” включається ряд витрат, які

важко назвати постійними (витрати за оплату професійних послуг, орендну плату, рекламу тощо), швидше їх можна назвати умовно постійними. Також не можна назвати витратами, які залежать від зміни обсягів виробництва (а отже є змінними), такі витрати операційної діяльності, як списання дебіторської заборгованості або резерву сумнівних дебіторських боргів, курсова різниця, надання благодійної допомоги та ряд інших, які відповідно до П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати” включаються до складу інших операційних витрат і відображаються в розділі 2 форми № 2 (до рядка 280). Тому для забезпечення можливості проведення статистичного аналізу маржинального прибутку доцільно скористатися додатковими даними щодо показників постійних та змінних витрат, що можуть бути отримані в ході спеціально організованих статистичних спостережень.

Враховуючи вищевказане, можна стверджувати, що застосування методики маржинального аналізу прибутку в статистичному аналізі до однорідної сукупності підприємств (зокрема, з однаковими видами економічної діяльності) дозволить прогнозувати фінансові результати діяльності суб’єктів господарювання та впливати на прийняття ефективних управлінських рішень на макрорівні.

Список використаних джерел

1. Бланк И. А. Управление прибылью / Бланк И. А. — К. : Ника-Центр, 2000. — 720 с.
2. Ларичкин Ф. Д. Эволюция учета и управления затратами и их особенности в комплексных производствах / Ларичкин Ф. Д., Каретников Е. В. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://emelya.socionet.ru/files/16.doc>.
3. Пічугіна Т. С. Оцінка систем обліку витрат / Т. С. Пічугіна, Н. І. Гордієнко // Коммунальное хозяйство городов : [науч.-техн. сб.]. — 2003. — № 52. — С. 124—128.
4. Національні стандарти бухгалтерського обліку // Все про бухгалтерський облік. — 2005. — № 13.
5. Проценко Н. Б. Діагностика параметрів економічної стійкості підприємств // Проблеми статистики : [зб. наук. пр.] / Н. Б. Проценко. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2007. — Вип. 8. — С. 243—247.
6. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємств : [навч. посіб.] / Г. В. Савицька. — [3-тє вид.]. — К. : Знання, 2007. — 668 с.
7. Цал-Цалко Ю. С. Методологія статистичного аналізу фінансового стану суб’єкта господарювання : [монографія] / Цал-Цалко Ю. С. — К. : ДАСОА, 2006. — 505 с.
8. Чумаченко Н. Г. Теория управленческих решений : [учеб. пособ.] / Чумаченко Н. Г. — М. : Финансы, 1981. — 184 с.
9. Чумаченко Н. Г. Учет и анализ в промышленном производстве США / Чумаченко Н. Г. — М. : Финансы, 1971. — 240 с.
10. Швиданенко Г. О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства : [монографія] / Швиданенко Г. О., Олексюк О. І. — К. : КНЕУ, 2002. — 192 с.

Оценка эффективности товарной структуры внешней торговли*

В середине 20-х годов XX столетия видные шведские экономисты Э. Хекшер и Б. Олин констатировали, что каждая страна экспортирует именно те товары, для производства которых она обладает относительно избыточными факторами производства, и импортирует товары, для производства которых она испытывает относительный дефицит факторов производства. В соответствии с теорией Хекшера – Олина, разница в относительных ценах на товары в различных странах, а следовательно и характер торговых связей между ними, объясняются различной относительной наделенностью стран факторами производства [2, с. 99; 104; 113].

Традиционные представления о стимулах внешней торговли с середины прошлого столетия последовательно дополняются выводами о действии еще и таких мощных факторов, как использование в экономике высоких технологий и повышение наукоемкости экспортируемых товаров. В связи с этим особенно часто упоминаются Япония, Южная Корея, Сингапур, Тайвань и т. д. Эти страны не обладают достаточными природными ресурсами, но, располагая большим потенциалом разработки и использования передовых технологий и инноваций, успешно производят на экспорт современную конкурентоспособную высокотехнологичную продукцию: интегральные микросхемы, компьютеры, телевизоры, оборудование связи, автомобили и пр. В результате рост показателей по экспортным позициям поддерживается за счет освоения новых перспективных рынков и повышения в целом эффективности внешнеторговой деятельности.

Наблюдаемые сегодня по странам мира смещения в товарной структуре внешней торговли подтверждают теоретические выводы о “выгодности” экспорта и при “относительной избыточности” производственных ресурсов, и при обладании “технологическими преимуществами”. Соответственно данным о товарной структуре выведены определенные критические величины в соотношениях экспорта/импорта, свидетельствующие о том, в какой мере стране удастся реализовать на внешних рынках свои преимущества и одновременно снижать или усиливать риски развития национальной экономики. Так, общепризнанной нормой импорта продовольствия является 15–20% от его производства в импортирующей стране. Этой нормы придерживаются все развитые страны. Например, США импортируют 17–19% продовольствия, никогда не приближаясь к критической величине

28–30% [7, с. 302]. В Республике Беларусь в структуре импорта товаров удельный вес продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья в 2005 г. составляет 10,5%, в 2006 г. – 9,3%.

При относительном объеме импорта в страну машин и оборудования свыше 25–30% следует принимать во внимание повышенный риск утраты ею технологической независимости [7, с. 128]. Удельный вес машин, оборудования и транспортных средств в общем объеме импорта товаров в Республику Беларусь в 2005 г. составил 22,2%, в 2006 г. – 24,1%.

В настоящее время актуальными стратегическими задачами при совершенствовании структуры импорта становятся повышение роли импорта в подъеме и модернизации белорусской экономики, а также уменьшение потребительской направленности импорта. При этом особое внимание уделяется сокращению, а в ряде случаев – прекращению закупок продукции за рубежом, если при этом возникает уязвимость с точки зрения обеспечения экономической, в том числе продовольственной безопасности страны. Одновременно предпочтительным считается сокращение объемов ввоза в страну тех товаров, которые можно и целесообразно производить внутри страны и удовлетворять спрос на них за счет мер политики импортозамещения.

В складывающихся условиях статистическое изучение и анализ товарной структуры внешней торговли приобретают важное практическое значение для выработки предложений по повышению ее экономической эффективности. Очевидно, что анализ товарной структуры целесообразно проводить на базе данных по отдельным товарным группам в строгом соответствии с установленной товарной номенклатурой внешнеэкономической деятельности (ТН ВЭД). В Республике Беларусь – это ТН ВЭД РБ, утвержденная Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 25.06.2007 г. № 829 [11] и основанная на международной номенклатуре – Гармонизированной системе (HS), что обеспечивает сопоставимость данных о внешней торговле республики с зарубежными странами.

При решении проблемы оценки эффективности товарной структуры внешней торговли с использованием системы показателей важную роль играет методологический аспект отбора критериев, которые могли бы быть положены в основу формирования такой системы. Авторы в данном случае придерживались принципиальных положений о необходимости:

- соблюдения комплексного подхода к оценке эффективности товарной структуры внешней торговли;

В.Н. Тамашевич,
кандидат экономических наук, профессор,
директор НИИ статистики Минстата
Республики Беларусь, г. Минск;
В.В. Лешкевич,
кандидат экономических наук,
ведущий научный сотрудник
НИИ статистики Минстата
Республики Беларусь, г. Минск

* Друкується мовою оригіналу

© **В.Н. Тамашевич**, **В.В. Лешкевич**, 2008

- формирования простой структуры показателей при максимальном использовании исходной информации, располагаемой органами государственной статистики;
- учета опыта применения аналогичных показателей в других странах и международных организациях, что обеспечивало бы их сопоставимость на международном уровне;
- обеспечения наглядности схемы расчетов показателей, то есть сам алгоритм расчета должен быть оптимизирован с точки зрения формализации и количества выполняемых действий, а также источников информации.

С учетом выдвинутых требований, оценка эффективности товарной структуры внешней торговли предполагает использование целостной системы показателей, позволяющей выявлять, в том числе, и резервы повышения эффективности товарной структуры внешней торговли. Предлагаемая нами система включает две группы показателей:

- 1) показатели специализации внешней торговли:
 - коэффициент физических условий товарообмена;
 - коэффициент структурной специализации;
 - коэффициент относительной экспортной специализации;

2) показатели качественного состава внешнеторговых потоков:

- удельный вес наукоемких товаров в экспорте страны;
- удельный вес сырьевых товаров в экспорте страны;
- удельный вес наукоемких товаров в импорте страны;
- удельный вес машин и оборудования в импорте страны;
- удельный вес сырьевых товаров в импорте страны;
- структура экспорта товаров по назначению (в разрезе укрупненных групп товаров);
- структура импорта товаров по назначению (в разрезе укрупненных групп товаров).

1. Показатели специализации внешней торговли. В международной практике для проведения анализа структуры внешней торговли широко используется коэффициент физических условий товарообмена [8, с. 175, 287, 288]. Коэффициент представляет собой сравнительную характеристику стоимости товаров с учетом уровня их качества и технологичности обработки и рассчитывается как соотношение средней цены за тонну (единицу) импортируемых товаров и цены за тонну (единицу) аналогичного вида экспортируемых товаров:

$$K_{\text{физ. усл.}} = \frac{\bar{P}_И}{\bar{P}_Э}, \quad (1)$$

где $\bar{P}_И$ – средняя цена за тонну (единицу) импортируемых товаров;

$\bar{P}_Э$ – средняя цена за тонну (единицу) экспортируемых товаров.

Другими словами, показатель $K_{\text{физ. усл.}}$ показывает, сколько тонн (единиц) товаров страна экспортирует за тонну (единицу) аналогичных импортных товаров. Соотношение, равное (или меньшее) единице, является благоприятным.

Коэффициент физических условий товарообмена содействует выявлению неэффективных (с точки зрения качества и степени обработки) экспортных товаров и улучшению на этой основе структуры экспорта за счет увеличения в нем доли товаров с более высокими потребительскими свойствами. Расчетные данные коэффициента $K_{\text{физ. усл.}}$, полученные для Беларуси, дают основания говорить, что физические условия товарообмена оказываются не всегда благоприятными для республики. Например, в 2006 г. средняя цена экспортированной из Беларуси в Германию одной тонны приборов и устройств, применяемых в медицине (код ТН ВЭД РБ 9018), составила 10763,4 долл. США, а средняя цена одной тонны товаров той же группы, импортируемых из Германии в нашу страну, – 43058,6 долл. США. (Расчеты здесь и далее произведены по данным [9]). Таким образом, коэффициент физических условий товарообмена Республики Беларусь с Германией приборами и устройствами, применяемыми в медицине, оказался равным:

$$K_{\text{физ. усл.}} = \frac{43058,6}{10763,4} \approx 4,0.$$

Таким образом, для получения соответствующего объема валюты на приобретение в Германии одной тонны приборов и устройств, применяемых в медицине, Беларусь должна экспортировать примерно 4,0 тонны аналогичных товаров. Схожее положение сложилось в 2006 г. и в торговле с Венгрией частями и принадлежностями для автомобилей и тракторов (код ТН ВЭД РБ 8708). Средняя цена одной тонны этих товаров, экспортированных из Республики Беларусь, составила 3363,3 долл. США, а средняя цена одной тонны тех же товаров, импортируемых из Венгрии в нашу страну – 12057,5 долл. США. Отсюда коэффициент физических условий товарообмена Республики Беларусь с Венгрией частями и принадлежностями для автомобилей и тракторов составляет 3,6.

В торговле лекарственными средствами, расфасованными для розничной торговли (код ТН ВЭД 3004), с Латвией в 2006 г. показатель физических условий товарообмена оказался равным 6,6, т.е. также не в пользу Беларуси.

Вместе с тем по ряду других групп товаров физические условия товарообмена остаются благоприятными для нашей страны. Например, в 2006 г. средняя цена экспортированной из Республики Беларусь в Польшу одной тонны провода изолированного, кабеля (код ТН ВЭД РБ 8544) составила 13119,5 долл. США, а средняя цена одной тонны товара этой же группы, импортированного из Польши в Беларусь – 8506,9 долл. США. Соответственно, показатель физических условий товарообмена проводами изолированными, кабелем составил 0,6. В 2006 г. в торговле

подшипниками (код ТН ВЭД РБ 8482) с Украиной показатели физических условий товарообмена составил 0,8 и т. д.

Необходимо также отметить, что улучшение структуры белорусского экспорта за счет повышения качества экспортируемых товаров, увеличения степени (глубины) их обработки становится все более актуальной задачей дальнейшего развития внешней торговли Республики Беларусь.

Коэффициент структурной специализации $K_{стр. спец.}$, разработанный русским ученым, профессором В. Сельцовским, представляет собой соотношение показателей удельного веса определенной группы товаров в экспорте и в производстве страны [8, с. 175]. Он определяется по формуле:

$$K_{стр. спец.} = \frac{d_{э_i}}{d_{п_i}}, \quad (2)$$

где $d_{э_i}$ – удельный вес i -й группы товаров в экспорте;

$d_{п_i}$ – удельный вес i -й группы товаров в производстве страны.

Коэффициент структурной специализации используется для анализа степени участия страны в международном разделении труда по какой-либо товарной позиции (группе). Считается, что этот показатель должен быть больше единицы для товаров с высокой степенью обработки (например, для продукции машиностроения) и меньше единицы – для товаров с низкой степенью обработки (сырьевые ресурсы, сельскохозяйственные продукты и т. п.).

В 2006 г. удельный вес машин, оборудования и транспортных средств в экспорте Республики Беларусь был равен 20,0%, а в общем производстве промышленной продукции – 23,8% [10, с. 358]. Коэффициент структурной специализации при этом составил 0,84. Это свидетельствует в целом о пока еще достаточно активном участии машиностроения Республики Беларусь в международном разделении труда, хотя уровень этого участия постепенно снижается: в 2004 г. этот коэффициент был равен 1,05 (23,2/22,2), в 2001 г.

– 1,21 (26,6/21,9). Для сравнения отметим, что в Германии и США подобный коэффициент структурной специализации составляет 1,5 [8, с. 175].

Для товаров с низкой степенью обработки коэффициент структурной специализации, как правило, меньше единицы, так как участие таких товаров в международном разделении труда невысоко. Например, в 2006 г. удельный вес древесины и целлюлозно-бумажных изделий в экспорте Республики Беларусь составил 2,8%, а в общем объеме продукции промышленности – 4,4%, при этом коэффициент структурной специализации равен 0,63, что указывает на сравнительно невысокую долю древесины и целлюлозно-бумажных изделий в экспортной составляющей страны.

Коэффициент относительной экспортной специализации исчисляется как отношение удельного веса экспорта товара в общей сумме экспорта некоторой страны к удельному весу экспорта этого товара в общем объеме мирового экспорта [1, с. 107]:

$$K_{отн. эксл. спец.} = \frac{d_{ij}}{d_{iw}}, \quad (3)$$

где d_{ij} – удельный вес i -го товара в общей сумме экспорта j -ой страны;

d_{iw} – удельный вес i -го товара в общем объеме мирового экспорта.

Если величина показателя по какому-либо продукту больше единицы, то следует вывод, что данная страна заметным образом специализируется в мировом хозяйстве на производстве и торговле этим продуктом. Подобным способом рассчитывается аналогичный коэффициент между рассматриваемой страной и страной – торговым партнером путем расчета соотношения удельных весов конкретного товара в общем объеме экспорта данной страны и страны-партнера.

Расчет коэффициента относительной экспортной специализации Республики Беларусь был проведен нами относительно Российской Федерации на примере отдельных групп товаров (табл. 1, по данным [6, с. 756; 10, с. 587]).

Таблица 1

Определение коэффициента экспортной специализации Беларуси относительно Российской Федерации

Товарная группа	Удельный вес товаров в общем объеме экспорта, %				Коэффициенты относительной экспортной специализации	
	Республика Беларусь		Российская Федерация		2005 г.	2006 г.
	2005 г.	2006 г.	2005 г.	2006 г.		
Машины, оборудование и транспортные средства	20,3	20,0	3,6	3,9	5,63	5,12
Продукция химической промышленности, каучук	15,0	14,4	5,5	5,0	2,72	2,88
Продовольственные товары и сырье для их производства	8,3	7,5	1,1	1,1	7,54	6,81
Древесина и целлюлозно- бумажные изделия	3,5	2,8	3,4	3,1	1,03	0,90
Минеральные продукты	35,4	38,8	67,7	69,0	0,52	0,56

По данным табл. 1 видно, что Республика Беларусь специализируется в торговле с Россией на экспорте машин, оборудования и транспортных средств, продукции химической промышленности, продовольственных товаров и сырья для их производств. В то же время, низким уровнем специализации характеризуется белорусский экспорт минеральных продуктов, древесины и целлюлозно-бумажных изделий.

2. Показатели качественного состава внешне-торговых потоков. Как свидетельствует мировая практика, изменить статус страны – экспортера сырьевых ресурсов и реципиента иностранных инвестиций в современном мире можно главным образом через увеличение производства и экспорта наукоемких товаров, к которым относятся изделия электронной, радиоэлектронной промышленности (интегральные микросхемы, компьютеры, телевизоры, оборудование связи), приборы и аппараты оптические, фотографические, измерительные, медицинские, их части и принадлежности, а также продукция машиностроения, приборостроения, химической промышленности, фармацевтические продукты, потребительские товары длительного пользования (холодильники, часы) и т. п.

Анализ показывает, что удельный вес машин, оборудования и транспортных средств в экспорте Республики Беларусь в 2000 г. составлял 25,2%, в 2003 г. – 24,6%, в 2004 г. – 23,2%, в 2005 г. – 20,3%, в 2006 г. – 20,0%. В то же время в мировом экспорте средняя величина экспорта машин и оборудования превышает 38% [7, с. 267]. Соответствующие показатели в импорте Республики Беларусь в 2000 г. равнялись 18,9%, в 2003 г. – 23,9%, в 2004 г. – 24,4%, в 2005 г. – 22,8%, в 2006 г. – 24,1%.

Таким образом, в 2006 г. по сравнению с 2005 г. произошло увеличение доли импорта машин, оборудования и транспортных средств при одновременном сокращении доли экспорта, что говорит об определенном нарастании риска утраты республикой технологической независимости. По оценкам российского эксперта А. Селезнева [7, с. 128], как отмечалось выше,

импорт машин и оборудования сверх 25–30% должен рассматриваться как признак утраты страной технологической независимости. Повышение экономической эффективности внешней торговли Республики Беларусь на основе увеличения в экспорте доли не только машин и оборудования, а в целом сложной наукоемкой продукции с более глубокой степенью промышленной обработки, а также оптимизации импорта является одной из актуальных проблем развития внешнеэкономических связей нашей страны.

Отметим, что в настоящее время экспорт наукоемких товаров в основном сконцентрирован в небольшом количестве промышленно развитых стран. По оценкам разработчиков Национальной программы развития экспорта Республики Беларусь на 2006–2010 годы, в 2004 г. объем мирового рынка наукоемкой продукции составил около 2,3 трлн. долл. США, из них 39% приходилось на США, 30% – на Японию, 16% – на Германию. Удельный вес Российской Федерации на этом рынке примерно равен 0,3% [4, с. 106, 107].

Рассматривая роль наукоемких товаров в повышении экономической эффективности внешней торговли, следует отметить, что в настоящее время в Беларуси затруднено получение объективной оценки их экспорта и импорта. Это обусловлено отсутствием научно обоснованной и официально принятой классификации отечественной продукции по уровню наукоемкости. В результате сложились разные подходы к определению продукции высокой, средневисокой, средненизкой и низкой наукоемкости, поэтому пока используются оценки, полученные экспертным путем.

Использование таких оценок демонстрирует отрицательное сальдо экспорта-импорта высокотехнологичных продуктов в 2005–2006 гг. (табл. 2, по данным [3, с. 274, 275]). В таблице структура экспорта-импорта (а именно, код товарной группы) приводится по разделам и группам упомянутого выше классификатора “Товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности Республики Беларусь”. Группы высокотехнологичных товаров отобраны, как уже отмечалось, экспертным путем.

Таблица 2

Экспорт и импорт высокотехнологичных продуктов Республики Беларусь в 2005–2006 гг.

(млн. долл. США)

Товарная группа (код)	Экспорт		Импорт		Сальдо	
	2005 г.	2006 г.	2005 г.	2006 г.	2005 г.	2006 г.
Продукты неорганической химии (28)	24,1	30,7	107,1	154,6	– 83,0	– 123,9
Органические химические соединения (29)	169,5	203,9	258,0	325,4	– 88,5	– 121,5
Фармацевтическая продукция (30)	52,1	54,3	259,0	320,9	– 206,9	– 266,6
Экстракты дубильные и красильные (32)	25,5	29,2	146,4	174,5	– 120,9	– 145,3
Прочие химические продукты (38)	15,9	20,4	182,4	250,7	– 166,5	– 230,3
Реакторы ядерные, котлы, оборудование и механические приспособления, их части (84)	952,1	1151,3	1775,2	2467,9	– 823,1	– 1316,6
Электрические машины и оборудование, аудио- и видеоаппаратура, телевизоры, их части и принадлежности (85)	485,3	568,7	810,0	1124,1	– 324,7	– 555,4
Приборы и аппараты оптические, фотографические, медицинские, их части и принадлежности (90)	145,3	166,2	259,5	344,5	– 114,2	– 178,3
Итого	1869,8	2224,7	3797,6	5162,6	– 1927,8	– 2937,9

Данные, приведенные в табл. 2, показывают, что по основным укрупненным двухразрядным кодовым товарным группам импорт опережает экспорт. Это приводит к формированию и росту отрицательного сальдо. Например, в 2006 г. по сравнению с 2005 г. отрицательное сальдо по восьми отобраным товарным группам увеличилось более чем в 1,5 раза (на 52,4%), достигнув суммарной величины 2937,9 млн. долл. США. При этом в общем объеме экспорта в 2006 г. поставки высокотехнологичной продукции составили около 11%, тогда как импорт высокотехнологичной продукции в общем объеме импорта – 23,1% [3, с. 275].

Как полагают многие белорусские ученые-экономисты, в том числе доктор экономических наук Л. Пакуш, Беларусь, обладая квалифицированными и относительно дешевыми трудовыми ресурсами, а также достаточно мощной научно-технической базой и потенциалом на предприятиях обрабатывающей промышленности, имеет конкурентные преимущества в торговле продукцией машиностроения, химической и легкой промышленности. Однако такие конкурентные преимущества пока еще большей частью поддерживаются только на рынках стран СНГ [5, с. 135]. Белорусским предприятиям (организациям) еще трудно конкурировать с корпорациями и отдельными предприятиями из развитых стран, располагающими большими технологическими, инновационными и финансовыми возможностями. Нельзя не учитывать и того обстоятельства, что рынки многих стран вне СНГ предъявляют более жесткие требования к сертификации и стандартизации импортируемых товаров. Таким образом, на современном этапе развития экономики Республики Беларусь становится все более очевидной настоятельная необходимость повышения конкурентоспособности наукоемких товаров, что предполагает, в свою очередь, модернизацию и реструктуризацию отечественного производства, переход экономики страны на инновационный путь развития.

При анализе товарной структуры внешней торговли важно также использовать показатели удельного веса сырьевых товаров в экспорте и импорте страны. К сырьевым товарам относится продукция топливно-энергетических отраслей, черной металлургии и такие виды продукции, как древесина, целлюлоза, минеральное сырье и т. п.

В импорте Республики Беларусь среди сырьевых товаров наибольший удельный вес занимает сырая нефть, включая газовый конденсат. В 2004 г. удельный вес сырой нефти в импорте составил 19,6%, в 2005 г. – 25,3%, в 2006 г. – 25,1%. За нефтью следует природный газ: 5,7%, 5,7% и 4,4% соответственно. При этом основным поставщиком как сырой нефти, так и природного газа для Беларуси традиционно является Россия, хотя в последнее время активизировалось торгово-экономическое сотрудничество Республики Беларусь с Венесуэлой, Азербайджаном, Ираном, что обуславливает возможность “ухода” от монополии и в том числе – в части поставки в республику топливно-энергетических ресурсов.

Показатели, характеризующие структуру экспорта и импорта товаров по назначению (в разрезе укрупненных групп товаров), дают возможность принимать обоснованные решения по обеспечению продовольственной безопасности страны, расширению импорта инвестиционных товаров, созданию и модернизации экспортно-ориентированных производств, используются для оценивания результативности принимаемых мер по развитию экспорта. Кроме того, определение объемов и динамики импорта энергетических и прочих промежуточных товаров требуется для расчета степени зависимости экономики от импорта энергоносителей.

В табл. 3 (по данным [9, с. 64–66]) представлены данные об удельном весе укрупненных групп товаров в общем объеме экспорта и общем объеме импорта Республики Беларусь. К инвестиционным товарам относятся преимущественно основные средства, которые представляют собой совокупность приобретенных и/или созданных материально-вещественных ценностей, сохраняющих неизменную натуральную форму в течение дальнейшего (как правило, более одного года) периода времени и используемых для производства товаров и оказанных услуг. Прочие промежуточные товары – это товары, приобретаемые для первичной обработки или использования в процессе производства для изготовления из них конечного продукта (сырье, материалы и полуфабрикаты) и оказания услуг, а также некоторые готовые товары, в том числе малоценные быстроизнашивающиеся предметы, используемые для организации процесса производства продукции или оказания услуг (например, бумага всех видов, ленты для пишущих машинок, штемпели, защитные головные уборы, рабочая одежда, хирургические перчатки и т. п.). Как видно, наибольший удельный вес в общем объеме экспорта и импорта занимают промежуточные и потребительские товары. При этом наблюдается превышение ввоза промежуточных товаров над их вывозом, что обусловлено импортной зависимостью промышленного комплекса Республики Беларусь от поставок энергоресурсов. Удельные веса инвестиционных товаров в структуре экспорта и импорта в течение 2004–2006 гг. остаются практически неизменными, однако удельный вес этих товаров в структуре экспорта несколько выше, чем в структуре импорта. В результате сальдо торговли инвестиционными товарами в Республике Беларусь в 2006 г. было положительным, в размере 41,6 млн. долл. США.

В целом внешнеторговая деятельность в Республике Беларусь сегодня осуществляется более чем со 170 странами мира. Значительно расширилась география присутствия белорусских товаров на внешних рынках. Так, экспортные поставки из республики в 2006 г. осуществлялись на рынки 139 государств против 117 в 1995 г. Внешнеторговый оборот страны устойчиво превышает объем валового внутреннего продукта (в 2006 г. – более чем на 13%). Тем не менее, нужно признать, что до сих пор не удалось преодолеть отдельные негативные явления, происходящие во внешне-

Удельный вес укрупненных групп товаров в общем объеме экспорта и импорта

(%)

Укрупненная группа товаров	Экспорт			Импорт		
	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.
Инвестиционные товары	12,6	12,0	12,4	10,0	9,8	10,8
Промежуточные товары, в том числе:	64,6	68,4	70,5	73,3	71,9	70,9
— энергетические товары	26,1	34,1	37,5	27,1	32,7	32,5
— прочие промежуточные товары	38,5	34,3	33,0	46,2	39,2	38,4
Потребительские товары, в том числе:	22,0	19,0	16,7	15,4	17,1	16,9
— продовольственные товары	7,9	8,0	7,3	6,9	7,3	6,6
— непродовольственные товары	14,1	11,0	9,4	8,5	9,8	10,3

торговой деятельности республики. Так, сальдо внешней торговли устойчиво остается отрицательным, по итогам 2007 г. его величина составила 4,3 млрд. долл. США. Сохраняется проблема отрицательного сальдо по высокотехнологичным товарным группам.

Значения такого показателя, как коэффициент физических условий товарообмена по ряду важных товарных групп, также не соответствует ожиданиям, в особенности это касается торговли со странами вне СНГ.

В республике в последние годы наблюдается наращивание импорта машин, оборудования и транспортных средств, что указывает на постепенное повышение риска утраты технологической независимости. По-прежнему низок удельный вес в экспорте белорусских товаров продукции с высокой степенью наукоемкости (в пределах 3–4%). При этом из числа созданных в последние годы в стране технологий только 6–8% являются новыми за рубежом и лишь 2–3% — принципиально новыми. В промышленности в основном распространены традиционные технологии, их удельный вес в общем числе используемых технологий составляет около 80% [3, с. 6], что затрудняет решение задачи повышения наукоемкости экспорта в перспективе.

Преодоление негативных процессов во внешнеторговой деятельности республики связывается с решением следующих актуальных задач:

- повышения конкурентоспособности отечественной продукции, в том числе путем освоения производства новых экспортных товаров, внедрения в производство международных стандартов;
- стимулирования наукоемкого экспорта и расширения международной научно-технологической кооперации;
- расширения географии экспорта, освоения новых рынков в странах вне СНГ, в том числе на основе использования механизмов Всемирной торговой организации;
- стимулирования предприятий (организаций) к техническому перевооружению и производству новой наукоемкой продукции;
- повышения уровня квалификации кадров внешнеэкономических и маркетинговых служб предприятий (организаций);
- дальнейшего совершенствования нормативно-правовой базы внешнеэкономической деятельности.

В основу реализации поставленных задач закладываются целевые ориентиры на обновление и модернизацию основных средств, рост инвестиций в основной капитал через механизм осуществления инвестиционных экспортноориентированных проектов, совершенствование технологий, снижение материало- и энергоемкости отечественных товаров.

Список использованных источников

1. *Елисеева И. И.* Международная статистика : [учебн. пособ. для вузов] / Елисеева И. И., Костеева Т. В., Хоменко Л. Н. — Мн. : Вышэйшая школа, 1995. — 224 с.
2. *Киреев А. П.* Международная экономика / Киреев А. П. — М. : Международные отношения, 1997. — Ч. 1. — 1997. — 416 с.
3. *О состоянии и перспективах развития науки в Республике Беларусь по итогам 2006 года : аналитический доклад* / Коршунов А. Н., Ельсуков В. П., Костюкович Н. Н. и др. ; под общ. ред. В. Е. Матюшкова, В. И. Недилько, М. В. Мясниковича. — Мн. : ГУ «БелИСА», 2007. — 316 с.
4. *Национальная программа развития экспорта Республики Беларусь на 2006–2010 годы.* — Мн. : Ин-т экономики НАН Республики Беларусь ; МИД Республики Беларусь, 2005. — 202 с.
5. *Пакуш Л. В.* Применение теории сравнительного преимущества при выборе приоритетов внешнеэкономической торговой политики / Л. В. Пакуш // Проблемы управления. — 2007. — №3 (24). — С. 133–138.

6. *Российский статистический ежегодник, 2007* : [стат. сб.] / [отв. за вып. : В. Б. Житков, Н. И. Пашинцева, И. В. Воронина, Л. А. Казаченко]. — М. : Росстат, 2007. — 826 с.
7. *Селезнев А. З.* Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России / Селезнев А. З. — М. : Юристь, 1999. — 384 с.
8. *Сельцовский В. Л.* Экономико-статистические методы анализа внешней торговли / Сельцовский В. Л. — М. : Финансы и статистика, 2004. — 512 с.
9. *Внешняя торговля Республики Беларусь, 2007* : [стат. сб.] / [отв. за вып. Е. В. Борушко]. — Мн. : Минстат Республики Беларусь, 2007. — 351 с.
10. *Статистический ежегодник Республики Беларусь, 2007* / [отв. за вып. Л. Л. Рыбчик]. — Мн. : Минстат Республики Беларусь, 2007. — 618 с.
11. *Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 25.06.2007 г. № 829 // Главный бухгалтер.* — 2008. — № 4. — С. 67.

Коли верстався цей номер журналу, з Білорусі надійшла сумна звістка про те, що 19 червня на 54-му році життя раптово помер **Віктор Миколайович Тамашевич**, кандидат економічних наук, професор кафедри статистики БДГУ, директор НДІ статистики Міністерства статистики і аналізу Республіки Білорусь, член редколегії журналу "Статистика України".

Висловлюємо глибоке співчуття рідним та близьким покійного, його друзям, колегам. Нехай світла пам'ять про Віктора Миколайовича збережеться в серцях усіх, хто знав його, працював разом з ним на ниві розбудови білоруської статистики.

**Рада засновників та редколегія журналу
"Статистика України"**

Побудова збалансованої системи показників ефективності діяльності недержавного навчального закладу

*Р.Г. Щокін,
здобувач Київського національного економічного
університету ім. Вадима Гетьмана,
Міхрорегіональна Академія
управління персоналом, м. Київ*

Розглядаючи фінансову складову як основний параметр управлінського й бізнес-процесу, керівництво недержавного вищого навчального закладу (НВНЗ) одночасно має враховувати важливість відповідності індикаторів своєї діяльності узагальненому інтегрованому комплексу критеріїв, що пов'язують довгостроковий фінансовий успіх з такими показниками, як база обліку студентів, характеристики персоналу та систематичної роботи освітнього закладу в цілому. Наразі система фінансових критеріїв оцінювання діяльності НВНЗ добре розвинена. Однак надмірний акцент, що робиться лише на досягненні та збереженні короткострокових фінансових результатів, може призвести до зайвих інвестицій у короткострокові проекти й недостатності довгострокового інвестування. Мова йде про нематеріальні інтелектуальні активи, які є передумовами майбутнього зростання.

У конкурентному середовищі великого значення набувають показники, що характеризують якість роботи НВНЗ [1; 2]. До них можна віднести такі:

- питома вага студентів НВНЗ у загальній кількості студентів України;
- рівень виконання плану з набору студентів (зокрема, в розрізі спеціальностей та форми навчання);
- ступінь задоволення попиту споживачів-студентів в освітніх послугах (відсутність випадків незадоволеного попиту);
- оцінка попиту та його прогнозування;
- рівень навчання (зокрема, відсутність скарг з боку студентів та роботодавців);
- рівень дотримання вимог, прийнятих в освітньому закладі, їх відповідність стандартам якості навчання Міністерства освіти і науки та інших державних установ за такими аспектами, як успішність, відвідуваність, працевлаштованість, дотримання дисципліни, визначеної структури викладацького складу тощо.

Кожний із зазначених показників має певний сенс і значення для контролю й аналізу діяльності НВНЗ. Однак якщо їх розглядати окремо, то виявиться, що вони є певним чином обмеженими. Водночас системний підхід передбачає комплексне використання (і відповідно, вивчення) показників. Тільки за цієї умови можна всебічно, глибоко та об'єктивно дослідити діяльність навчального закладу в цілому та за окремими аспектами.

При діагностуванні роботи НВНЗ можна виділити два головні напрями аналізу: дослідження результатів

діяльності навчального закладу протягом певного періоду та його стану в теперішній час, зумовленого перебігом основних бізнес-процесів.

Визначивши ці основні напрями діагностики, будемо розглядати фінансову діагностику у зв'язку з загальним діагностичним процесом. Однак очевидним є те, що не можна обмежувати інструментарій діагностики методами розрахунку тільки фінансових показників. Фінансові показники повинні обчислюватися на кінцевій стадії діагностики, вони по своїй суті є підсумковими. Слід зазначити, що діагностика не виконується сама для себе: її результати є інформаційним підґрунтям управління. Тобто аналізувати слід не тільки бізнес-процеси, що забезпечують здійснення "фінансової функції" навчального закладу, але й усі основні процеси, які пов'язані з освітньою діяльністю НВНЗ.

Саме такий підхід зумовив створення збалансованої системи показників ефективності діяльності НВНЗ. Зазначена система забезпечує менеджмент універсальним механізмом, що дозволяє інтерпретувати стратегію НВНЗ через набір взаємозалежних показників, при цьому всі працівники закладу повинні сприймати комплекс корпоративних принципів і цінностей.

Сукупні фінансові показники наразі застосовуються менеджерами НВНЗ для переважного оцінювання результатів діяльності своїх підлеглих. Такі навчальні заклади використовують окремі нефінансові показники тільки для вирішення тактичних завдань і контролю короткострокових операцій. Водночас багато НВНЗ уже ввели систему оцінювання ефективності діяльності, в якій об'єднані фінансові та нефінансові показники. Що ж нового в такому "збалансованому" підході? Чому поряд з переходом на таку систему значна кількість цих навчальних закладів стали використовувати на першому плані роботи зі споживачами освітніх послуг саме нефінансові показники для вдосконалювання своєї діяльності?

Збалансована система показників не просто доповнює систему фінансових параметрів, а виступає як підґрунтя (а саме – інформаційне забезпечення) системи управління. Збалансована система трансформує стратегію НВНЗ у конкретні завдання й показники, згруповані за двома основними напрямками: фінанси і підготовка кадрів (рис. 1).

Наведені показники характеризують баланс між зовнішніми даними та внутрішніми параметрами найбільш значущих бізнес-процесів, інноваційних заходів, власне навчання, тобто відображають рівновагу між наявними результатами минулої діяльності та бажаними – майбутнього зростання. Сама система являє собою сполучення об'єктивних, що легко підда-

Рис. 1. Збалансована система показників ефективності діяльності НВНЗ

ються кількісному обліку, результатів і суб'єктивних, певною мірою довільних, параметрів майбутнього зростання.

Збалансована система показників – це не тільки тактична, або операційна, оцінювальна система. Для навчального закладу вона служить засобом стратегічного управління на довгостроковій основі. Оцінювальна складова збалансованої системи показників використовується для розв'язання принципових завдань процесу управління. Послідовність стадій складання плану діяльності менеджменту недержавного вищого навчального закладу зумовлена необхідністю поетапного вирішення таких завдань:

1. Чітко сформулювати стратегію та перевести її в площину конкретних стратегічних задач.
2. Установити відповідність між стратегічними цілями та показниками їх досягнення (з визначенням відповідних критеріїв) і довести їх до працівників усіх підрозділів (філій) НВНЗ.
3. Виконати дії з прогнозування, планування, визначити цілі та розробити стратегічні ініціативи.

При цьому на кожному етапі необхідно розширювати стратегічний зворотний зв'язок та інформованість як персоналу НВНЗ, так і користувачів освітніх послуг.

Досвід діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП) свідчить, що збалансована системи показників – це значно більше, ніж

простий набір навіть найважливіших показників або основних індикаторів успіху. Багатопланові індикатори в правильно побудованій системі повинні відображати взаємозалежні цілі та оціночні критерії їхнього досягнення, послідовні й доповнюючі один одного. Збалансована система показників ефективності свідчить про взаємозалежність причинно-наслідкових зв'язків і критеріїв оцінки результатів, а також факторів їхнього досягнення.

Складові збалансованої системи показників дозволяють досягти рівноваги між довгостроковими й короткостроковими цілями, між бажаними результатами і факторами їхнього досягнення, а також між жорсткими об'єктивними критеріями та більш гнучкими суб'єктивними показниками. На перший погляд, багатопланова збалансована система може здатися досить складною й заплутаною, однак насправді, за умови її правильної побудови, вона відображає спільність цілей, оскільки всі параметри спрямовані на забезпечення виконання єдиної стратегії. Збалансована система показників ефективності діяльності у розподілі за підсистемами (напрямами) управління НВНЗ, узгоджена з цілями, наведена в табл. 1. При цьому основною ціллю загальної системи управління розвитком є забезпечення ефективного функціонування НВНЗ у цілому відповідно до заданих параметрів динаміки і структури для підвищення рівня якості освітніх послуг, що надаються, та забезпечення прибутковості закладу.

Збалансована система показників ефективності діяльності НВНЗ

Підсистеми	Цілі	Система статистичних показників
Фінансова складова	Забезпечення стійкого економічного розвитку за рахунок ефективного використання цінової політики та матеріальних ресурсів, власного та залученого капіталу, оптимізаційного управління витратами	– Валові показники доходів, витрат, прибутку, горизонтальний і вертикальний аналіз фінансової звітності; – показники фінансового стану закладу та стану майна; – показники фінансової стійкості; – показники ліквідності та платоспроможності; – показники рентабельності; – показники ділової активності; – показники фінансового стану регіональних, відокремлених та асоційованих суб'єктів
Підготовка кадрів	Зовнішнє середовище Визначає поведінку закладу, його взаємодійності та взаємовплив з абітурієнтами, студентами, випускниками, роботодавцями, а також контролюючими органами, банками тощо	– Показники обсягу та структури ринку освітніх послуг; – показники, що характеризують стан конкурентних НВНЗ за всіма підсистемами управління; – показники прогнозування розвитку ситуації на ринку освітніх послуг на коротко- та довгострокову перспективу
	Внутрішнє середовище Здійснення змін, спрямованих на підвищення мотивації персоналу та покращання його якісних характеристик, ефективне управління структурою закладу відповідно до швидко змінюваних вимог бізнес-середовища, більш ефективне використання наявних матеріальних ресурсів, постійне підвищення якості навчального процесу	– Показники чисельності персоналу закладу в розрізі структурних підрозділів; – показники зміни фонду оплати праці; – показники ефективності використання аудиторного фонду; – показники якості навчального процесу в розрізі структурних підрозділів; – показники набору / контингенту; – показники наповнюваності груп
	Клієнтська складова Відстеження та відповідне реагування на зміни ступеня задоволення студентів послугами навчального закладу, виконання функцій маркетингу, управління та розвитку інфраструктури	– Ступінь задоволення студентів: • якістю навчального процесу; • методичним забезпеченням; • матеріальною базою; • розвитком інфраструктури; • додатковими послугами тощо; – відстеження реакції абітурієнтів / студентів та ін. на маркетингові дії закладу

Одним із принципових нововведень і очевидною перевагою підходу, побудованого на застосуванні збалансованої системи показників, є те, що після визначення цілей системи за складовими вищий менеджмент НВНЗ розробляє завдання і критерії для свого внутрішнього бізнес-процесу. Ця діяльність супроводжується висвітленням тих показників, що є найбільш значущими для одержання суттєвих результатів з погляду як споживачів освітніх послуг, так і

акціонерів недержавного навчального закладу. Найчастіше в такий спосіб вдається розробити абсолютно нові внутрішні процеси, котрі керівництво НВНЗ має вдосконалювати для того, щоб запропонована стратегія привела до успіху.

Запропонована збалансована система показників не є локальною, а може використовуватися (за умов певної адаптації) для аналізу діяльності будь-яких державних і недержавних навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Головач А. В. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика : [навч. посіб.] / Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А. — К. : КНЕУ, 2005. — 333 с.
2. Головач А. В. Статистичне забезпечення управління економікою. Прикладна статистика з використанням аналітичних можливостей програмного середовища Microsoft Excel : [навч. посіб.] / Головач А. В., Захожай В. Б., Манцуров І. Г., Головач Н. А. — К. : КНЕУ, 2006. — 328 с.

Статистичне вивчення доходів Державного бюджету України

С.В. Бойко,
асистент кафедри фінансів
Білоцерківського інституту економіки та управління

В умовах становлення ринкових відносин в Україні виникає потреба статистичного вивчення доходів державного бюджету, насамперед тому, що ці доходи надають державі можливість впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. Актуальність статистичного вивчення доходів державного бюджету зумовлена тим, що, з одного боку, вони формують централізований фонд фінансових ресурсів з податкових та неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом та внесків до державних цільових фондів на основі відносин перерозподілу. З іншого боку, доходи державного бюджету дають можливість державі забезпечувати економічну та соціальну стабільність, здійснювати перерозподіл коштів на користь пріоритетних галузей економіки, вирішувати проблеми соціального захисту населення тощо.

Теоретичним дослідженням окремих питань формування доходів Державного бюджету України приділяли та приділяють увагу такі провідні вітчизняні вчені, як В. Бесєдін, С. Буковинський, С. Гасанов, Т. Єфименко, В. Кудряшов, І. Луніна, В. Опарін, В. Островський, А. Соколовська, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій та ін. Проблеми статистичного вивчення доходів Державного бюджету України займають значне місце у працях вітчизняних науковців, серед яких О. Василик, С. Лондар, О. Мазуренко, Ц. Огонь, О. Олексійчук, К. Павлюк та ін. [4–6; 8; 9].

Однак, незважаючи на те, що статистичному вивченню бюджетних доходів приділяло увагу багато науковців, ще залишаються невирішені питання, які заважають проведенню комплексного аналізу доходної частини Державного бюджету України. Наразі

практично відсутні комплексні дослідження напрямів статистичного вивчення доходів Державного бюджету України та їх практичного застосування.

Метою статті є дослідження наявних напрямів статистичного вивчення доходів державного бюджету, їх оптимізація та практичне застосування.

Доходи державного бюджету – це частина фінансових ресурсів держави, що створюються у процесі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) й зосереджуються у державному бюджеті для виконання країною своїх функцій.

Категорію “доходи державного бюджету” та категорію “доходи бюджету” інколи вживають як ідентичні поняття, проте до доходів бюджету включають доходи державного та місцевих бюджетів. Об’єктом дослідження у нашій статті виступають саме доходи державного бюджету, тому використання категорії “доходи бюджету” неможливе.

Аналіз літератури щодо статистичного вивчення доходів державного бюджету дав змогу зробити висновок, що вчені пропонують проводити його більше ніж за вісьма напрямками [1; 2; 4; 7; 10]. Традиційно науковці вказують на необхідність вивчення показників динаміки та структури доходів бюджету. Проте, на нашу думку, дослідження рівня виконання та еластичності відносно основних макроекономічних показників, а також їх прогнозування за допомогою екстраполяції трендів є не менш важливим при статистичному вивченні доходів Державного бюджету України.

Узагальнення результатів проведеного дослідження наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Напрями статистичного вивчення доходів державного бюджету в сучасній економічній літературі

Джерела	[1, с. 74–86]	[2, с. 106–109]	[4, с. 32–36]	[7, с. 20–24]	[10, с. 14–15]
Напрями дослідження					
Вивчення статистичних показників динаміки	+	+	+	+	+
Вивчення статистичних показників рівня виконання	+	+		+	+
Вивчення статистичних показників структури	+	+	+	+	+
Вивчення закономірностей формування	+			+	
Вивчення доходів із застосуванням індексного методу		+		+	+
Прогнозування за допомогою екстраполяції трендів	+	+		+	+
Вивчення впливу факторів			+	+	+
Вивчення еластичності	+		+		

СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Отже, головне завдання статистики доходів державного бюджету полягає в тому, щоб вивчати виконання плану, динаміку та структуру доходів державного бюджету, їх зв'язок із найважливішими показниками розвитку економіки країни.

Окрім того, статистика доходів державного бюджету має:

- 1) визначати загальну величину доходів державного бюджету;
- 2) вивчати закономірності формування доходної частини державного бюджету;
- 3) досліджувати динаміку доходів державного бюджету на основі розрахунку ланцюгових та базисних індексів, що зумовлюють обґрунтування висновки про інтенсивність змін показників у часі;
- 4) виконувати прогнозування з використанням рядів динаміки, коефіцієнтів регресії, багатфакторних індексних моделей, а також ме-

тодів, що ґрунтуються на екстраполяції трендів [7, с. 24];

- 5) аналізувати щільність зв'язку між величиною валового внутрішнього продукту та доходами бюджету за допомогою коефіцієнта еластичності;
- 6) визначати питому вагу доходів державного бюджету в доходах бюджету.

Вважаємо за необхідне провести статистичний аналіз доходів Державного бюджету України за такими напрямками: вивчення динаміки, структури, еластичності доходів державного бюджету та ВВП, їх прогнозування на основі обчислення параметрів рівняння тренду. На нашу думку, цей перелік напрямів є оптимальним для проведення статистичного вивчення доходів державного бюджету.

Результати статистичного вивчення показників динаміки доходів Державного бюджету України у 2000–2006 роках зведено в табл. 2 (за даними [11]).

Таблиця 2

Абсолютні та відносні показники динаміки доходів Державного бюджету України у 2000–2006 роках

Рік	Доходи державного бюджету, млн. грн.	Абсолютний приріст, млн. грн.		Темп зростання		Темп приросту, %	
		ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний
2000	34 806						
2001	39 726	4 920	4 920	1,14	1,14	14,14	14,14
2002	42 524	2 798	7 718	1,07	1,22	7,04	22,17
2003	55 077	12 553	20 271	1,30	1,58	29,52	58,24
2004	68 677	13 600	33 871	1,25	1,97	24,69	97,31
2005	105 191	36 514	70 385	1,53	3,02	53,17	202,22
2006	133 464	28 273	98 658	1,27	3,83	26,88	283,45

За даними Міністерства фінансів України, можна зробити висновок, що доходи державного бюджету мали тенденцію до зростання, при цьому найбільше абсолютне зростання мало місце у 2005 році, найменше – у 2002 році. Відповідно, відносні показники динаміки також свідчать про неоднакову інтенсивність зростання доходної частини державного бюджету. Протягом 2000–2006 років доходи Державного бюджету України зросли у 2,8 раза.

Наступним напрямом статистичного вивчення доходів державного бюджету має стати аналіз показників структури. Визначальним чинником для цього є класифікація доходів. Слід зазначити, що на теперішньому етапі розвитку державної статистики має місце невідповідність між існуючою класифікацією доходів Державного бюджету України [12] та класифікацією, яка діє в міжнародній статистиці державних фінансів [4, с. 29]. Ця методологічна відмінність робить відносні величини структури доходної частини

бюджету України непорівнянними з показниками інших країн.

Структура доходів Державного бюджету України у 1998–2006 роках характеризується даними табл. 3 (за матеріалами [6, с. 97]).

За аналізований період структура доходів Державного бюджету України значно змінилася. К. Павлюк вважає, що ця зміна структури доходів зумовлена "... як зміною політики доходів, зокрема податкової політики (зміна податкових ставок, бази оподаткування, податкових пільг тощо), так і розподілом загальнодержавних доходів між різними ланками бюджетної системи, а також зміною економічної ситуації в цілому" [6, с. 97].

Найбільшим джерелом доходів Державного бюджету України є податкові надходження, питома вага яких в середньому становила близько 66 %. При цьому прослідковується тенденція до збільшення частки податкових надходжень у загальному обсязі доходів державного бюджету.

Структура доходів Державного бюджету України у 1998–2005 роках

(%)

Показники	Роки	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Усього доходів, у т.ч.		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
– податкові надходження;		65,7	71,8	56,0	62,8	69,8	67,8	65,2	71,7
– неподаткові надходження;		13,2	14,5	31,2	34,4	27,9	30,0	32,5	27,2
– доходи від операцій з капіталом;		0,3	2,2	0,1	1,0	1,1	1,4	1,2	0,7
– державні цільові фонди		20,8	11,5	12,7	1,8	1,2	0,8	1,1	0,2

Підвищується також внесок неподаткових джерел формування державного бюджету, зокрема надходжень коштів від приватизації державного майна, рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні, та різниці в цінах за природний газ, відрхувань від плати за транзит природного газу через територію України та ін. У цілому питома вага неподаткових надходжень державного бюджету в 2005 році становила 27,2%, що у 2,1 раза більше, ніж у 1998 році.

Питома вага державних цільових фондів у загальній сумі надходжень до державного бюджету значно зменшилася, що пов'язано з виключенням із доходів Державного бюджету України зборів на обов'язкове соціальне страхування до Фонду соціального страхування та зборів на соціальне страхування на випадок безробіття до державного фонду сприяння зайнятості населення України.

Наступною групою доходів Державного бюджету України є доходи від операцій з капіталом. Середнє значення показника у цього 1998–2005 роках дорівнювало 1% усіх доходів державного бюджету.

Третім напрямом статистичного вивчення доходів державного бюджету має стати визначення коефіцієнта еластичності між величиною валового внутрішнього продукту та доходами бюджету. Коефіцієнт еластичності доходів державного бюджету щодо ВВП показує, на скільки відсотків змінюються доходи державного бюджету при зміні валового внутрішнього продукту на один відсоток.

Коефіцієнт еластичності доходів Державного бюджету України у 2000–2006 роках характеризується даними табл. 4 (за [11; 13]).

Таблиця 4

Коефіцієнт еластичності доходів Державного бюджету України у 2000–2006 роках

Показники	Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ВВП, млн. грн.		170070	204190	225 810	267 344	345 113	441 452	537667
Зростання ВВП, млн. грн.			34120	21620	41534	77769	96339	96215
Доходи державного бюджету, млн. грн.		34 806	39 726	42 524	55 077	68 677	105 191	133 463
Зростання доходів державного бюджету, млн. грн.			4 920	2 798	12 553	13 600	36 514	28 272
Коефіцієнт еластичності			1,35	1,46	0,68	1,14	0,63	0,84

На основі обчислення коефіцієнта еластичності за 2000–2006 роки можна зробити висновок, що не існувало однозначної залежності між зміною доходів державного бюджету та зміною валового внутрішнього продукту. У 2003-му, 2005-му та 2006-му роках доходи Державного бюджету України зростали повільнішими темпами, ніж ВВП, і їхня частка у валовому внутрішньому продукті зменшувалася, а у 2001–2002-му, 2004-му роках навпаки – доходи державного бюджету збільшувалися швидшими темпами, ніж зроставав ВВП.

Четвертим напрямом статистичного вивчення доходів державного бюджету, на нашу думку, слід обрати прогнозування рівня доходів державного бюджету $Y_{p,t}$ за допомогою побудови регресійно-кореляційно-

го рівняння за економетричним методом. Рівняння лінійного тренду має вигляд:

$$Y_{p,t} = a_0 + a_1 t,$$

де a_0, a_1 – параметри, що знаходяться за методом найменших квадратів;

t – порядковий номер періоду [3, с. 206]. Для зручності розрахунків початок відліку часу ($t = 0$) помістимо в середину часового ряду.

Порядок розрахунку прогнозних показників доходів державного бюджету (без міжбюджетних трансфертів) на 2008–2012 роки характеризується даними табл. 5.

На основі обчислених показників необхідно розрахувати параметри рівняння тренду для розрахунку прогнозних показників доходів державного бюджету:

Розрахунок параметрів трендового рівняння
для доходної частини Державного бюджету України

Роки	Фактичні доходи бюджету, млрд. грн., $Y_{f,t}$	Порядковий номер періоду, t	t^2	$Y_{f,t} \cdot t$
1996	12,1	-5	25	-60,5
1997	16,0	-4	16	-64
1998	15,7	-3	9	-47,1
1999	19,7	-2	4	-39,4
2000	34,8	-1	1	-34,8
2001	35,0	0	0	0
2002	41,5	1	1	41,5
2003	52,7	2	4	105,4
2004	68,7	3	9	206,1
2005	103,9	4	16	415,6
2006	133,5	5	25	667,5
Підсумковий показник	533,6	0	110	1190,3

$$a_0 = \frac{\sum_{t=1}^n Y_{f,t}}{n} = \frac{533,6}{11} = 48,51;$$

$$a_1 = \frac{\sum_{t=1}^n Y_{f,t} \cdot t}{\sum_{t=1}^n t^2} = \frac{1190,3}{110} = 10,82;$$

n – кількість періодів, $n = 11$.

Рівняння лінійного тренду доходів державного бюджету у 1996–2006 роках має вигляд:

$$Y_t = 48,51 + 10,82t.$$

Фактичні дані доходів державного бюджету у 1996–2006 роках та величини, отримані за допомогою трендового рівняння, представлено на рис. 1.

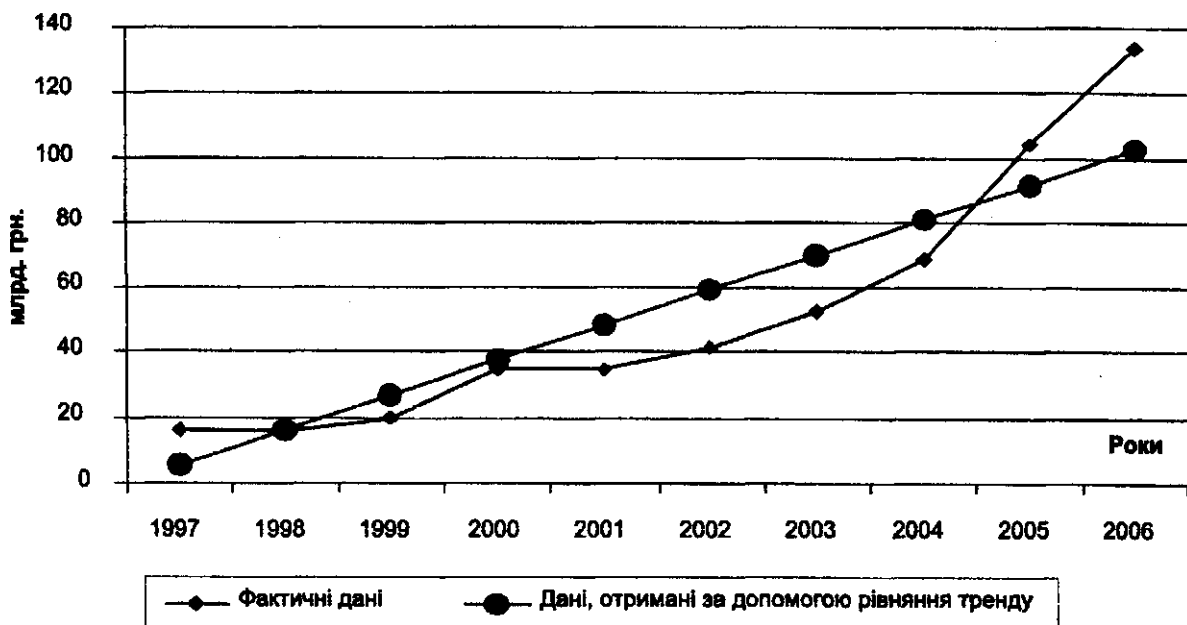

Рис. 1. Доходи Державного бюджету України у 1996–2006 роках

На основі фактичних даних та даних, отриманих за допомогою рівняння тренду, можна зробити висновок: існує чітка тенденція до збільшення доходної частини Державного бюджету України.

Для визначення прогнозних показників доходів Державного бюджету України на 2008–2012 роки необхідно здійснити підстановку значення часової змінної до одержаного трендового рівняння. Результати розрахунків наведено в табл. 6.

Прогнозування доходів Державного бюджету України за 2008–2012 рр.

Показник	Рік	2008	2009	2010	2011	2012
Порядковий номер періоду		7	8	9	10	11
Прогнозне значення доходів, млрд. грн.		124,26	135,08	145,89	156,71	167,53

Проведення розрахунку параметрів лінійного трендового рівняння доходів державного бюджету у 1996–2006 роках дає змогу стверджувати, що останні будуть зростати на 10,82 млрд. грн. щорічно (параметр a). На кінець 2012 року доходи державного бюджету становитимуть 167,53 млрд. грн.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що статистичне вивчення доходів Державного бюджету України не має належного висвітлення в економічній літературі. У більшості вчених статистичне вивчення доходної частини державного бюджету зводиться до визначення показників динаміки та структури, при цьому ігноруються такі аспекти, як вивчення динаміки доходів державного бюджету на основі розрахунку ланцюгових та базисних індексів, прогнозування з використанням рядів динаміки, коефіцієнтів регресії, багатфакторних індексних моделей, а також методів, які ґрунтуються на екстраполяції трендів, визначення щільності зв'язку між величиною валового внутрішнього продукту та доходами бюджету за допомогою коефіцієнта еластичності тощо.

Ми використали чотири напрями вивчення доходів державного бюджету та можемо сформулювати такі висновки:

- 1) розрахунок абсолютних та відносних показників динаміки свідчить, що доходи Державного бюджету України мали тенденцію до

зростання. За 2000–2006 роки вони збільшилися на 98 658 млн. грн., або у 2,8 раза;

- 2) статистичне вивчення доходів державного бюджету шляхом визначення відносних величин показує, що найбільшим джерелом доходів Державного бюджету України є податкові надходження. Головним недоліком у цьому напрямі є невідповідність між існуючою бюджетною класифікацією та класифікацією, що діє в міжнародній статистиці державних фінансів;

- 3) коефіцієнт еластичності за 2000–2006 роки показує, що не існувало прямої залежності зміни доходів державного бюджету та валового внутрішнього продукту. Проведення розрахунку параметрів лінійного трендового рівняння доходів державного бюджету у 1996–2006 роках дає можливість стверджувати, що доходи державного бюджету за нашим прогнозом будуть зростати на 10,82 млрд. гривень щорічно та на кінець 2012 року становитимуть 167,53 млрд. грн.

Статистичне вивчення доходів Державного бюджету України на основі розрахунку ланцюгових та базисних індексів, аналіз ролі доходів державного бюджету у доходах зведеного бюджету та рівня його виконання має стати темою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. *Фінансово-банківська статистика* : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Вашків П. Г., Пастер П. І., Сторожук В. П., Ткач Є. І. — К. : Либідь, 2007. — 512 с.
2. *Фінансова статистика (з основами теорії статистики)* : [підруч. для студ. вищих навч. закл.] / Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А., Шустіков А. А. — К. : МАУП, 2005. — 496 с.
3. *Лугинін О. Є. Статистика* : [підруч.] / Лугинін О. Є., Білоусова С. В. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 580 с.
4. *Мазуренко О. К. Статистика державних фінансів* : [навч. посіб.] / Мазуренко О. К. — К. : КНЕУ, 2004. — 92 с.
5. *Олексійчук О. М. Статистичні показники виконання Державного бюджету України* / О. М. Олексійчук // *Статистика України*. — 2006. — № 1. — С. 30–35.
6. *Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України* : [монографія] / Павлюк К. В. — К. : НДФІ, 2006. — 584 с.
7. *Рудницька О. М. Фінансова статистика* : [навч. посіб.] / О. М. Рудницька, О. М. Чубка. — Львів : Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2004. — 164 с.
8. *Чугунов І. Я. Перспективне прогнозування і планування бюджетних показників України на 2007–2009 роки* / І. Я. Чугунов, І. Ф. Крищенко // *Наукові праці НДФІ*. — 2005. — № 3. — С. 9–15.
9. *Чугунов І. Я. Фінансово-бюджетні відносини: аналіз тенденцій розвитку в умовах трансформації економіки* : [монографія] / Чугунов І. Я., Лондар С. Л.; ред. В. Є. Юринець. — К. : Міністерство фінансів України; Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. — 203 с.
10. *Шустіков А. А. Фінансова статистика* : [навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни] / Шустіков А. А. — К. : КНЕУ, 2003. — 205 с.
11. *Сайт Міністерства фінансів України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua> — Заголовок з екрана.
12. *Бюджетний кодекс України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua> — Заголовок з екрана.
13. *Бюлетень Національного банку України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua> — Заголовок з екрана.

Доларизація економіки України: статистичні оцінки

Я.В. Поплюйко,
асистент кафедри статистики
Київського національного економічного університету
ім. Вадима Гетьмана

Ефективність функціонування економіки багато в чому зумовлюється стійкістю монетарної складової грошово-кредитної системи. Розв'язання проблеми одночасної розбудови реальної економіки та зміцнення довіри до банківських установ, яка постала перед Україною, передбачає різні сценарії грошово-кредитної політики, головним об'єктом якої є грошова маса.

Надзвичайно важливим в аспекті дослідження грошової маси є аналіз доларизації економіки, яка відображає процес заміщення національної грошової одиниці іншою, більш стабільною валютою (в Україні це переважно долар США та євро) і рівень якої слугує вагомим індикатором як довіри до банківської системи, так і макроекономічної ситуації в країні. Актуальність вивчення цього показника пояснюється загостренням доларизаційних процесів і ускладненнями в регулюванні грошової маси в країні з огляду на зростання ризикованості середовища.

Сукупний досвід останніх років свідчить про численні прорахунки і помилки в сфері валютної політики, що значно вплинули на регулювання грошової маси в Україні. Тому напрями подальшого вдосконалення статистики грошового обігу як важливого інструменту формування стратегії економічного розвитку держави повинні бути пов'язані з покращанням існуючих та розробкою нових методик аналізу рівня доларизації економіки.

Теоретичним та практичним аспектам дослідження рівня доларизації в Україні було присвячено чимало наукових праць [1–4; 6–8]. І хоча останнім часом цій проблемі приділяється недостатньо уваги з боку науковців, вона не зникла і залишається не менш актуальною, ніж десять років тому. Різноманіття поглядів на проблему доларизації економіки та відсутність статистично обґрунтованих управлінських висновків зумовлює необхідність більш глибокого дослідження цього питання.

Перед тим, як перейти до статистичного аналізу рівня доларизації в економіці України, зупинимось на деяких питаннях теоретичного вивчення цього процесу.

В економічній теорії виділяють такі види доларизації [5, с. 264–284]:

1. Офіційна – повна доларизація в країнах, де функції національної грошової одиниці виконує іноземна валюта.
2. Напівофіційна – в країнах, де має місце паралельний обіг національної та іноземної валюти.
3. Неофіційна – в країнах з офіційно визнаною національною грошовою одиницею, де заборонені розрахунки з використанням інших валют, але іноземна валюта має у структурі наявної грошової маси досить вагомий частку.

В Україні наявна неофіційна доларизація, яка, згідно з оцінками вітчизняних фахівців [3], набула таких форм:

- ◀ фінансова доларизація, що проявляється у наявності іноземних валют у депозитній і кредитній діяльності банківських установ. За цим показником розрахунки проводять за методикою Міжнародного валютного фонду (МВФ), і високодоларизованою вважається економіка, в якій рівень показника перевищує 30%;
- ◀ позабанківська доларизація – іноземна валюта, що знаходиться безпосередньо у населення;
- ◀ неофіційна фінансова доларизація – наявність розрахункових рахунків за кордоном та придбання іноземних фінансових активів.

Якщо перший показник розраховується на основі даних Національного банку України (НБУ), то два наступних є тіньовими і їх розрахунок практично неможливий. Суттєвим методологічним уточненням у цьому контексті є те, що включати в грошову масу кошти, які знаходяться в шухлядах у населення, не має ні наукового, ні економічного, ні статистичного сенсу, оскільки ці заощадження і є певним показником недовіри до уряду й до банківської системи, водночас не виконують належних грошам функцій. Тому автор не вважає за доцільне при статистичному дослідженні грошової маси приділяти спеціальну увагу цій категорії грошей, а отже, і вказаному прояву доларизації у країні.

Базисом інформаційного та аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо зменшення рівня доларизації слугують такі ланцюжки: збирання та обробка інформації → спостереження за рівнем доларизації та аналіз факторів впливу → розробка заходів та пропозицій щодо зменшення частки іноземної валюти в економіці країни.

Основи виникнення доларизації в Україні були закладені ще на початку розбудови економіки, а саме в 1991–1994 рр. Високі темпи інфляції та недовіра до банківської системи спонукали населення до заміщення нестабільної національної валюти іншими, більш стабільними. Грошова реформа 1996 р. у цьому аспекті не привела до очікуваних результатів, а фінансова криза 1998 р. лише погіршила ситуацію: коефіцієнт доларизації, обчислений за методикою МВФ, зріс на 55,9%, доларизація депозитів підвищилася на 48,4%, кредитів – на 47,0% (табл. 1, за даними [9]). Поступова фінансова стабілізація та позитивна динаміка ВВП у 2000–2005 рр. стимулювали зниження рівня доларизації грошової маси М3, але цей процес не набув достатнього розвитку, і у 2006 році показники знову піднялися.

Водночас зростання депозитних ставок у національній валюті спонукало економічних суб'єктів до переливу капіталу з валютних депозитів до гривневих, що покращило ситуацію з депозитною доларизацією.

Динаміка показників доларизації економіки України у 1996–2006 рр.

(%)

Роки	Показ- ники	Долари- зація за МВФ	Долари- зація депозитів	Долари- зація кредитів	Питома вага валюти в МЗ	Ланцюгові темпи приросту			
						Доларизація за МВФ	Доларизація депозитів	Доларизація кредитів	Питома вага валюти в МЗ
1996		17,3	30,4	24,8	–	–	–	–	–
1997		13,4	26,3	28,8	–	–22,4	–13,4	16,3	–
1998		20,9	39,0	42,3	21,3	55,9	48,4	47,0	–
1999		24,5	43,8	51,5	25,1	17,1	12,2	21,7	18,0
2000		22,9	38,4	46,0	23,4	–6,6	–12,4	–10,7	–6,8
2001		18,4	32,3	44,2	18,8	–19,6	–15,9	–4,0	–19,5
2002		18,9	32,0	41,8	19,3	2,6	–0,7	–5,3	2,7
2003		20,6	31,9	41,7	20,8	9,3	–0,4	–0,3	7,7
2004		24,1	36,4	42,2	24,2	16,6	14,1	1,2	16,1
2005		23,6	34,3	43,3	23,6	–2,0	–5,7	2,7	–2,4
2006		27,0	38,1	49,5	27,0	14,7	11,0	14,3	14,3

Але особливо дивною є ситуація останніх трьох років, коли при стабілізації (або певною мірою – знеціненні) курсу долара США доларизація депозитів навпаки зростала. Одночасно з цим процесом відбувалася доларизація кредитної діяльності, що не є характерним для світової практики. При цьому варто зазначити, що нехарактерним для розвинених країн є також підвищення кредитних ставок у національній валюті над іноземною, а в практиці банківської системи України це явище існує і до теперішнього часу (це певною мірою пояснюється низьким рівнем довіри до національної грошової одиниці). За досліджуваний період умовно можна виділити три етапи розвитку кредитної доларизації: 1996–1999 рр. – тенденція до зростання (значення темпів приросту коливалися від 16,3% до 47%); 2000–2003 рр. – звуження доларизації; 2004–2006 рр. – розширення доларизації (показник 2006 р. майже сягнув позначки 1997 р.). Загалом можна побачити, що всі розраховані показники відображають схожу тенденцію, але з різним ступенем інтенсивності.

Зростання депозитної та кредитної доларизації спонукало НБУ прийняти ряд нормативних документів, які обмежують валютні операції. Але ні для кого не є секретом, що більшість кредитних угод у валюті здійснюється на ринку нерухомості, державне регулювання якого дуже ускладнене. Тому достатньо відсутніх результатів для України це не принесло.

Особливою рисою незалежної української економіки протягом усього періоду трансформаційного розвитку є досить значний рівень доларизації, який у більшості випадків можна пояснити саме суб'єктивними факторами: інфляційними очікуваннями, парламентськими та президентськими перегонами (у 1998 р., 1999 р., 2002 р., 2004 р., 2006 р.), непередбачуваністю політики уряду, прив'язкою розрахунків за найбільш цінні товари (нерухомість, товари довготривалого вжитку) до іноземної валюти та ін. Якщо "прив'язати" розраховані показники до зазначених

років з виборчими перегонами, то помітимо тенденцію до зростання, що набула особливого прояву у 2006 році – показник досяг максимуму (26,9%). Відрізняється від інших значень і рівень доларизації у 1999 році (24,1%), коли на відголоски азієсько-російської кризи наклалися вибори. Загалом розраховані показники за методикою МВФ не перевищують 30%-ї межі, тобто за загальноприйнятою класифікацією Україна може бути віднесена до рангу країн з помірним рівнем доларизації економіки.

Таким чином, можна зробити попередні висновки, що підвищення рівня доларизації особливо помітне в роки, коли відбувалися вибори. Тобто одним з основних факторів впливу на зростання доларизації в Україні є політична нестабільність та невпевненість населення у майбутньому.

Після розгляду узагальнених показників зупинимося більш детально на аналізі економічної поведінки фізичних осіб на валютному ринку.

Аналіз динаміки операцій на готівковому валютному ринку (рис. 1, за даними [9]) показав тенденцію до зростання обсягів. У період 2002–2004 рр. просліджувалося тимчасове зменшення обсягів валюти у населення – сальдо свідчило про витіснення валюти з ринку, але, починаючи з вересня 2004 року, обсяги проданої населенню іноземної валюти значно перевищують обсяги валюти, купленої банками. Зазначена тенденція збереглась і набула подальшого розвитку (за винятком окремих місяців), до кінця 2006 року показники перевищили всі очікувані результати, що і відображається у зростанні рівня доларизації в Україні. Пояснення цього негативного процесу достатньо прозаїчне – посилення інфляційних процесів та зниження довіри до національної валюти. Потрібно звернути увагу на різку зміну показників купівлі-продажу валюти наприкінці 2004 року, яка пояснюється різким погіршенням політичної стабільності в країні (вибори президента).

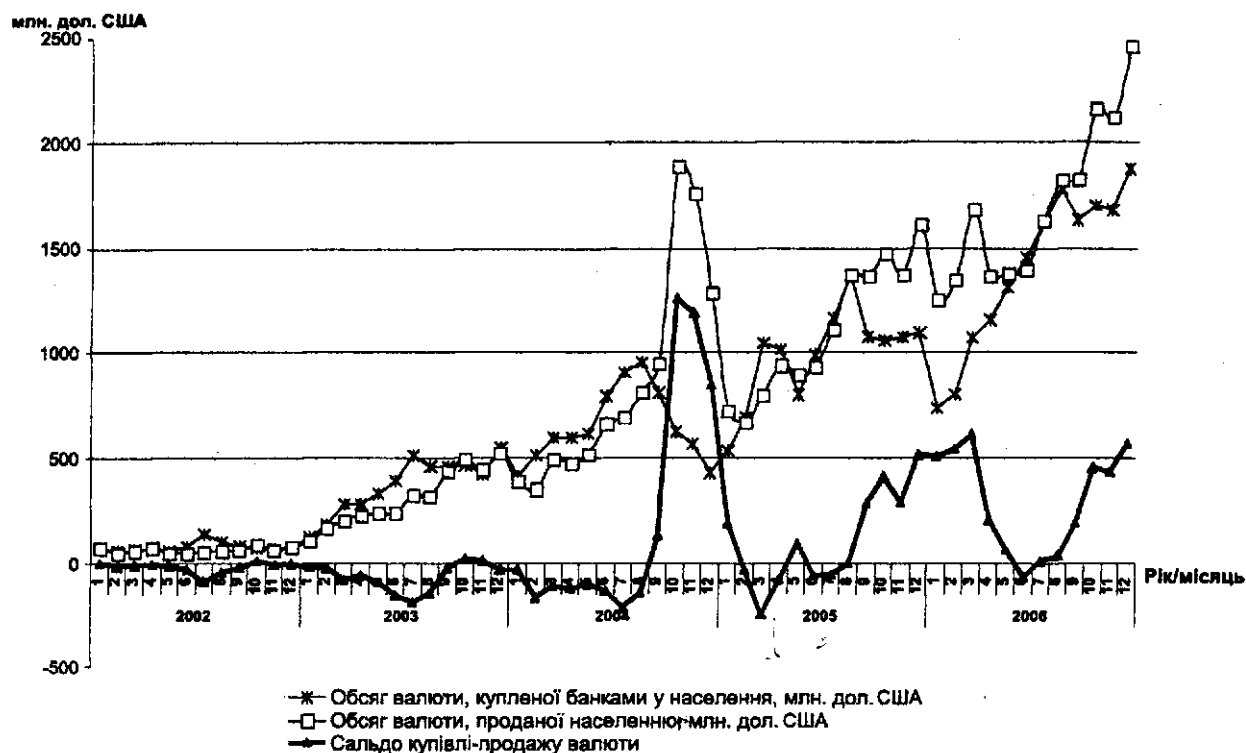

Рис. 1. Динаміка операцій на готівковому ринку України в 2002–2006 рр.

Не слід забувати і той факт, що вказаний процес проходив на фоні зниження курсу долара США. Водночас в останні роки посилюлися позиції євро, курс якого наразі більшою мірою відображає процеси інфляції та доларизації економіки України. Достатньо велика історія інфляційних шоків в Україні спонукає населення страхувати ризики навіть у періоди відносно стабільної ситуації, що підтверджується динамікою обсягів купівлі-продажу валюти.

Темпи зростання обсягів купівлі-продажу (рис. 2, за даними [9]) показують синхронність змін, тобто не можна сказати, що все населення діє в одному напрямі – перетворення гривні на іноземну валюту з метою виконання функції грошей як засобу нагромадження. Це, швидше за все, є індикатором використання іноземної валюти як засобу обігу і міри вартості. Тобто знову ж таки повертаємося до раніше наведеної тези, що населення використовує левову частку валюти для розрахунків у сфері нерухомості. Дослідити ці взаємозв'язки достатньо складно (практично неможливо), оскільки зазначені операції проходять на вторинному ринку і не висвітлюються в статистичній інформації. Тобто вони перебувають у своєрідній “тіні” та майже не піддаються державному регулюванню.

Темпи зростання обсягів купівлі-продажу, крім вищевикладеного, показують також певну сезонність цих операцій. За досліджуваний період найбільша сезонність продажу населенням валюти спостерігалась у червні – вересні, тобто, швидше за все, проходить процес обміну збережень для відпустки. Сезонність купівлі валюти має інший характер – найбільші показники характерні для вересня – грудня (чим ближче до кінця року, тим вище показник). На це

є декілька причин: по-перше, проходить активізація ринкової діяльності та збільшуються інфляційні очікування; по-друге, найбільші доходи населення припадають саме на кінець року (премії, 13-ті зарплати, виплати дивідендів, інше), і очевидно, що частина цих доходів спрямовується на заощадження у валюті.

З погляду експертів [2, с. 18], достатньо важко оцінити масштаби участі іноземної валюти у готівковому обороті України. На думку автора, цей процес усе ж таки можна опосередковано дослідити, якщо припустити, що продана в певні проміжки часу (місяці) валюта не обмінюється впродовж того самого періоду (будемо вважати, що продана банкам валюта є накопиченою в попередні періоди), а певний час залишається безпосередньо у населення. За цієї передумови проведемо розрахунки частки проданої населенню іноземної валюти в грошовому агрегаті M0 (готівці). Цей показник може використовуватися для оцінки поточних ризиків та гнучкості політики при регулюванні валютного ринку зокрема та грошової маси загалом.

На рис. 3 (за даними [9]) можна побачити, що питома вага іноземної валюти з 4,1% в грудні 2002 р. до кінця 2006 р. зросла до 29,2%. Отже, за п'ять років розглянута тенденція набула загрозливого характеру і проявляється у суттєвому впливі іноземної валюти на грошову масу в Україні. Опосередковано це може свідчити про зростання неофіційної доларизації в країні з боку фізичних осіб. І знову ж таки можемо помітити певну залежність, пов'язану з нестабільністю політичного становища в країні та інфляційними очікуваннями. Тобто на процес зростання офіційної доларизації в 2002–2006 рр. накладається і процес неофіційної доларизації.

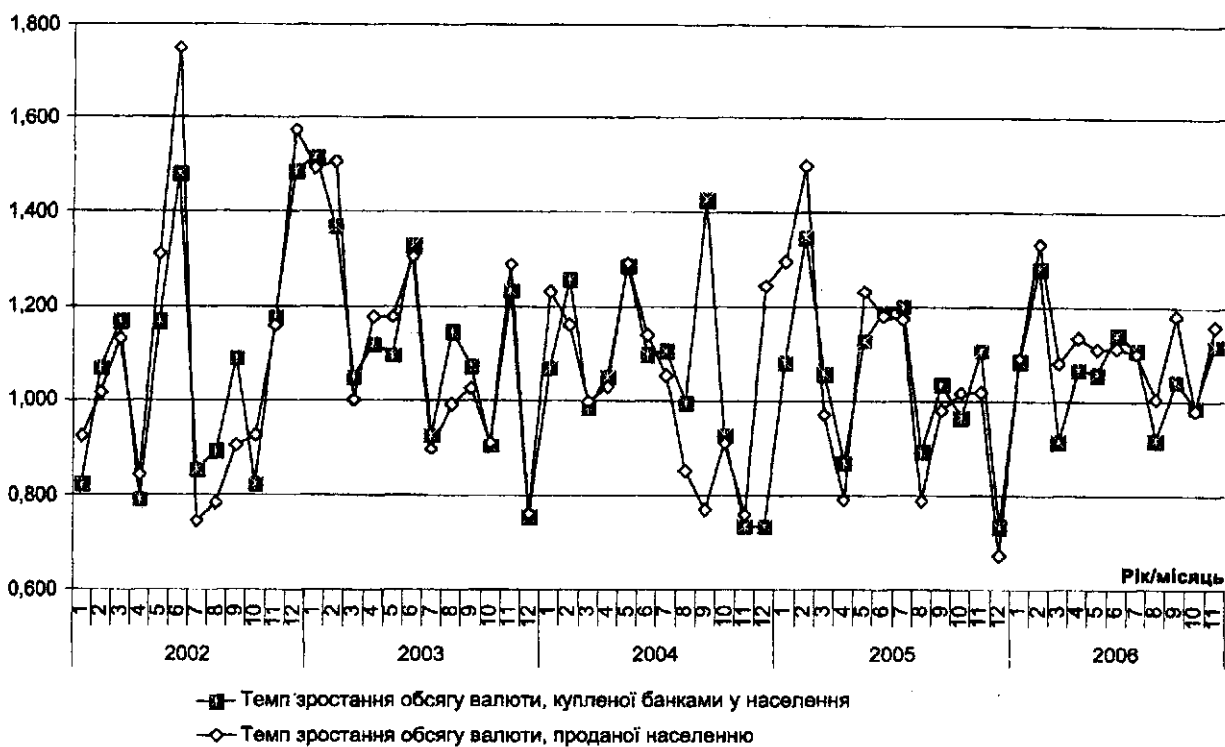

Рис. 2. Динаміка операцій з купівлі-продажу валют на готівковому валютному ринку України в 2002–2006 рр.

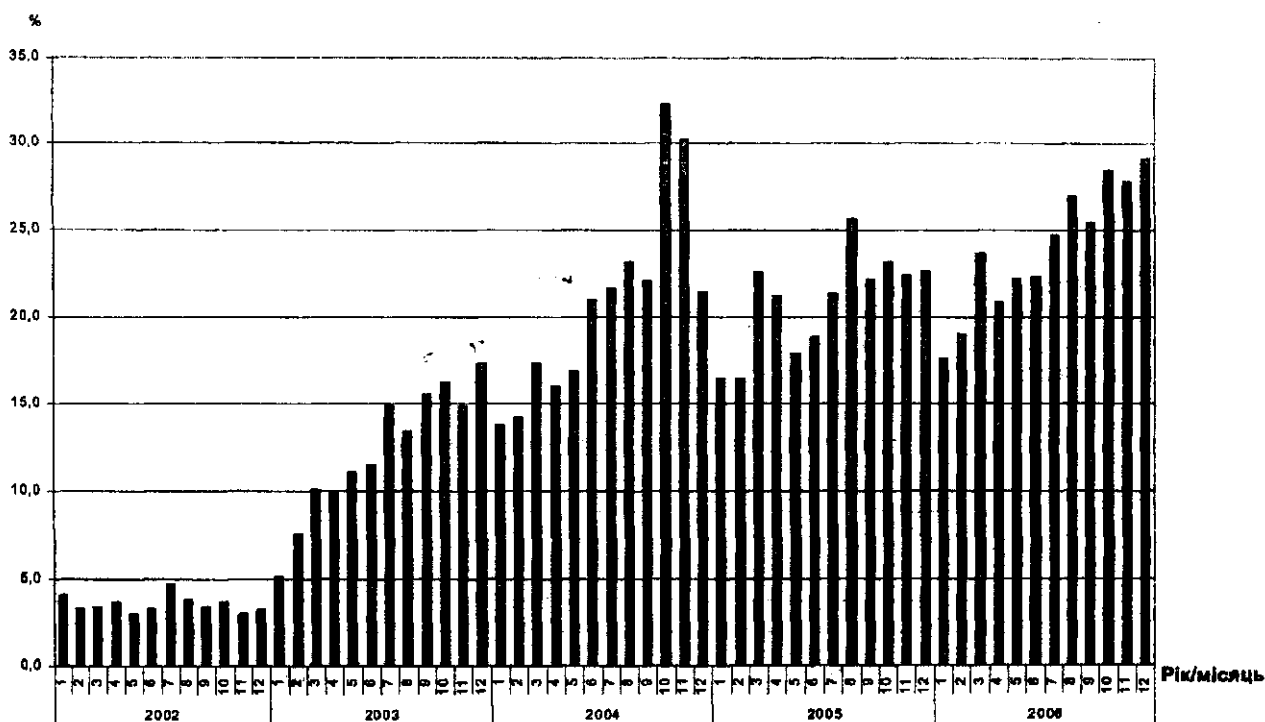

Рис. 3. Динаміка обсягу операцій на готівковому валютному ринку в обсязі грошей поза банками в Україні за 2002–2006 рр.

Процес доларизації можна розглядати (деякою мірою) і з позитивної сторони в тому випадку, якщо куплена населенням іноземна валюта надходить на депозитні рахунки.

Дані рис. 4 (за [9]) вказують на негативні відголоски доларизації економіки – іноземна валюта не поступає повною мірою на депозитні рахунки, тобто гроші функціонують у тіні й не спрямовуються на інвестиції.

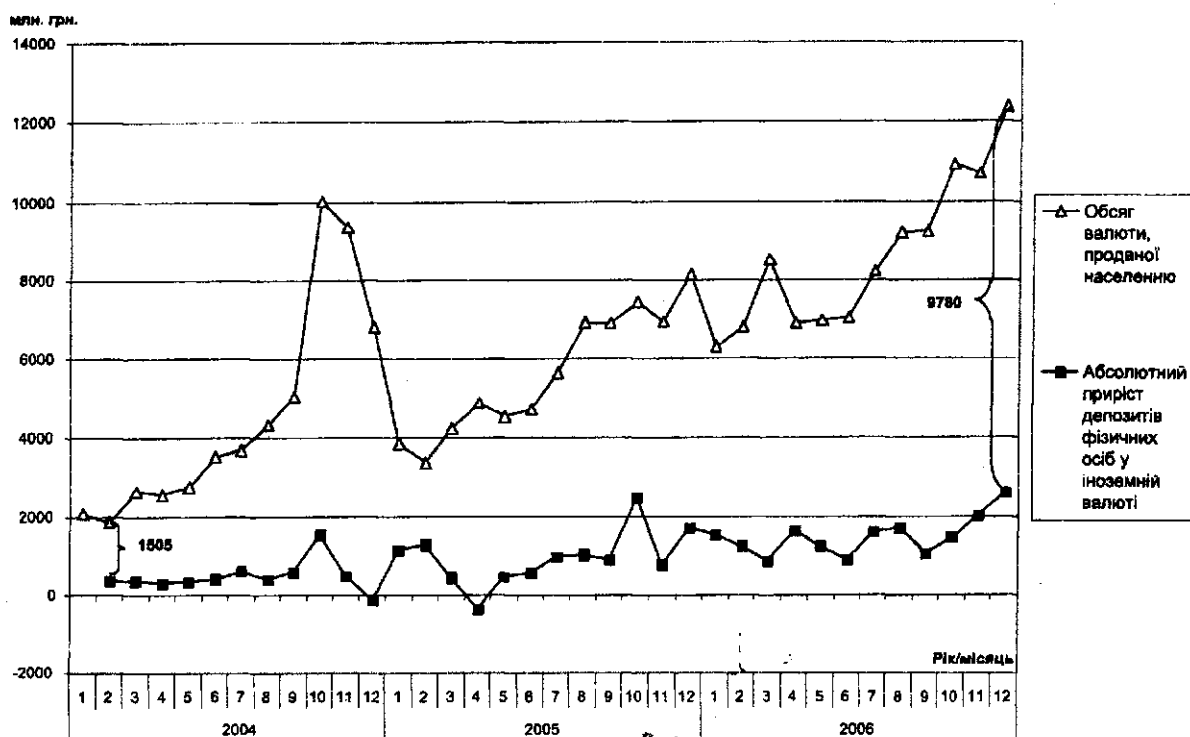

Рис. 4 Динаміка обсягів валюти, проданої населенню, та приростів депозитів фізичних осіб в іноземній валюті в Україні за 2004–2006 рр.

Так, розрив між обсягом купленої валюти та покладеної на депозити у лютому 2004 р. сягав 1505 млн. грн., а на кінець грудня 2006 р. він становив уже 9780 млн. грн., відповідно ця негативна тенденція за досліджуваний період набула подальшого розвитку.

Зазначений показник можна використовувати як для оцінки рівня тінізації готівкового обігу в Україні, так і для аналізу участі населення країни в процесі інвестування економіки, а відтак і в мультиплікаційному процесі комерційних банків.

Розглянемо докладніше вказаний процес. При цьому доцільно використовувати запропонований автором коефіцієнт інвестиційних переваг валюти K_{ced} ,

який показує відсоток валюти, купленої населенням на певний момент часу, що переходить у заощадження і виконує позитивну роль, забезпечуючи процес інвестування:

$$K_{ced} = \frac{\Delta D}{Q_c} \cdot 100\%,$$

де ΔD – абсолютний приріст депозитів фізичних осіб в іноземній валюті;

Q_c – обсяг іноземної валюти, купленої фізичними особами.

Результати розрахунків наведено у табл. 2 (за даними [9]).

Таблиця 2

Динаміка коефіцієнта інвестиційних переваг валюти в Україні за 2004–2006 рр.

Рік Місяць	2004		2005		2006	
	$K_{ced}, \%$	Темп зростання	$K_{ced}, \%$	Темп зростання	$K_{ced}, \%$	Темп зростання
Січень	х	х	30,4	х	24,5	1,167
Лютий	20,0	х	38,6	1,268	18,2	0,743
Березень	14,1	0,702	11,0	0,284	10,1	0,555
Квітень	12,7	0,906	х	х	23,6	2,338
Травень	12,7	1,001	10,4	х	17,7	0,751
Червень	12,1	0,952	12,0	1,153	12,9	0,728
Липень	17,1	1,410	17,7	1,469	19,6	1,521
Серпень	9,5	0,554	15,1	0,853	18,5	0,944
Вересень	12,2	1,289	13,0	0,864	11,4	0,615
Жовтень	15,5	1,268	33,6	2,576	13,4	1,179
Листопад	5,5	0,354	11,3	0,337	18,9	1,408
Грудень	х	х	20,9	1,847	21,0	1,111

СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Результати розрахунків засвідчують, що на процес інвестування економіки йде дуже незначна частка купленої населенням валюти, а в деякі місяці вона взагалі йде винятково на обслуговування тіншового обігу в країні. За досліджуваний період найкращим у цьому аспекті виявився 2006 рік: коефіцієнт коливався в межах від 10,1% до 24,5%. Загалом за період з січня 2004 р. до грудня 2006 р. показник змінювався від 5,5% у листопаді 2004 р. до 38,6% у лютому 2005 р. Тобто обслуговування нелегального обігу та збере-

ження валюти вдома (як відсоток від загального обсягу купленої на кінець місяця валюти) коливалося в межах 61,4–94,5% (або 411,4–1665,0 млн. дол. США) – вражаюча цифра, яка ще навіть не враховує ефекту накопичення залишків. Якщо розраховані показники інвестиційних переваг валюти порівняти з сальдо купівлі-продажу валюти населенням (рис. 5, за даними [9]) можна зробити ще більш змістовні висновки (наприклад, щодо присутності лагової змінної та ефекту запізнення).

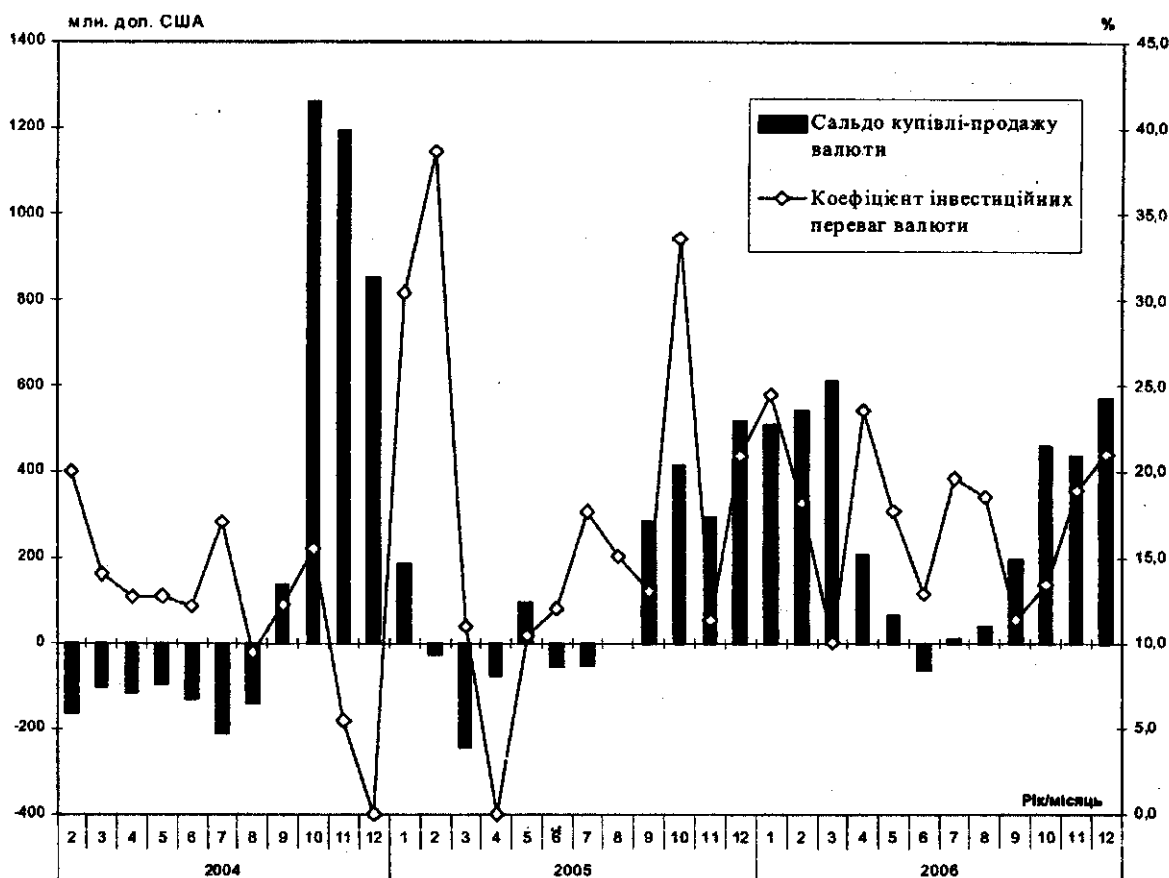

Рис. 5. Динаміка коефіцієнта інвестиційних переваг валюти та сальдо купівлі-продажу валюти населенням на готівковому валютному ринку в Україні за лютий 2004 р. – грудень 2005 р.

Таким чином, можна зробити висновки, що лібералізація валютного ринку України в останні роки позитивно вплинула на інструменти регулювання грошово-кредитної політики, але не дала результатів щодо зниження рівня доларизації в Україні. Це пояснюється, перш за все, мінливістю інфляції, функціонуванням прихованих капіталів на ринках нерухомості та землі, що об'єктивно визначає попит на відповідну кількість іноземної валюти, яка забезпечує реалізацію цих операцій. Не менш важливим є фактор глобалізації, внаслідок чого грошова маса як національна валюта тієї чи іншої країни у готівковій і безготівковій формах обслуговує товарообмінні операції та фінансові угоди не лише на території цієї країни, а й за кордоном.

У контексті всього вищесказаного можна окреслити основні напрями державного управління щодо зменшення рівня доларизації економіки України: дотримання збалансованості державного бюджету; зменшення обсягів зовнішніх запозичень (а в майбутньому – відмова від них), покращання інвестиційного клімату; підвищення довіри до національної грошової одиниці; стримування інфляційних процесів, розвиток фінансових ринків (особливо ринку цінних паперів); зменшення частки тіншового сектору економіки (зокрема, розробка законодавства щодо регулювання вторинного ринку нерухомості та, можливо, впровадження заходів щодо проведення амністії тіншового капіталу); досягнення позитивного рівня кредитної ставки в національній валюті щодо іноземної.

Список використаних джерел

1. Бреславська О. Ревальвация гривні: вплив на інфляційні процеси в Україні та рівень доларизації економіки / О. Бреславська // Вісник НБУ. — 2006. — № 2. — С. 20—24.
2. Дзюблук О. Грошова система України: глобалізаційні фактори впливу / О. Дзюблук // Вісник НБУ. — 2007. — № 6. — С. 20—24.
3. Козюк В. В. Монетарні проблеми функціонування глобальної фінансової архітектури : [монографія] / Козюк В. В. — Тернопіль : Вид-во Астон, 2005 — 512 с.
4. Міщенко В. Доларизація: причини та наслідки для економіки України / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник НБУ. — 2007. — № 5. — С. 28—31.
5. Моисеев С. Р. Международные валютно-кредитные отношения : [учеб. пособ.] / Моисеев С. Р. — М. : Дело и сервис, 2003. — 576 с.
6. Скрипник А. Вплив валютно-курсової політики на інфляційні процеси в Україні / А. Скрипник, Г. Варваренко // Вісник НБУ. — 2007. — № 1. — С. 40—48.
7. Шумська С. Доларизація та відтік коштів з української економіки / С. Шумська // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 4. — С. 62—71.
8. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні / Ющенко В., Лисицький В. — [2-е вид., перероб. і доп.] — К. : Вид. дім "Скарби", 2000. — 336 с.
9. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua> — Заголовок з екрана.

Методологічні засади оцінки конкурентної складової національного ринку

В. Ю. Попов,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
ім. проф. Й.С. Завадського
Національного аграрного університету

Визначальною ознакою остаточного завершення тривалого етапу відходу від гегемонії командно-адміністративних розподільчих відносин в Україні є становлення підприємницького сектору, достатньо потужного, щоб забезпечувати зростання і розвиток національної економіки. Активізація підприємництва передбачає інституційне стимулювання його агентів до нарощування доходів шляхом безперешкодного підвищення віддачі від залучених ресурсів у системі механізмів ринкової взаємодії. Надання державної власності у розпорядження бізнесу є лише початковим етапом створення відповідних умов, а суть виходу на стабільні параметри економічного зростання полягає в опануванні суб'єктами господарювання важелями капіталізації виробничих потужностей. У реаліях української економіки цей суто прагматичний підхід стикається з необхідністю подолання суперечностей переходу від повної державної монополії на розподільні процеси до цивілізованих конкурентних відносин. Прикладний характер цього питання проявляється в тому, що його вирішення знаходиться безпосередньо у площині виконання економічних функцій держави [1].

Україна у 2006 р. була визнана міжнародною спільнотою країною з ринковою економікою. Цей факт спонукає до зосередження досліджень на реальних статистичних характеристиках переваг і недоліків 16-річного переходу до конкурентної взаємодії суб'єктів господарювання української економіки.

Побудова методологічного апарату детального оцінювання з метою теоретичного узагальнення відповідних макроекономічних зрушень ускладнюється специфічними, невідомими до теперішнього часу світовій практиці, особливостями трансформації української економіки. Радикальна відмінність полягає у різній логіці перегляду позицій державного регулювання щодо становлення системи ринкової взаємодії: не від хаосу ринку до зваженого обмеження влади монополій, а від тотального командного розподілу до створення умов конкурентного розгортання підприємництва. Протилежна спрямованість вектора зміни позиції державної влади щодо спонукальних витоків економічних процесів зумовлює запровадження інших, протилежних методів зміни інституційного облаштування всієї системи господарських відносин. Відсутність історичного досвіду реалізації подібних змін і науково обґрунтованих засад їх запровадження є об'єктивною причиною ігнорування як державою, так і суб'єктами господарювання пов'язаних з цим радикально відмінних особливостей входження в ринок, що, цілком природно, призводить до неочікуваних результатів. Саме цією обставиною може бути пояснене те, що довготривалий період переорієнтації на усталене у світовій практиці бачення ринку супроводжується нескінченною низкою не тільки економічних, але і політичних потрясінь.

Загальноприйнятими критеріями оцінки ринкових перетворень адміністративно-командного інституційного устрою слугують: ступінь приватизації, досконалість оцінки якості корпоративного управління,

наявність економіко-правових чинників розвитку фінансових ринків та ін. [2]. Наразі вже стає зрозумілим, що для оновлення національної економіки України недостатньо орієнтації лише на скопійовані з зарубіжного досвіду зовнішні атрибути ринку. Визначення сутності ринку, умов його виникнення й особливостей функціонування було предметом дискусій в економічному науковому середовищі протягом усього ХХ століття. Більшість економістів-теоретиків визначає його як систему інститутів, спроможних самостійно забезпечити найефективніше розподілення економічних благ на основі цінового механізму. Проте кризи у країнах Західної Європи і США показали недосконалість тези про виняткову самодостатність ринкових механізмів розподілу. Ідея довершеного ринку, який здатний самостійно врегульовувати проблеми попиту і пропозиції на основі зовнішніх сигналів, була радикально переглянута представниками економічного мейнстріму, які майже сто років тому довели, що його провали повинна усувати держава, а прорахунки держави, відповідно, повинен усувати ринок [3]. Провали ринку проявляються в нездатності своєчасно вловлювати цінові сигнали, реагуючи на них мобільною передислокацією ресурсів. Багаторічна практика, яка базується на історичному досвіді також і української економіки, показала, що підміна ринкових механізмів командним адмініструванням не сприяє підвищенню ефективності використання ресурсів. Економічні суб'єкти створюють ринок для того, щоб забезпечити ефективний розподіл ресурсів, який забезпечується тільки там, де чітко визначені права власності та механізми їх реалізації [4]. З огляду на це, констатація факту наявності ринкових засад господарювання в Україні набуває практичного змісту лише у тому випадку, коли відповідні зміни підтверджуються конкретними статистичними параметрами становлення конкурентних умов господарювання, виявлення яких потребує запровадження методологічного підходу з достатньо чутливим аналітичним інструментарієм.

Макроекономічні параметри конкурентної складової національної економіки оцінюються за відповідністю напрямів руху виробничих ресурсів змінам ефективності їх використання. Методологія наукового пошуку при цьому базується на ідентифікації господарських відносин у національній економіці між двома крайніми її станами. Переконливим підтвердженням переходу до досконалого ринку є формування таких умов конкуренції, за яких здійснюється вільне, нічим не обмежене переміщення праці й капіталу до тих видів діяльності, де вони дають найбільшу віддачу. Вихід на такі умови господарювання характеризується збігом прагнення підприємницького сектору до нарощування доходів з державними інтересами забезпечення економічного зростання і розвитку національної економіки. І навпаки, зосередження праці й капіталу в тих видах діяльності, де знижується їх віддача, є ознакою пригнічення конкуренції. Такі тенденції при переході до умов цілковитого усунення державної влади від виконання розподільчих функцій

вказують на високий ступінь недосконалості інституційних засад ринкової взаємодії. Запропонований підхід до визначення довершеності ринку доповнює відомі статистичні характеристики (наприклад: відсоток роздержавленої власності, ступінь формалізації впливу на ринкові інститути, динаміка валових показників) методологією оцінювання конкуренції у категоріях взаємозв'язку структурних зрушень і ефективності праці та капіталу на рівні національної економіки.

Зіставлення даних 1990 і 2005 рр. дає уявлення про те, наскільки зміна інституційних засад господарських відносин вплинула на визначальні параметри національної економіки. Потрясіння перших років переходу України від державного диктату до вільної цінової взаємодії поступово завершуються виходом на високі темпи приросту ВВП, що є вагомим аргументом на підтвердження опанування лише зовнішніми атрибутами ринку. Але таке судження є поверхневим, адже відсутність товарного дефіциту може бути результатом стримування купівельного попиту низькою заробітною платнею, а високі темпи приросту загального ВВП не враховують розподіл доходів, а тому і можуть відображати зростання добробуту лише незначної частки суспільства [5, с. 358]. У сучасній Україні все ще залишається актуальним застереження, висловлене Ф. Хайеком, що набір обмежень, властивих командно-адміністративній економіці, та відсутність механізмів оновлення були передумовою історичної поразки системи і неможливості конкурувати з ринковою економікою [6]. Принциповим є питання: наскільки умови конкуренції тих ринкових відносин, які сформувалися в сучасній Україні, відповідають вимогам розвитку національної економіки.

Дослідження ринкових надбань вітчизняної економіки показують, як під впливами державної монополії з централізованим механізмом координації господарської діяльності та проголошуваною суспільною формою власності гальмується розвиток національної економіки [7]. Усунення підприємництва неможливе без затвердження тотального державного володіння всіма виробничими факторами (природні ресурси, капітал, праця), а це означає, що створення їх комбінацій і розподіл між видами економічної діяльності не здійснюється через вільне прагнення до оптимізації використання, а зумовлено винятково системою нормування у державних адміністративних структурах. Тобто переміщення виробничих ресурсів відбувається внаслідок централізованих управлінських рішень, наслідки яких виявляються нездатними перевершити досконалість конкурентних сил у питанні оптимізації виробничого потенціалу господарювання. У цьому випадку абсолютна рухливість виробничих ресурсів завершується колапсом статичного стану: адже ліквідація спонукальних мотивів до ініціативної конкурентної поведінки зрештою елімінує прагнення до економічної вигоди. Дійсно, багаторічна ескалація господарських механізмів розподілу факторів виробництва на основі повної державної монополії призвела до тотального дефіциту на споживчому ринку, над-

мірної бюрократизації, марнотратства і розкрадання при достатку виробничих ресурсів, енергоносіїв та інших копалин. Опанування методами господарювання на засадах високого статусу конкурентної взаємодії суб'єктів ринку є тим напрямом, дотримання якого унеможливило наслідування українською економікою окреслених концептуальних вад – ахіллесової п'яти адміністративно-командного управління.

Відповідно до обраних засад, конкурентна складова національного ринку України оцінюється шляхом зіставлення структурних зрушень за видами економічної діяльності в обсягах виробництва та розподілі ресурсів з показниками зміни ефективності їх використання за відповідними виробничими категоріями.

При розгляді грошових показників слід враховувати значний вплив на достовірність їх відображення відчутного диспаритету цін [8, с. 401]. З метою забезпечення порівнянності всі вартісні розрахунки нами виконані в цінах 2005 р., а кодифікаційна єдність досягається відображенням видів економічної діяльності у наскрізному групуванні: “всього” (всі види економічної діяльності), “промисловість” (добувна промисловість, переробна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води), “сільське господарство” (сільське господарство, мисливство, та лісове господарство, рибальство, рибництво), “будівництво”, “транспорт і зв'язок”, “торгівля” (оптова й роздрібна торгівля; торгівля транспортними засоба-

ми, послуги з ремонту, готелі та ресторани), “інші види” (всі інші види економічної діяльності).

Протягом 1990–2005 рр. загальний обсяг виробленої продукції скоротився на 17,7% при зростанні вартості основних засобів понад 30% і зменшенні чисельності зайнятого населення майже на 18,5%. Така суперечлива загальна динаміка національної економіки вказує на значні недоліки у функціонуванні українського ринку. Поряд з цим, саме ринковими відносинами пояснюється висока рухливість структури виробленої продукції, зайнятості населення і вартості основних засобів за видами економічної діяльності (рис. 1, за даними [9, с. 50, 243; 10, с. 85, 372; 11, с. 65–67, 75–77]).

Скорочення відносної ваги майже всіх структурних параметрів української економіки у промисловості, сільському господарстві та будівництві супроводжується зростанням їх частки у транспорті та зв'язку, торгівлі й інших видах економічної діяльності. Серед достатньо закономірних взаємозв'язків зрушень дещо виділяються протилежні зрушення у пропорціях розподілу капіталу та обсягів виробництва за практично незмінної структурної ваги кількості працюючих у сільському господарстві й транспорті та зв'язку. У структурних показниках сільського господарства майже дворазове скорочення обсягів виробництва відповідає зменшенню кількості працюючих лише на 0,45 п.п., а у транспорті та зв'язку незначне їх скорочення (на 0,32 п.п.) спостерігається на

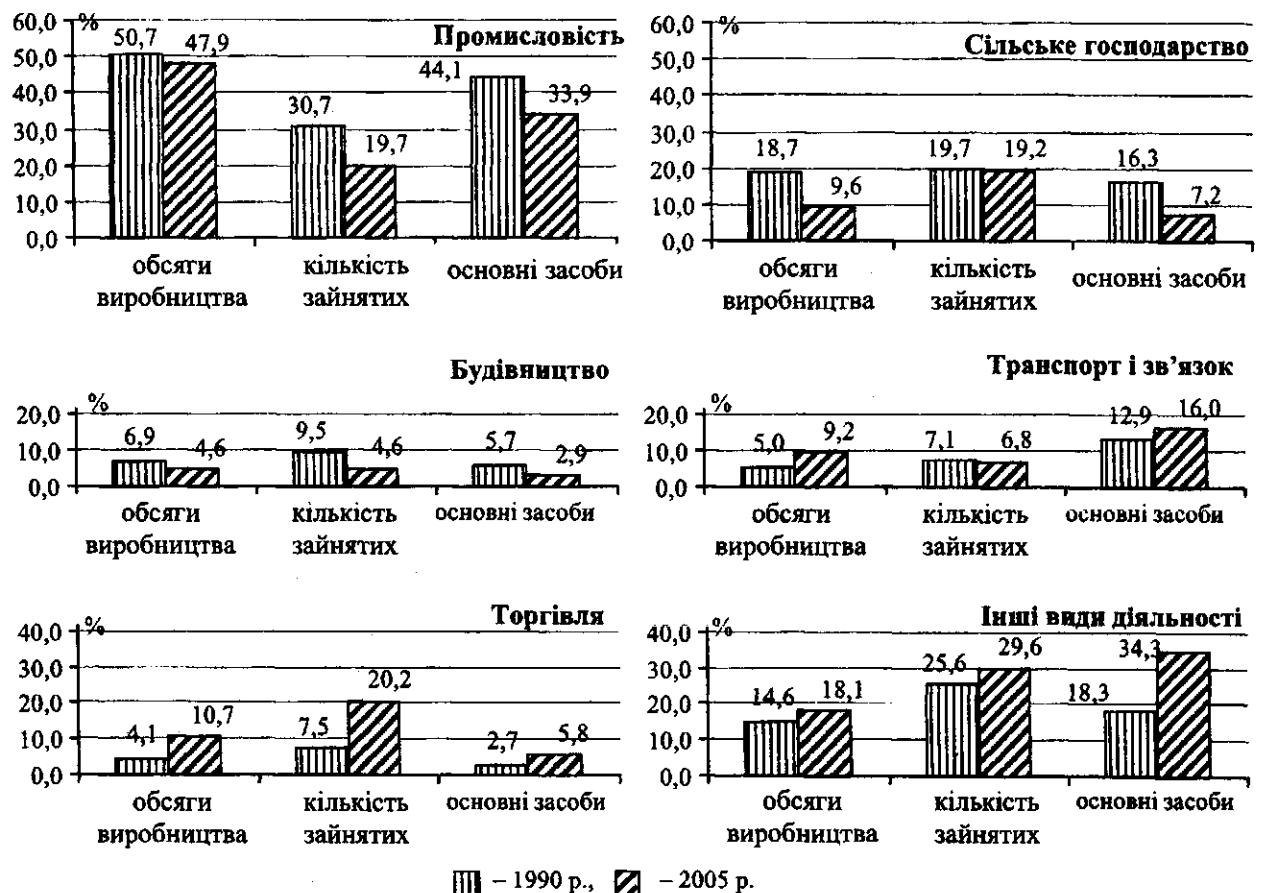

Рис. 1. Динаміка структурних параметрів української економіки за видами економічної діяльності

СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

тілі майже дворазового зростання структурної частки обсягів виробництва. При цьому вартість основних виробничих засобів у сільському господарстві скоротилася більш як удвічі, а у транспорті та зв'язку – зросла трохи більше як на 3 п.п.

Обраний методологічний підхід до оцінки конкуренції національного ринку реалізується зіставленням наведених даних про структурні зрушення у пропорціях розподілу ресурсів зі змінами ефективності праці (табл. 1), капіталу (табл. 2) і підприємницького ресурсу (табл. 3). Розрахунки для побудови зазначених таблиць виконано автором на основі наявних статистичних даних щодо фактичної структури та індексів ви-

пуску продукції, вартості основних засобів, частки оплати праці найманих працівників у ВВП за періоди, відповідно: 1990–1994 рр. – [13, с. 11]; 1995–1999 рр. – [14, с. 25]; 2000–2005 рр. – [10, с. 28; 11, с. 169–181].

Відповідне дослідження дає розгалужене уявлення про рівень ефективності використання визначальних виробничих ресурсів по економіці загалом, про взаємну погодженість змін віддачі від використання виробничих ресурсів у межах видів економічної діяльності та, нарешті, про ступінь відповідності структурних зрушень в обсягах виробництва та розподілі праці й капіталу змінам ефективності їх використання за видами економічної діяльності.

Таблиця 1

Ефективність праці за видами економічної діяльності

Показник	Рік	Усього	Промисловість	Сільське господарство	Будівництво	Транспорт і зв'язок	Торгівля	Інші види діяльності
Продуктивність праці, грн. / прац.	1990	50150,30	82849,53	47638,10	36347,16	35442,13	27480,56	28639,79
	2005	50700,24	123328,68	25240,33	51420,43	68590,63	26748,29	31032,96
Відхилення, %		1,10	48,86	-47,02	41,47	93,53	-2,66	8,36
Фондоозброєність, грн. / прац.	1990	24627,65	35358,99	20425,25	14837,12	44715,77	8983,49	17607,68
	2005	39394,92	67762,79	14723,47	24823,34	92852,88	11357,38	45705,31
Відхилення, %		59,96	91,64	-27,92	67,31	107,65	26,42	159,58
Зарплатомісткість продукції, коп. / грн.	1990	28,27	17,97	28,06	47,81	39,67	42,17	47,35
	2005	19,89	14,53	6,72	25,21	23,81	19,09	38,20
Відхилення, %		-29,65	-19,16	-76,06	-47,27	-39,99	-54,72	-19,34
Середня оплата праці найманого працівника на місяць, грн.	1990	1226,86	1288,24	1156,58	1503,63	1216,65	1002,64	1173,46
	2005	873,44	1551,78	146,84	1122,85	1414,42	442,35	1026,66
Відхилення, %		-28,81	20,46	-87,30	-25,32	16,26	-55,88	-12,51

Таблиця 2

Ефективність капіталу за видами економічної діяльності

Показник	Рік	Усього	Промисловість	Сільське господарство	Будівництво	Транспорт і зв'язок	Торгівля	Інші види діяльності
Фондовіддача на одну грн. ВВП, грн. / грн.	1990	1,13	0,92	1,76	1,68	0,67	2,28	1,03
	2005	0,54	0,59	0,72	0,74	0,40	1,27	0,39
Відхилення, %		-51,87	-36,43	-59,27	-56,23	-40,66	-44,30	-62,05
Фондомісткість продукції, коп. / грн.	1990	49,11	42,68	42,88	40,82	126,17	32,69	61,48
	2005	77,70	54,94	58,33	48,28	135,37	42,46	147,28
Відхилення, %		58,23	28,74	36,05	18,26	7,30	29,89	139,56
Споживання основного капіталу на одну грн. продукції, коп. / грн.	1990	9,43	8,19	8,23	7,84	24,22	6,28	11,80
	2005	5,01	3,54	3,76	3,11	8,73	2,74	9,50
Відхилення		-46,85	-56,75	-54,30	-60,27	-63,96	-56,37	-19,53
Чисті інвестиції на одну грн. продукції, коп. / грн.	1990	5,72	2,10	6,96	2,46	9,12	5,88	17,04
	2005	4,51	3,48	1,56	5,08	7,00	5,39	6,83
Відхилення, %		-21,26	66,20	-77,54	106,75	-23,18	-8,41	-59,91

Ефективність підприємницького ресурсу за видами економічної діяльності

Показник	Рік	Усього	Промисловість	Сільське господарство	Будівництво	Транспорт і зв'язок	Торгівля	Інші види діяльності
Чистий прибуток, змішаний дохід на одну гривню основних засобів, коп./грн.	1990	23,55	18,15	74,35	13,62	9,76	54,77	-0,64
	2005	14,51	9,48	52,86	8,69	11,52	66,85	4,44
Відхилення, %		-38,37	-47,77	-28,91	-36,19	17,94	22,04	Зростання в 7 раз
Податки і субсидії на виробництво та імпорту продукції, коп./грн.	1990	4,49	4,41	5,14	5,39	6,01	5,74	2,64
	2005	5,35	8,46	0,47	2,16	4,91	2,98	1,99
Відхилення, %		19,15	91,97	-90,95	-59,98	-18,32	-48,16	-24,75
Чистий прибуток, змішаний дохід на одну грн. продукції, коп./грн.	1990	11,56	7,75	31,88	5,56	12,32	17,91	-0,39
	2005	11,28	5,21	30,83	4,20	15,59	28,38	6,54
Відхилення, %		-2,49	-32,76	-3,28	-24,53	26,55	58,52	Зростання 16,5 раз
Рентабельність виробництва, %	1990	12,30	7,97	43,14	5,58	13,25	20,52	-0,37
	2005	12,16	4,85	42,12	4,64	19,81	43,59	7,43
Відхилення, %		-0,14	-3,12	-1,02	-0,94	6,56	23,07	7,80

У зміні параметрів ефективності української економіки загалом і за видами економічної діяльності спостерігається помітна динаміка. Загальні тенденції відображає стовпчик "Усього", наскрізне зіставлення показників якого демонструє значні протиріччя у використанні капіталу і праці. Дійсно, на тлі суттєвого зростання фондоозброєності праці (майже 60% (табл. 1)) та фондомісткості продукції (понад 58% (табл. 2)) скорочуються фондовіддача на одну грн. ВВП (понад 51% (табл. 2)) та чистий прибуток, змішаний дохід на одну гривню основних засобів (понад 38% (табл. 3)).

Суттєве скорочення оплати праці (майже 29%) і зарплатомісткості продукції (майже 30%) за незначного, але все ж таки зростання її продуктивності (1,1%) вказує на випереджальні темпи зростання продуктивності праці порівняно з темпами зростання її оплати (табл. 1). Це мало б не тільки значно покращити показники ефективності підприємницького ресурсу, але й сприяти зростанню обсягів виробництва, чого, на жаль, не спостерігається. Загалом, з 13-ти наведених показників ефективності української економіки, тільки 4 демонструють відчутні позитивні зміни. Такий стан речей вказує на практичну відсутність механізмів розгортання господарських відносин у напрямі нарощування ефективності використання основних виробничих ресурсів, що, у свою чергу, дає підстави для негативної загальної оцінки конкуренції вітчизняного ринку.

Започаткований методологічний підхід містить деталізований інструментарій як виявлення джерел загальних протиріч, так і конкретизації тих вад

ринку, що гальмують розвиток національної економіки.

Зіставлення структурних зрушень у переміщенні виробничих факторів зі змінами ефективності їх використання за видами економічної діяльності дозволяє деталізувати параметри реально діючих механізмів господарювання. Зупинимось лише на тих аспектах, що вказують на суперечливий характер опанування важелями конкурентної взаємодії власників праці, капіталу та підприємницького ресурсу в Україні. Зростання продуктивності (більш як 48%), фондоозброєності (більше 91%) і оплати праці (понад 20%, табл. 1) та чистих інвестицій у промисловість (понад 66%, табл. 2) вказує на привабливість цього виду економічної діяльності для власників праці та капіталу, а значне збільшення бюджетних надходжень від податків і субсидій на виробництво й імпорту продукції (майже 92%, табл. 3) вказує на виправданість державного стимулювання відповідних зрушень. Натомість тут спостерігається скорочення чисельності зайнятих на 11 п.п. і вартості основних виробничих засобів більш як на 10 п.п. (рис. 1). Враховуючи те, що майже 50% виробленої продукції припадає на промисловість, така неузгодженість руху виробничих ресурсів з ефективністю їх використання говорить про відсутність сталих механізмів реалізації конкурентної поведінки.

Відчутні зростання фондоозброєності та місячної оплати праці у сполученні з найбільшим підвищенням продуктивності праці у промисловості та транспорті й зв'язку роблять ці види економічної діяльності привабливими для найманих працівників. Сукупність

СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

зазначених позитивних змін в ефективності використання праці вказує на необхідність цілком логічного зростання конкурентної поведінки на ринку праці, в результаті якої не тільки працівники намагаються перейти у ці види економічної діяльності, але і власники та розпорядники робочих місць спрямовують зусилля на залучення трудових ресурсів. Реалізація такої конкурентної поведінки мала б привести до відповідного зростання кількості працюючих, вартості основних виробничих засобів і обсягів виробленої продукції. Однак статистичні дані показують, що такі наслідки відсутні (рис. 1). Натомість зростаюча (торгівля, інші види діяльності) або незмінна (сільське господарство) чисельність працюючих відмічається у тих видах економічної діяльності, де оплата праці скорочується. Тільки відсутністю економічної мотивації до конкурентної поведінки на ринку праці може бути пояснене те, що полярно протилежні зміни оплати праці у промисловості (зростання понад 20%) і сільському господарстві (скорочення понад 87%) супроводжуються у першому випадку скороченням, а у другому – майже незмінною чисельністю працюючих. Індиферентність власників капіталу до створення умов конкурентного руху виробничих кадрів проявляється у значних розходженнях між змінами фондоозброєності праці та зарплатомісткості продукції з продуктивністю та оплатою праці (табл. 1) насамперед у тих видах економічної діяльності, де синхронно зросли структурні частки обсягів виробництва і чисельності працюючих (торгівля та інші види, див. рис. 1).

Переважаючі від'ємні показники зміни фондів віддачі на одну грн. ВВП і споживання основного капіталу на одну грн. продукції вказують на значне скорочення загальної ефективності використання капіталу (табл. 2). При цьому суттєві позитивні зростання чистих інвестицій на одну грн. продукції у промисловості та будівництві (66,20 і 106,75% відповідно) не супроводжуються відповідними змінами у фондомісткості продукції (зростання замість зниження) і фондів віддачі (зниження замість зростання), а структурна частка виробництва у цих видах економічної діяльності скоротилася (рис. 1). Найменше зростання фондомісткості продукції у транспорті та зв'язку (7,30%) супроводжується значним відставанням підвищення структурної частки основних засобів (3,06 п.п.) від інших видів економічної діяльності, де найбільше зростання структурної частки основних засобів (майже вдвічі: з 18,3% до 34,3%) супроводжується найсуттєвішим збільшенням їх витрат на одну грн. продукції (139,56%).

З відходом від командного адміністрування держава впливає на ефективність використання виробничих ресурсів лише опосередковано, через створення на національному ринку конкурентних умов отримання підприємницької вигоди. Такі умови створюються й підтримуються системою державних інституційних впливів, ступінь досконалості яких, в остаточному підсумку, проявляється у параметрах економічного зростання і розвитку. Наведені параметри загальної макроекономічної динаміки вказують не тільки на недосконалість конкурентної взаємодії суб'єктів гос-

подарювання в русі виробничих ресурсів у межах видів економічної діяльності, а й на відсутність погодиженості державних інституційних впливів з поведінкою власників праці та капіталу. За логікою нашого методологічного підходу, визначення останньої обставини у конкретних статистичних параметрах досягається зіставленням динамічних зрушень у податкових надходженнях до державного бюджету з показниками прибутковості господарської діяльності. Суттєве зростання податкового навантаження (більш як 19%) за від'ємної зміни прибутковості у межах всієї економіки можливе тільки за значних податкових впливів в межах окремих видів економічної діяльності. Однак тут парадоксальність ситуації тільки посилюється.

Дійсно, зростання чистого прибутку, змішаного доходу на одну грн. основних засобів у 7 разів і на одну грн. продукції у 16,5 разів з переходом до позитивної рентабельності в інших видах економічної діяльності супроводжується скороченням податків і субсидій на виробництво й імпорт продукції майже на 25%. Аналогічна картина спостерігається також у транспорті та зв'язку і торгівлі. Натомість, за протилежної зміни параметрів прибутковості у промисловості (-47,77%, -32,76% та -3,12% відповідно), податкова складова збільшилася майже вдвічі. Про непевні ознаки спроб обізнаної взаємодії держави з підприємством мова може йти лише стосовно сільського господарства, лише в якому дворазове скорочення податкового навантаження має логічний взаємозв'язок зі змінами прибутковості (табл. 3).

Визначальною для забезпечення зростання і розвитку національної економіки є спрямованість ринкових відносин на підвищення ефективності використання виробничих ресурсів. Оскільки господарювання суб'єктів ринку на макроекономічному рівні окреслене відносною взаємодією у чітких межах видів економічної діяльності, то і зміна пріоритетів може оцінюватися відповідним чином, наприклад індикативним відхиленням від того базового показника, що на певний період має найменше значення. Такий аналітичний інструментарій дозволяє дослідити відносні зміни обраних показників, що вказує на ступінь конкурентних зрушень у вигляді рухливості параметрів ефективності. Майже відсутній на момент завершення періоду командно-адміністративного управління (1990 р.) розрив у відносних індексах оплати праці за видами економічної діяльності до 2005 р. багаторазово зріс (рис. 2).

Зіставлення значень цього показника з аналогічними змінами індексів віддачі основних фондів в єдиній координатній шкалі (рис. 3) демонструє його більш високу змінюваність: найменше значення індексу перейшло від торгівлі до сільського господарства і супроводжувалося більш як 10-разовим збільшенням розриву між видами економічної діяльності.

Це зіставлення зумовлює ще одну інтерпретацію відмічених вище неузгодженостей конкуренції українського ринку: відносне зменшення оплати праці до найнижчого рівня за видами економічної діяльності майже не вплинуло на структурну частку працюючих

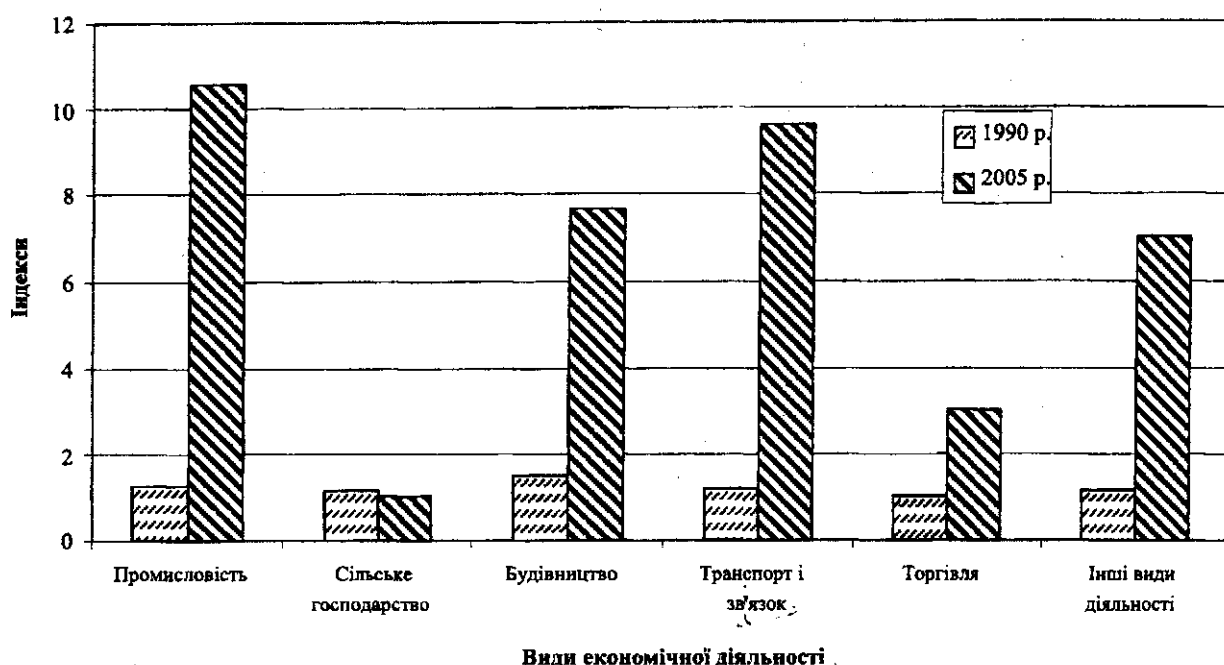

Рис. 2. Середньомісячні індекси оплати праці найманих працівників

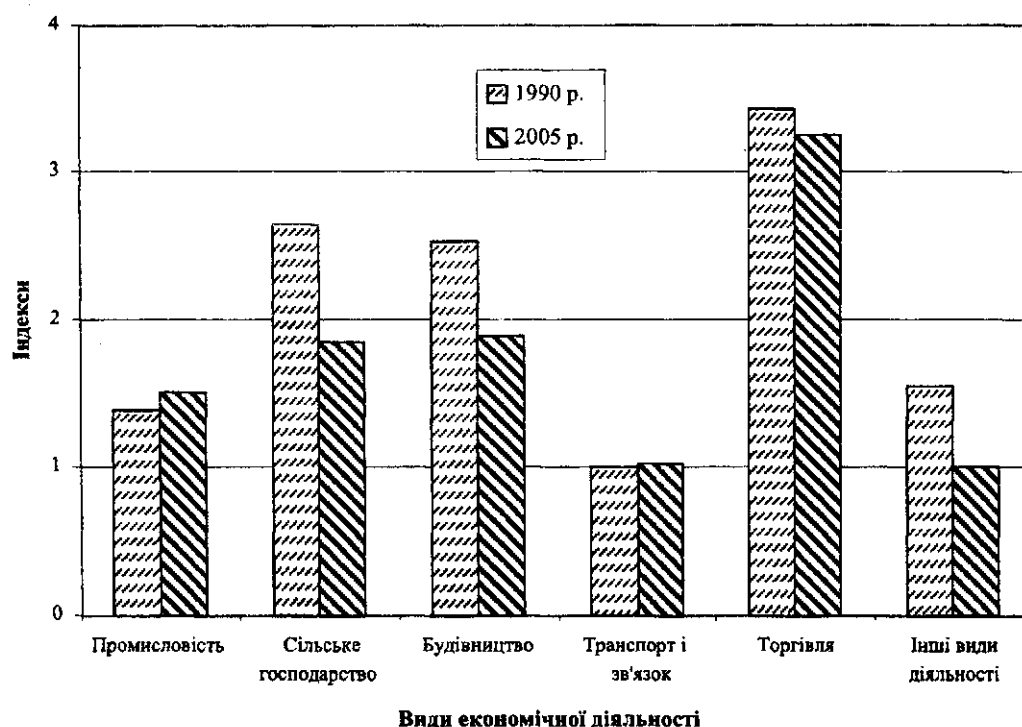

Рис. 3. Індекси віддачі основних засобів на одну грн. ВВП

у сільському господарстві. Водночас найбільше зростання структурної частки працюючих у торгівлі відбувається на тлі найменшого зростання індексу оплати праці. Найбільше зростання індексу оплати праці у промисловості супроводжується скороченням структурної частки працюючих (рис. 1).

На противагу змінам індексів оплати праці співвідношення індексів віддачі основних засобів за-

знали значно менших відносних змін і майже дорівнюють одне одному за видами економічної діяльності (рис. 3). Загальне зниження вартісного значення цього показника (табл. 2) супроводжується зменшенням його індексної розбалансованості, що, з урахуванням значних зрушень у показниках прибутковості (табл. 3), вказує на присутність значних недоліків в умовах конкуренції національного ринку, спричине-

СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

них незадовільним виконанням економічних функцій держави. Деяко інша картина спостерігається у змінах індексів продуктивності праці, найменше значення

яких (так само, як і в оплаті праці) перейшло від торгівлі до сільського господарства, але ступінь відхилення у два рази нижча (рис. 4).

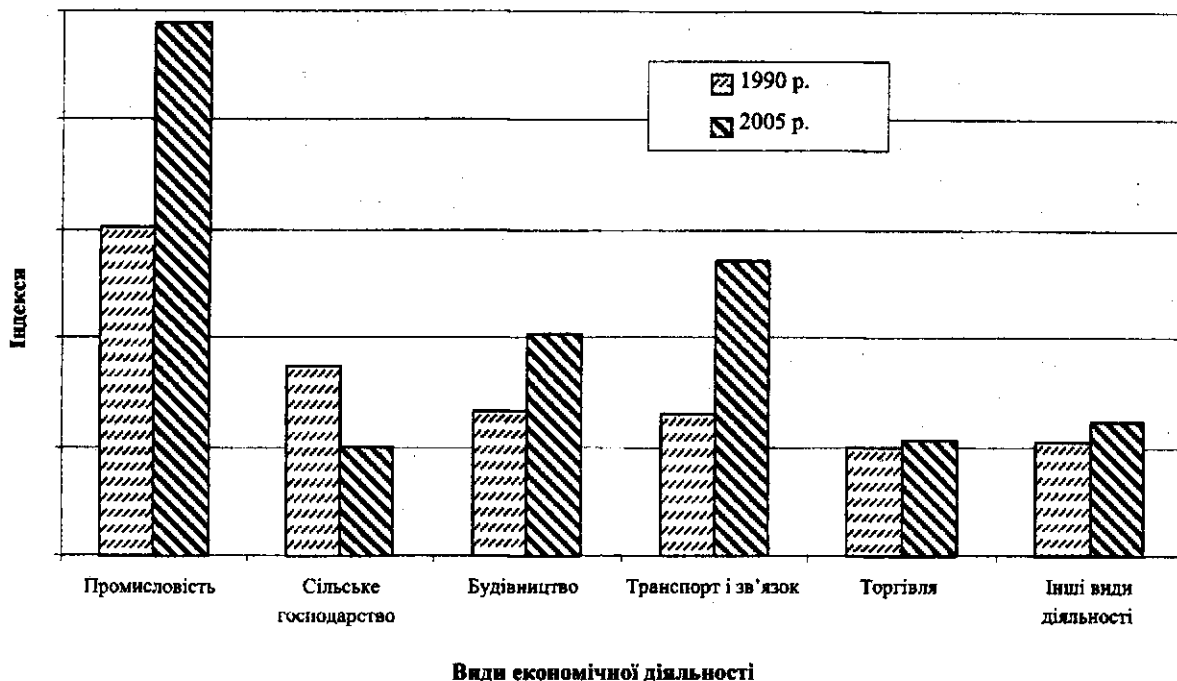

Рис. 4. Індеси продуктивності праці

Майже дворазовий розрив між масштабом відхилення індексів продуктивності праці (рис. 4) і її оплати (рис. 2) вказує на низьку чутливість взаємодії цих показників, що вкрай негативно відбилася як на динаміці структурних параметрів (рис. 1), так і на остаточних показниках зростання національної економіки в цілому.

Виконана на запропонованих методологічних засадах оцінка конкуренції національної економіки дозволяє зосередитися на тих недоліках, що спричинені сполученням залишкових впливів адміністративно-командного управління з вадами недосконалого ринку.

Входження у ринкові відносини з недосконалою конкуренцією супроводжується зростанням технологічної та економічної розбалансованості за видами економічної діяльності. Збільшилася чисельність працюючих у галузях з низькою оплатою та продуктивністю праці, що відповідає переходу до нижчих технологічних укладів в економіці в цілому. Підвищення концентрації ресурсів у тих видах економічної діяльності, в яких ефективність їх використання знижується, вказує на експлуатацію переважно екстенсивних напрямів економічного зростання, що не може бути досконалою основою розвитку національного господарства. Джерелом підприємницького прибутку є зростання норми експлуатації праці та екстенсивний знос основного капіталу, а джерелом бюджетних надходжень залишаються депресивні види економічної діяльності з низькою ефективністю використання виробничих ресурсів.

Економіка з ринковим регулюванням процесів виробництва, розподілу, обміну і споживання базується на приватній власності на всі виробничі ресурси й передбачає наявність цивілізованої та чесної конкуренції з високим ступенем мобільності праці й капіталу, при яких формуються відповідні стандарти заробітної платні та відсотків за користування капіталом і природними ресурсами. Наведений фрагмент роботи демонструє придатність запропонованого методологічного підходу до дослідження негараздів українського ринку, що забезпечується переходом з площини інтуїтивного сприйняття у русло обґрунтування і конкретизації оцінювання конкурентної складової національного ринку. Виведення визначальних характеристик ринкової поведінки на рівень статистичних параметрів відкриває шлях до започаткування фундаментальних досліджень проблем захисту прав власності на виробничі ресурси з доведенням тези, що можливість здійснення безперешкодного руху спричинить їх переорієнтацію в напрямі підвищення ефективності господарювання. Наприклад, ще й досі залишаються нерозкритими механізми, під впливом яких 40% економічно активного населення, зайнятого в сільському господарстві та торгівлі, не залишають такі непривабливі та низькооплачувані сфери діяльності, водночас значна частка економічно активного населення виштовхується поза межі національної економіки. Результати нашого дослідження вказують на ознаки монополії, яка протягом 15 років з державної (де вона реалізовувалася в умовах адміністративно-командної економіки) стала "пегаль-

ною", притаманною умовам недосконалого ринку. Відомо, що останні загрожують економічному зростанню через гальмування руху виробничих ресурсів. Як зазначає Дж. Кларк, легальна монополія у певній точці руйнує цю рухливість, її слід розглядати як елемент перешкоди або тертя, який має таку потужність, що здатний не лише уповільнити рух, який спричиняла б економічна сила, котра не зустрічає перешкоди на своєму шляху, але й припинити цей рух взагалі [12, с. 74]. Реальною ознакою зростання потужності монопольних впливів новітніх часів є схильність виконавчої влади не до демонополізації ринку, а до налагодження механізмів домовленостей з носіями вузькокорпоративних інтересів (мережі АЗС, супермаркетів) про дотримання "чесної" норми рентабельності.

Тривалий етап переходу до ринку наразі характеризується лише розбалансуванням у напрямках руху виробничих ресурсів та ефективності їх використання, що, цілком зрозуміло, призвело до зниження економічних параметрів порівняно навіть з командною економікою минулого періоду. Джерелом доходів підприємництва стала нічим не обмежена експлуатація трудових ресурсів (наразі не встановлена мінімальна ставка оплати праці) і капіталу (відсутні

інфраструктурні умови його вільного переміщення, не виконуються інвестиційні зобов'язання, не здійснюється амортизаційне відновлення виробничих потужностей).

На нашу думку, необхідне проведення фундаментальних досліджень з ідентифікації сил, що впливають на соціально-економічну динаміку в Україні. Орієнтири наукового пошуку в питанні формування ринкової економіки знаходяться в площині категорій конкурентного підвищення її ефективності, нарощуванню якої перешкоджають такі чинники:

- прояви адміністративного тиску на власників праці та капіталу, спричинені поєднанням схильності державного менеджменту до дотримання звичних командних методів розподілу ресурсів з цілком зрозумілим прагненням згоді швидше припинити руйнування національної економіки;
- реальне розгортання впливу легальних монопольних утворень, які виникли внаслідок прорахунків приватизаційного процесу і поки не здатні поєднати власне прагнення до економічної вигоди з інтересами зростання національної економіки.

Список використаних джерел

1. Соколовська А. Економічна функція держави та особливості її виконання в Україні / А. Соколовська // Економіка України. — 2008. — № 3. — С. 20—33.
2. Радугин А. Институциональные компоненты экономического роста / А. Радугин, Р. Энгов // Вопросы экономики. — 2005. — № 11. — С. 14—38.
3. Нестеренко А. О чем не сказал Баумоль: вклад XX столетия в философию экономической деятельности / А. Нестеренко // Вопросы экономики. — 2001. — № 7. — С. 4—17.
4. North D. Markets and Other Allocation Systems in History / D. North // Journal of European Economic History. — 1977. — № 6. — P. 703—716.
5. Сломан Ж. Экономикс : [экспресс-курс] / Сломан Ж. ; пер. с англ. — [5-е изд.]. — СПб. : Питер, 2007. — 608 с.
6. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма / Хайек Ф. А. — М. : Новости, 1992. — 304 с.
7. Попова В. В. Факторная теория экономического роста и развития : [монография] / Попова В. В. — К. : Изд-во Европ. ун-та, 2005. — 451 с.
8. Конкурентоспроможність національної економіки / [за ред. Б. Є. Кваснюка]. — К. : Фенікс, 2005. — 582 с.
9. Народне господарство Української РСР у 1990 році : [стат. щорічник] / Міністерство статистики УРСР ; відп. за вип. В. В. Самченко. — К. : Техніка, 1991. — 496 с.
10. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головка]. — К. : Консультант, 2006. — 578 с.
11. Національні рахунки України за 2005 рік : [стат. зб.]. — К. : Державний комітет статистики України, 2007. — 372 с.
12. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Кларк Дж. Б. ; пер. с англ. — М. : Экономика, 1992. — 367 с.
13. Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К. : Техніка, 1996. — 576 с.
14. Україна у цифрах у 1999 році : [корот. стат. довід.]. — К. : Наукова думка, 2000. — 262 с.

Планування потенціалу підприємств харчової промисловості: суть, основні проблеми та напрями

Г.М. Тарасюк,
кандидат економічних наук,
доцент Житомирського державного
технологічного університету

Реалізація механізмів гнучкого стратегічного розвитку підприємств вимагає перегляду традиційної логіки розробки планів розвитку та застосування альтернативного підходу, а саме: "потенціал – стратегія – цілі – результат – розвиток потенціалу...". Така система повинна орієнтувати підприємства на інноваційність стратегій розвитку, що є необхідною умовою життєздатності в конкурентному середовищі.

Одним із головних питань економічної теорії та практики є створення методологічної та методичної бази для оцінки стану, ефективності використання та планування виробничого потенціалу. Ця проблема є актуальною і для підприємств харчової промисловості, особливо в аспекті забезпечення їх конкурентоспроможності.

Розглядаючи питання планування та використання виробничого потенціалу підприємств, доцільно насамперед розглянути сутність цього поняття.

Як економічна категорія виробничий потенціал наразі є предметом дискусій серед учених-економістів. У своїх роботах такі науковці, як Є. Лапін, А. Воронкова, О. Анчишкін, В. Архипов, Л. Абалкін, І. Швець, Б. Крижанівський, І. Лукінов та ін. висвітлюють сутність поняття "виробничий потенціал", його структуру, підходи до оцінювання, проте майже зовсім не приділяють уваги питанням планування його ефективного використання та розвитку.

У радянській економічній літературі термін "виробничий потенціал" (підприємства) є синонімом до терміна "виробнича потужність" [1, с. 16] і розглядається як синтетичний показник рівня розвитку економіки [2, с. 24].

Акцентуючи увагу на необхідності формування стратегії використання виробничого потенціалу, що враховує його динамічні характеристики, О. Шаріпова під виробничим потенціалом розуміє здатність окремого підрозділу або підприємства виконувати необхідний обсяг робіт, випускати продукцію для реалізації своєї місії та цілей, що визначені його статутом [3, с. 149].

У розвитку сучасних уявлень про виробничий потенціал виділяють три напрями. Представниками першого є Д. Чернишов, С. Белова, Є. Фігурнов та ін. Вони стверджують, що потенціал – це сукупність різних видів ресурсів, необхідних для функціонування або розвитку системи. Друга група авторів розглядає потенціал як систему матеріальних і трудових факторів (умов, складових), що забезпечують досягнення мети виробництва (М. Іванов, К. Андреев, Ю. Одеров). На думку вчених, які дотримуються третього напрямку, потенціал – це цілісне уявлення про єдність структури і функції об'єкта, вияв їх взаємозв'язку. На цьому вони ґрунтують висновок про те, що чим вда-

ліше склалася структура об'єкта, тим більше відповідають одні одним його структурні та функціональні елементи, тим вищими будуть його потенціал і ефективність [4, с. 8]. Усе це свідчить про те, що й досі домінує однобічний підхід до економічного трактування суті потенціалу – або як до сукупності ресурсів, або як до здатності господарської системи випускати продукцію, або як до можливості виробничих сил досягти певного ефекту. Водночас Є. Лапін визначає сутність економічного потенціалу як максимально можливий обсяг виробництва матеріальних благ і послуг в умовах, що забезпечують найбільш повне використання за часом і продуктивністю економічних ресурсів, і розглядає економічний потенціал підприємства вже як систему [5, с. 170].

На нашу думку, під потенціалом підприємства слід розуміти сукупність його характеристик, показників, факторів, які характеризують його силу, джерела, можливості, засоби, здібності, ресурси та багато інших резервів, що можуть бути використані в господарській діяльності та здатні забезпечити виробництво максимально можливого обсягу благ для задоволення відповідних потреб суспільства на певному етапі його розвитку. У теперішній час на перший план ставиться питання про необхідність утворення гнучких виробничо-організаційних систем, що уможливили б миттєве реагування на зміни в навколишньому середовищі. З огляду на це, слід приділити увагу переосмисленню концептуальних підходів до створення та розвитку вітчизняних підприємств, а передусім – до процесів цілеспрямованого планування розвитку їх потенціалів.

Під виробничим потенціалом підприємства, на нашу думку, слід розуміти здатність (сукупну можливість) підприємства (виробничої системи) з її наявними виробничими ресурсами та виробничими відносинами, що складаються в процесі використання цих ресурсів, створювати максимально можливий обсяг благ (матеріальних благ і послуг), які максимально відповідають цілям діяльності підприємства і потребам споживачів.

Харчова промисловість є однією з перших галузей народного господарства, що пристосовувалася до ринкових умов, змогла подолати наслідки кризи 90-х років і досягти позитивних результатів. Починаючи з 1999 року, в цій галузі відбулися значні структурні перетворення, зміна форм власності, з'явилися ефективні господарі тощо. Ринкові перетворення по-різному відбилися на результатах діяльності галузей, багатьом з них після структурної перебудови вдалося не тільки перебороти спад виробництва, але й залучити чималі фінансові ресурси для модернізації діючих потужностей і побудови нових підприємств. У результаті обсяги виробництва продукції окремих галузей перевищили дореформений період, не говорячи вже

про асортимент, упаковку та якість продукції, що випускається.

За даними Держкомстату України, в 2006 році кількість промислових підприємств з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів становила 8379, на яких працювало близько 465 тис. осіб. Питома вага реалізованої промислової продукції харчової промисловості в загальному обсязі промислового виробництва у 2006 році становила 15,5% [6, с. 144]. За цим показником вона утримує третє місце після металургійного виробництва та машинобудування [6, с. 21]. У Вінницькій, Тернопільській, Чернігівській, Херсонській, Кіровоградській областях галузь складає основу промислового виробництва або ж має найбільшу питому вагу у структурі промислового виробництва – відповідно, 57,4%, 49,8%, 40,6%, 37,5%, 34,8%.

Якщо проаналізувати результати роботи галузей харчової промисловості за останні роки, то варто відзначити, що більшість із них, використовуючи свій наявний потенціал, адаптувалися до ринкових умов господарювання. Починаючи з 2000 року, в більшості галузей харчової промисловості зберігається позитивна тенденція розвитку та збільшення обсягів виробництва основних видів продукції. Водночас рівня 1990 року за основними видами продукції не досягнуто і в 2006 році.

За даними Держкомстату України, обсяги виробленої продукції підприємств з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів за 2006 рік у середньому зросли на 10% порівняно з 2005 роком та в 2,16 раза порівняно із 2000 р. [6, с. 146]. Вироблено більше, ніж у попередньому році: м'яса та м'ясних продуктів – на 13,6%; рибних продуктів – на 12,7%; олій та тваринних жирів – на 25,3%; хліба та хлібобулочних виробів – на 0,6%; какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів – на 0,7%; макаронних виробів – на 7,3%; напоїв – на 9,6% тощо. Проте спостерігається зниження виробництва ковбасних виробів на 2,1%; молочних продуктів та морозива – на 6,5%; продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів – на 5,8% [6, с. 146].

Якщо розглянути динаміку виробництва основних видів продукції харчової промисловості за 1990–2006 роки, то можна зазначити, що, починаючи з 1990 року, до 2000 року спостерігався різкий спад виробництва, а з 2000 р. до 2006 р. – поступове нерівномірне зростання. За показником обсягу реалізованої продукції харчової промисловості у 2006 році найбільшу питому вагу займають інші харчові продукти, до яких належать: виробництво хліба та хлібобулочних виробів (5517,2 млн. грн.), сухарів, печива, пирогів і тістечок (1625,8 млн. грн.), какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів (8823,4 млн. грн.), макаронних виробів (796, 138 млн. грн.), кави та чаю (449,255 млн. грн.), прянощів та приправ (1258,983 млн. грн.), продуктів дитячого харчування та дієтичних продуктів (134,960 млн. грн.), харчових продуктів, не віднесених до інших угруповань (903,807 млн. грн.) [6, с. 146].

Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції підприємств харчової промисловості у 2006 році становив більше ніж 92,3 млрд. гривень, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування склав майже 4,5 млрд. гривень, чистий прибуток – 3,1 млрд. грн. Приватні підприємства, на частку яких припало 89,8 млрд. грн. реалізованої продукції, отримали чистого прибутку на суму 2,5 млрд. грн., підприємства державної форми власності зазнали збитку на суму 14,0 млн. грн. і підприємства комунальної форми власності зазнали 2,0 млн. грн. збитку; це говорить про те, що більшість підприємств державної та комунальної форми власності є збитковими. У 2006 році питома вага збиткових підприємств у загальній кількості складала 34,4%. Загальна сума збитків підприємств з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у 2006 році складала майже 2 млрд. грн. [6, с. 144]. Особливий інтерес для оцінювання сформованих тенденцій розвитку підприємств представляє зіставлення тенденцій зміни прибутку і кількості збиткових підприємств. Незважаючи на значне збільшення прибутку підприємств, кількість збиткових підприємств за останні п'ять років перебуває на рівні 34–38%. Виходячи з цього, можна припускати, що прибуток по промисловості, так само як і по народному господарству в цілому, формує невелика кількість успішних підприємств. Вагомим чинником зменшення прибутку є також так зване “приховування” справжніх доходів унаслідок штучного завищення витратної частини, викликане недосконалістю податкового законодавства.

Ступінь зносу основних засобів харчової промисловості складає 48,3%. Багато виробництв у теперішній час ще характеризуються недостатньо глибоким рівнем переробки та високими витратами сировинних, матеріально-технічних, паливно-енергетичних та інших ресурсів у розрахунку на одиницю кінцевої продукції. Результатом таких виробництв є випуск недостатньо якісних і низькоконкурентоспроможних продуктів харчування.

За результатами проведеного SWOT-аналізу (Strengths-Weaknesses-Opportunities-Threats, тобто сильні сторони – слабкі сторони – можливості – загрози) розвитку харчової промисловості України можна зробити такі висновки.

Сильними сторонами потенціалу харчової промисловості України є: потужний аграрно-ресурсний потенціал, здатний забезпечити її розвиток; високий рівень забезпеченості кваліфікованими трудовими ресурсами; високі показники динаміки обсягів виробництва, вигідне географічне положення та розвинена транспортна мережа; висока інвестиційна привабливість окремих галузей; порівняно високий рівень продуктивних інновацій; висока питома вага вітчизняної продукції на внутрішньому ринку тощо.

Водночас слабкими сторонами є: застаріла матеріально-технічна база та низький технологічний рівень виробництва; нерозвиненість вітчизняного машинобудування для харчової промисловості; нерозвиненість інфраструктури експорту та низька питома

СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

вага в структурі експорту продукції з високим рівнем доданої вартості; дезінтеграційні процеси в переробних галузях харчової промисловості та пов'язані з цим проблеми в їх сировинному забезпеченні; скрутний фінансовий стан значної частки харчових підприємств; явища тінізації та відсутність дієвих перешкод до фальсифікації продукції та інших видів недобросовісної конкуренції; недостатнє фінансування галузевої науки та низький рівень технологічних інновацій тощо.

Основні напрями розвитку потенціалу підприємств харчової промисловості полягають у зменшенні тарифних і нетарифних обмежень на ринки країн – членів СОТ та збільшенні обсягу залучення іноземних інвестицій завдяки приєднанню до цієї організації; відновленні традиційних ринків збуту та інтенсифікації зовнішньоекономічних зв'язків в умовах реалізації принципів вільної торгівлі в рамках Європейського економічного простору; розширенні внутрішнього ринку продукції галузі завдяки зростанню реальних доходів громадян; поліпшенні сировинного забезпечення завдяки нарощуванню продуктивності та ефективності сільськогосподарського виробництва; підвищенні техніко-технологічного рівня та ефективності виробництва на основі розвитку вітчизняного машинобудування для потреб галузі та ін.

Головними загрозами для розвитку галузі є: відсутність сприятливого інвестиційного клімату в економіці у цілому; все ще низький рівень доходів переважної частини населення країни; відтік кваліфікованої робочої сили; загострення кризових явищ в аграрному секторі внаслідок інтеграції до світової агропродовольчої системи та погіршення у зв'язку з цим сировинного забезпечення галузі; погіршення стану виробництв та галузей, що є найменш конкурентоздатними в умовах приєднання до СОТ, унаслідок загострення боротьби з зовнішніми конкурентами; нестабільність нормативно-правового законодавства; повільне впровадження систем контролю якості, що відповідають світовим стандартам; невідповідність системи стандартизації та сертифікації продукції міжнародним вимогам; практично повна відсутність системи планування розвитку потенціалу на підприємствах харчової промисловості тощо.

Проведений SWOT-аналіз дозволяє зробити висновки про те, що стратегічною метою розвитку харчової промисловості на найближчі п'ятнадцять років має стати докорінне оновлення техніко-технологічної бази виробництва на інноваційній основі, розвиток інтеграційних зв'язків, закріплення позицій галузі на світових ринках згідно з наявними та потенційними конкурентними перевагами. А цього можливо досягти лише при наявності на кожному підприємстві харчової промисловості досконалої системи планування розвитку потенціалу як системного процесу управління підприємством.

Труднощі визначення складу виробничого потенціалу підприємств зумовлені тим, що всі його елементи функціонують одночасно і в сукупності. Тому особливості використання та планування розвитку потен-

ціалу можуть бути виявлені тільки в їх поєднанні. Крім того, як свідчить аналіз, досягнутий рівень виробництва харчових продуктів є інтегральною оцінкою не лише використання виробничого потенціалу харчової промисловості, а й насамперед наявності раціональних організаційно-технологічних зв'язків між підприємствами переробної й аграрної сфер АПК та інших суб'єктів господарювання. Тому і планування потенціалу підприємств харчової промисловості доцільно здійснювати за основними складовими його сукупного потенціалу з урахуванням фактора розміщення та рівня інтеграційних зв'язків.

Методологія планування розвитку потенціалу підприємств харчової промисловості передбачає проведення його в декілька етапів:

- аналіз та оцінювання структури, динаміки та ефективності використання виробничих ресурсів та можливостей підприємства, його частки на ринку, аналіз рівня забезпеченості сировиною та рівня інтеграційних зв'язків;
- дослідження наявних виробничих резервів підприємства та втрат економічних ресурсів на підприємстві;
- визначення рівня конкурентоспроможності основних видів продукції, самого підприємства в цілому та його сукупного потенціалу;
- розробка стратегії розвитку підприємства;
- планування розвитку потенціалу підприємства з урахуванням обраної стратегії та обмеженості наявних ресурсів;
- здійснення запланованих заходів, спрямованих на забезпечення економічного зростання та розвиток виробничого потенціалу;
- контроль за виконанням запланованих заходів та оцінка ефективності планів розвитку підприємства.

Щоб підприємство могло встановити власний довгостроковий конкурентний цикл розвитку, воно повинно рости швидше, ніж підвищується потенціал його основних конкурентів. Управління та планування потенціалу підприємства буде сприяти його безперервному економічному зростанню за рахунок найбільш раціонального використання всіх ресурсів (рис. 1).

Планування розвитку потенціалу підприємства та його складових на довгострокову перспективу забезпечує досягнення стратегічних цілей підприємства, що визначені стратегічним планом розвитку, через його функціональні складові. При цьому управлінсько-організаційний потенціал розглядається як здатність менеджменту створити ефективну систему планування й охоплює організаційно-управлінські аспекти планування, контроль планової діяльності та оцінку ефективності системи планування. Важливо те, що в сукупності, як система, всі складові потенціалу забезпечують розвиток підприємства.

Інноваційна складова планування сукупного потенціалу підприємств харчової промисловості зумовлена потребами виробництва конкурентоспроможної продукції, що здатна витримувати ринкову кон'юнк-

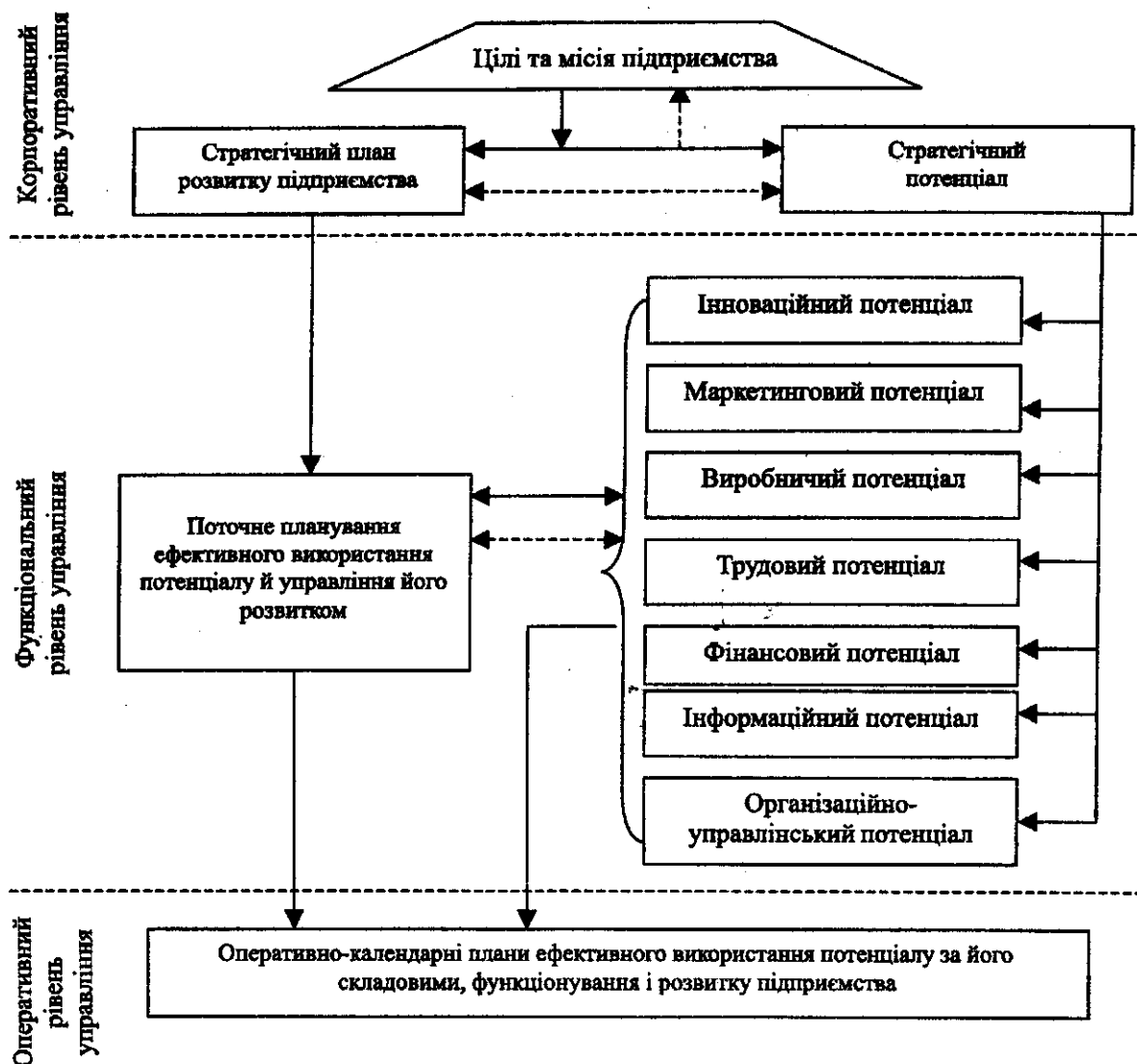

Рис. 1. Укрупнена структурно-логічна схема управління плануванням потенціалу підприємства

туру та користуватися попитом у споживача. Головними цілями інноваційної політики можна вважати розширення асортименту продукції, підвищення її якості, організацію розвиненого таропакувального господарства, створення нових та збереження традиційних ринків збуту в Україні, підвищення належного рівня конкурентоспроможності продукції для нарощування експортного потенціалу. Це можливо забезпечити через планування та проведення структурної перебудови в харчовій промисловості шляхом перепрофілювання підприємств, що виробляють неперспективні види продукції; ефективного використання науково-технологічного потенціалу; проведення на діючих підприємствах модернізації виробництва з впровадженням технологій поглибленої переробки;

переоснащення підприємств для виробництва імпортозамінної продукції, скорочення енергоємних, екологічно небезпечних виробництв. Актуальність впровадження в практику методологічних розробок з планування потенціалу підприємств харчової промисловості визначається, з одного боку, потребами підприємств галузі, а з іншого – суспільними потребами, оскільки саме планування сприяє збалансованому й рівномірному функціонуванню харчової промисловості в цілому і зрештою дозволяє забезпечити оптимальні темпи та пропорції розвитку підприємств галузі, продовольчу безпеку, ефективне управління підприємством у напрямі підтримання його стійкої конкурентоспроможності в умовах глобалізації, сприяє розвитку внутрішнього ринку в цілому.

Список використаних джерел

1. Донец Ю. Ю. Эффективность использования производственного потенциала / Донец Ю. Ю. — К. : Знание, 1978. — 300 с.
2. Авдеенко В. Н. Производственный потенциал промышленного предприятия / Авдеенко В. Н. — М. : Экономика, 1989. — 239 с.

3. Шаріпова О. С. Діагностика виробничого потенціалу підприємства / Діагностика стану підприємства: теорія і практика : [монографія] / [за заг. ред. проф. А. Е. Воронкової]. — Х. : ВД "ІНЖЕК", 2006. — Розділ 4. — С. 146—187.
4. Уткин Э. А. Бизнес-планирование / Уткин Э. А., Котляр Б. А., Рапопорт Б. М. — М. : Изд-во "ЭКМОС", 2002. — 320 с.
5. Лапин Е. В. Оценка экономического потенциала предприятия : [монография] / Лапин Е. В. — Сумы : ИТД "Университетская книга", 2004. — 360 с.
6. Промисловість України у 2001–2006 роках : [стат. зб.] / [за ред. Л. М. Овденко]. — К. : Державний комітет статистики України, 2007. — 302 с.

Сучасні тенденції розвитку інноваційної діяльності підприємств в Україні: макроекономічний та регіональний аспекти

Інноваційний процес починається з ідеї, яка лише через певний час, інколи дуже тривалий, може знайти своє матеріальне втілення у нових товарах, нових технологіях, нових матеріалах. Нова ідея виникає на базі нових знань, що є теоретичною основою матеріального виробництва. У сучасних умовах нові знання, як правило, з'являються як результат копіткої праці великої кількості людей – учених-теоретиків, працівників науково-дослідних лабораторій та експериментально-конструкторських бюро тощо. Усі розвинені країни приділяють значну увагу фундаментальним дослідженням, що формують потенціал знань для інноваційної діяльності та створюють засади принципово нових рішень у сфері людського буття. Фундаментальні теоретичні дослідження здійснюються у спеціалізованих науково-дослідних організаціях. В Україні вони, як правило, належать до системи Національної академії наук або мають галузеву підпорядкованість. Серед них понад 360 спеціалізованих науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро та організацій, діяльність яких здійснюється за державної підтримки. Всього науково-дослідницькою діяльністю займається понад 800 організацій, у тому числі 150 вищих навчальних закладів України [1]. Незважаючи на це, забезпечення інноваційної активності, яка б формувала сталий розвиток країни, не відбувається. Гальмування інноваційного розвитку країни спричинене насамперед умовами, що створені для інноваційної діяльності підприємств. Головною проблемою залишається те, що в Україні можливості створення і реалізації інновацій є суттєво обмеженими через необхідність урахування спадщини інфраструктури радянського періоду. Крім того, постає не менш вагома проблема недостатності фінансування цього напрямку.

О.М. Таряник,
кандидат економічних наук,
доцент Харківського державного технічного
університету будівництва і архітектури;
О.А. Глухова,
начальник відділу
Головного управління статистики
у Харківській області;
С.В. Глухова,
асистент кафедри економіки
Харківського державного технічного
університету будівництва та архітектури

Аналіз існуючих публікацій показав, що наразі державна інноваційна політика в Україні є неефективною. Невідповідність між станом науково-технічного забезпечення економіки та потребами інноваційного розвитку незалежної України зростає, при цьому інтелектуальний потенціал і можливості держави щодо фінансової підтримки науково-технічних розробок стрімко скорочуються [2]. Україні не вистачає ефективної стратегії розв'язання завдань, що виникають при поєднанні трьох проблемних сфер – інноваційної політики, макрорегулювання та інституціональної стратегії [3].

Завданням нашої статті є комплексне висвітлення інноваційної діяльності підприємств України, обсягів фінансування цієї сфери та пошук шляхів підвищення інноваційної активності суб'єктів господарювання. З огляду на проблему різкого зниження інноваційної активності підприємств, доцільно детально розглянути ситуацію в Україні та в окремих її регіонах, відстежити динаміку розвитку інноваційної сфери, визначити передумови її виникнення, сприятливі та несприятливі фактори.

Питома вага підприємств в Україні, що протягом 2000–2006 рр. займалися інноваціями, зменшилася в 1,69 раза; також спостерігається скорочення частки підприємств, що впроваджували інновації – майже в 1,5 раза за досліджуваний період (табл. 1) [4].

У 2006 році в Україні інноваційною діяльністю у промисловості займалося 1118 підприємств, або 11,2% (у 2005 р. – 1193 підприємства, або 11,9%). Факторами, що перш за все перешкоджали здійсненню інноваційної діяльності, були вартісні, а саме: нестача власних коштів (80,1% обстежених підприємств); великі витрати на нововведення (55,5%); недостатня фінансова підтримка держави (53,7%); високий економічний ризик (41%); тривалий термін окупності нововведень (38,7%); відсутність коштів у замовників (33,3%). Та-

Таблиця 1
Інноваційна активність українських підприємств

Роки	Питома вага підприємств, %	
	що займалися інноваціями	що впроваджували інновації
2000	18,0	14,8
2001	16,5	14,3
2002	18,0	14,6
2003	15,1	11,5
2004	13,7	10,0
2005	11,9	8,2
2006	11,2	10,0

кож заважала недосконалість законодавчої бази (40,4%); відсутність попиту на продукцію (16%); відсутність кваліфікованого персоналу (20%); відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами і науковими організаціями (19,7%); нестача інформації про ринки збуту (17,4%) та про нові технології (17,3%). Крім того, 15,5% обстежених підприємств зазначили свою неспроможність до нововведень.

Із загальної кількості інноваційно активних підприємств у 2006 році 999 впроваджували інновації, з яких 466 – інноваційні види продукції, 272 – нові технологічні процеси, 918 підприємств реалізовували інноваційну продукцію. Обсяг інноваційної продукції, реалізованої на експорт, становив 12,8 млрд. грн.,

з якого в країні СНД – 4,6 млрд. грн. (у 2005 р. – 12,5 млрд. грн. і 5,2 млрд. грн. відповідно) [5].

Слід зазначити, що інноваційні процеси суттєво вплинули на діяльність тих промислових підприємств, які здійснювали їх протягом останніх трьох років.

Кожний регіон завжди зацікавлений у розширенні наукомістких виробництв, у стабільних темпах розвитку науково-технічного потенціалу, створенні робочих місць, формуванні виробничої та соціальної інфраструктури, підтримці активної підприємницької діяльності й постійному стимулюванні розвитку науки. Це може бути забезпечено співпрацею науково-дослідних закладів із бізнесовими структурами, що здійснюється за підтримки влади.

Наприклад, у Харківській області у січні – червні 2007 р. інноваційною діяльністю у промисловості були зайняті 125 підприємств (або 16,5% від загальної кількості обстежених промислових підприємств області) проти 134 підприємств (18,1%) у відповідному періоді минулого року. Загальний обсяг витрат промислових підприємств області, пов'язаних з технологічними інноваціями, в тому самому періоді склав 114,9 млн. грн. (у відповідному періоді минулого року – 152,6 млн. грн.). Більше половини коштів на нововведення (59,8%) витратили підприємства машинобудівного комплексу, 26,7% – на рахунок підприємств з виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції, 6,8% – з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, 6,7% належить підприємствам хімічної та нафтохімічної промисловості (рис. 1, за даними [4]).

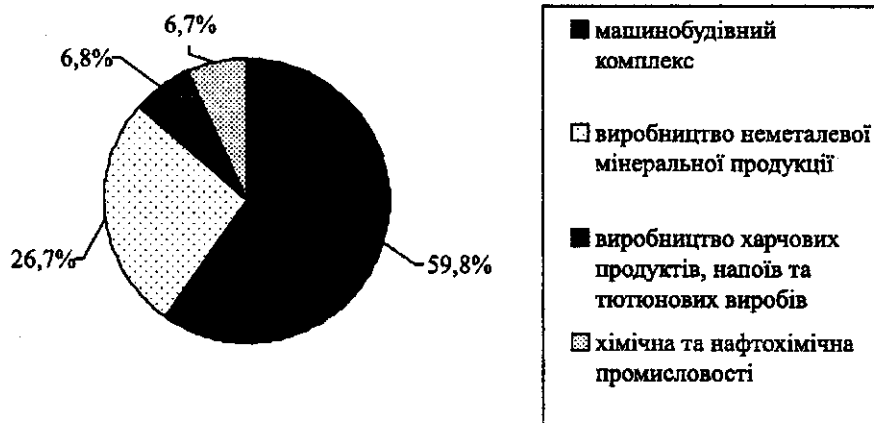

Рис. 1. Структура інноваційних витрат за видами економічної діяльності

Із загальної кількості інноваційно активних промислових підприємств області у звітному періоді інновації впроваджували 123 підприємства. При цьому 16 підприємств освоїли виробництво інноваційних видів продукції, 14 впровадили нові технологічні процеси, в яких застосовувалися нові або значно вдосконалені методи виробництва; на трьох підприємствах (2,4% з усіх інноваційно активних) були придбані нові технології (технічні досягнення) у кількості 7 одиниць; інноваційну продукцію реалізовували на 121 підприємстві.

Не менш важливим у розвитку інноваційної сфери

є той факт, що станом на 1 жовтня 2007 року загальний обсяг закордонних інвестицій у Харківській області перевищив 1,3 млрд. дол. США. Більше 268 млн. дол. США закордонні інвестори вклали в січні – вересні 2007 року (що в 1,9 раза менше, ніж за аналогічний період минулого року) [4]. За кожним з цих мільйонів доларів стоїть перспективний проект, переговори про реалізацію якого, як правило, ведуться не один місяць і не один рік.

Потрібно зазначити, що у 2006 році серед регіонів України саме Харківська область посіла друге місце за інноваційною активністю промислових підпри-

СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ємств: 143 підприємства займалися інноваційною діяльністю, що на 10 більше, ніж за попередній рік. Перше місце посідає м. Київ (171 підприємство). За підсумками 2006 року Харківська область також займала друге місце і за кількістю підприємств, що впроваджували інновації (136) [5].

Промислові підприємства області приділяли належну увагу впровадженню у виробництво нових технологічних процесів, у яких застосовуються нові або значно вдосконалені методи виробництва: протягом

року ними впроваджено 116 нових технологічних процесів, з них 65 – маловідходні та ресурсозберігаючі. Інноваційні витрати області склали у 2006 році 5,6% від загальноукраїнських (347,5 млн. грн.). Однак слід зазначити, що це на 41,3% менше витрат, здійснених у 2005 році, а їх зниження у 2005 році проти 2004 склало майже 24%. Розглянемо структурне групування інноваційно активних підприємств за напрямками інноваційних витрат (рис. 2, за даними [6]).

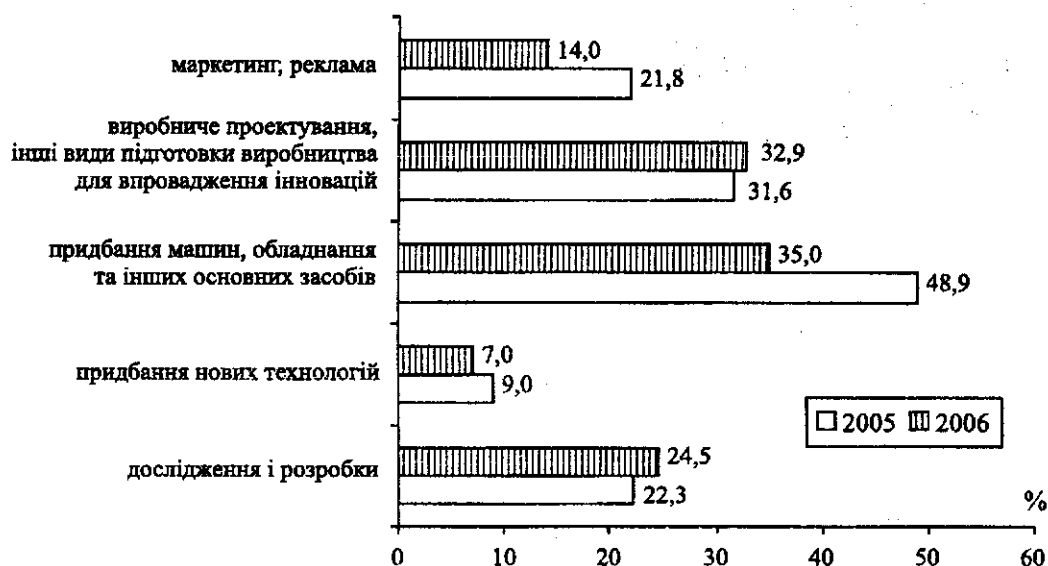

Рис. 2. Структурне групування інноваційно активних промислових підприємств

Як видно з рис. 2, у 2006 році кількість підприємств, які здійснювали витрати на дослідження і розробки та виробниче проектування, зростає, що є позитивним моментом. Проте рівень зростання низький і це зумовлює необхідність розгляду та аналізу фінансування інноваційної діяльності підприємств в Україні у цілому.

Загальний обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт у 2006 році склав 5164,4 млн. грн. Слід зазначити, що протягом 2003–2006 рр. цей показник підвищився на 43,6%. Ця тенденція чітко простежується на рис. 3 (за даними [5]).

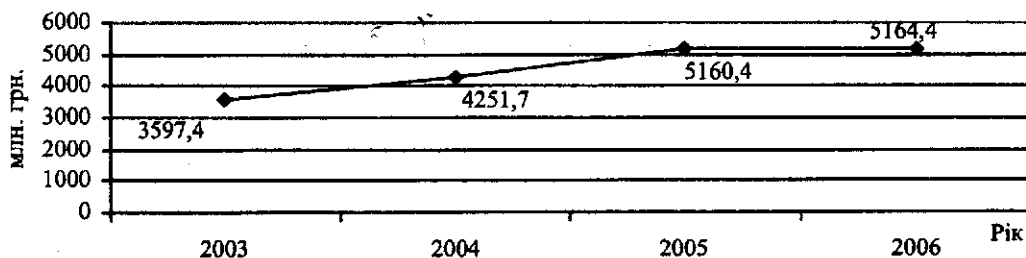

Рис. 3. Обсяги фінансування наукових та науково-технічних робіт в Україні у 2003–2006 рр.

Тенденція до збільшення фінансування наукових робіт, представлена на рис. 3, є, безумовно, позитивною. Проте водночас спостерігається і негативний момент: зростання обсягів фінансування у 2006 році практично не відбулося. Для виявлення причин цього явища необхідно також розглянути джерела фінансування наукових та науково-технічних робіт у 2005–2006 роках. Структура фінансування представлена на рис. 4 (за даними [5]).

З рис. 4 видно, що найбільшу питому вагу в структурі джерел фінансування мають кошти державного бюджету – 39,1%, кошти підприємств та організацій замовників – 30,3% та кошти іноземних держав – 19,4%.

Порівняємо обсяги фінансування з найвагоміших джерел фінансування у 2005 та 2006 рр. [5]. Результати зображені на рис. 5.

Таким чином, за результатами порівняльного аналізу можна зробити висновок, що в Україні темп зро-

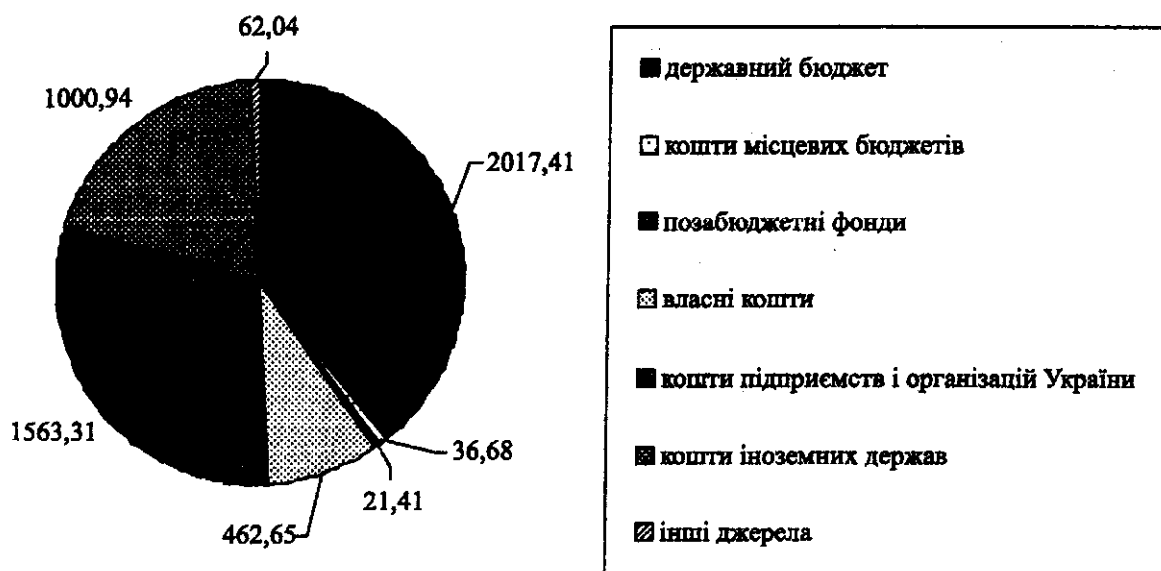

Рис. 4. Структура джерел фінансування наукових та науково-технічних робіт у 2006 р., млн. грн.

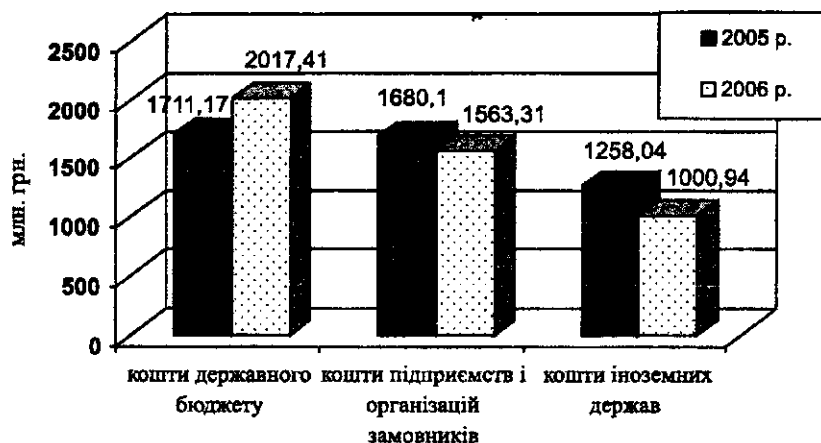

Рис. 5. Обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт з найвагоміших джерел фінансування за 2005–2006 рр.

стання фінансування наукових та науково-технічних робіт за 2005–2006 рр. значно уповільнився, оскільки знизилась обсяги фінансування цього напрямку за такими найвагомішими джерелами, як кошти замовників та іноземних держав. Це може бути свідченням зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції або підвищення капіталомісткості товарів. Крім внутрішніх факторів, причинами такого явища могли виступати й зовнішні фактори, такі як динамічність політичних процесів та нестабільність законодавчої бази, що на сучасному етапі притаманні Україні. Виявлення впливу кожного з факторів потребує окремого більш детального аналізу.

Певна річ, що інноваційна діяльність в Україні, зокрема на підприємствах Харківського регіону, є активною. Адже в сучасних ринкових умовах пошук та впровадження інноваційних форм діяльності є головною складовою успішного функціонування

суб'єктів господарювання. Але слід зазначити, що існує ряд проблем, які супроводжують діяльність підприємств у галузі впровадження інноваційних розробок.

Світовий досвід показує, що успішний розвиток забезпечується тільки тоді, коли держава, з одного боку, бере на себе активну підтримку і стимулювання інноваційної діяльності (зазначимо, що ЄС поставив за мету наростити обсяг фінансування науки до 3% свого ВВП), а з іншого – визначає її стратегію, спрямовану на зміцнення наукового потенціалу. Водночас протягом перших десяти років ринкової трансформації економіки України частка видатків Державного бюджету України на державну підтримку наукової та науково-технічної діяльності зменшилася з 0,82% до 0,3% ВВП, тобто до рівня слаборозвинених країн. Тому зовсім не випадково 90% продукції національного виробництва не має наукового забезпечення [7].

СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Отже, якщо уряд України і законодавча влада вже найближчим часом не вживатимуть дієвих заходів з переорієнтації розвитку економіки на активізацію інноваційної діяльності із застосуванням наукових підходів і методів управління, то час входження нашої держави до групи промислово розвинених країн стане абсолютною не визначеною.

Проте є і позитивні зрушення в напрямі інноваційного розвитку. Одним з найуспішніших державних проєктів реалізації інноваційної моделі розвитку економіки України став розвиток технологічних парків. Обсяг випуску інноваційної наукомісткої продукції в рамках виконання інвестиційних та інноваційних проєктів технологічних парків у 2001–2003 рр. склав понад 1,3 млрд. грн. Технопарки стали також об'єктами міжнародної співпраці.

До пріоритетів роботи Уряду у 2006–2007 рр. було віднесено підвищення інноваційної активності підприємств реального сектору економіки та його конкурентоспроможності [9]. Результати цієї роботи ми зможемо оцінити вже в найближчому майбутньому.

Як уже зазначалося, сучасні ринкові умови визначають потребу підприємств у постійному оновленні асортименту виготовленої продукції та технології її виготовлення за допомогою впровадження результатів наукових та проєктних розробок у систему діяльності суб'єктів господарювання, орієнтуючи їх на прискорення інноваційних процесів. Таким чином

і відбувається злиття науки, техніки й виробництва в єдине ціле, що породжує інноваційні розробки та сприяє їх використанню [10].

Основне протиріччя полягає в тому, що очевидність прямої залежності між створенням та впровадженням інноваційних процесів на підприємстві й ефективністю стійкого розвитку економіки в цілому не викликає ні в кого сумніву, водночас держава, яка саме і має стимулювати інноваційні розробки, стоїть осторонь. Інакше кажучи, в Україні сучасна наукова та інноваційна діяльність живе власним життям замість того, щоб бути складовою ефективною схемою “фінанси → наука → виробництво”, як це має місце у світі.

Ми є свідками перетворень інших європейських країн в економічних та технологічних лідерів. Проте Україна є сумним прикладом науково-технологічного застою. Адже ні для кого не секрет: наша держава поступово втрачає інтелектуальний ресурс – головне підґрунтя інноваційного розвитку, стимулюючи це явище повною відсутністю уваги до науковців, забуваючи про те, що саме на наукове життя країни слід у першу чергу звертати увагу в умовах сьогодення.

Отже, у зв'язку з усім вищевикладеним виникає потреба у подальшому детальному розгляді факторів, що впливають на інноваційну активність підприємств, аналізі інноваційної інфраструктури країни та пошуку шляхів її вдосконалення. Зазначені проблеми стануть темами подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Йохна М. А. Економіка і організація інноваційної діяльності : [навч. посіб.] / Йохна М. А., Стадник В. В. — К. : Вид. центр “Академія”, 2005. — 400 с.
2. Жадан І. О. Організаційно-правовий аспект державного управління інноваціями в Україні / І. О. Жадан // Статистика України. — 2006. — № 4. — С. 69–78.
3. Новицкий В. Императивы инновационного развития / В. Новицкий // Економіка України. — 2007. — № 2. — С. 45–52.
4. Сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> — Заголовок з екрана.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : [стат. зб.] / Державний комітет статистики України ; [відп. за вип. І. В. Калачова]. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2006. — 350 с.
6. Інноваційна діяльність у Харківській області за 2006 рік : [стат. зб.] / Державний комітет статистики України ; [відп. за вип. Т. І. Присудіна]. — Х. : Головне управління статистики Харківської області, 2007. — 104 с.
7. Чечетов М. В. Приватизація: теорія, методологія, практика: [монографія] / Чечетов М. В. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2005. — 645 с.
8. Матеріали розширеної колегії Міністерства освіти і науки 01.03.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua> — Заголовок з екрана.
9. Довгострокова стратегія розвитку України та пріоритети діяльності Уряду на 2006 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua> — Заголовок з екрана.
10. Черваньов Д. М. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємства України / Черваньов Д. М., Рейкова Л. І. — К. : Знання, 2000. — 514 с.

Тенденції української економіки очима керівників підприємств (аналітичний огляд). Інноваційна діяльність підприємств

М.В. Пузачова,
доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
директор НГПІ статистичних технологій
НТК статистичних досліджень

У цьому номері ми розпочинаємо серію публікацій результатів кон'юнктурних обстежень (обстежень ділової активності) підприємств у галузях економіки. Кожний огляд буде присвячений окремій сфері діяльності підприємств, що, з нашого погляду, є найбільш цікавою. До кожної такої публікації як додаток буде надаватися інформація щодо змін кон'юнктури у різних галузях економіки. Перший огляд присвячується одному з найважливіших напрямів діяльності підприємств – інноваційному.

Обстеження ділової активності підприємств та вивчення настроїв споживачів вже давно визнані важливим джерелом статистичної інформації для прийняття управлінських рішень різного рівня (від підприємства до галузі економіки та економіки в цілому). Вони проводяться з кінця 40-х років минулого століття у країнах Європи та Америки та з 1961 року включені Єврокомісією до програми гармонізованих обстежень, що є обов'язковою для всіх країн – членів та кандидатів у члени ЄС. До таких гармонізованих обстежень належать обстеження промислових, будівельних, торговельних (роздрібна торгівля) підприємств та вивчення настроїв споживачів, а з 1997 року – і підприємств сектору послуг. Кон'юнктурні обстеження входять також до сфери інтересів ОЕСР. На думку європейських експертів, дані цих обстежень є важливою додатковою інформацією для поточних статистичних спостережень та квартальних національних рахунків. На їх базі здійснюється аналіз поточних економічних тенденцій та розрахунки короткотермінових прогнозів макроекономічних показників.

Усі країни, що розглядаються як потенційні кандидати у члени ЄС, запроваджують такі обстеження для отримання порівнянної інформації з країнами-членами. Організацією та проведенням обстежень ділової активності в європейських країнах займаються переважно національні статистичні офіси та / або інститути. З початку 90-х років такі обстеження запроваджено на базі статистичних офісів та інститутів усіх країн Балтії, Росії, Казахстану і деяких середньоазійських країн. Актуальність питання проведення всіх гармонізованих обстежень ділової активності для української статистики, що інтегрується до світової, і для нашої країни, яка має намір вступити у майбутньому до Європейського Союзу, доводити не потрібно. Системою Держкомстату України ці обстеження започатковано у 1994 р. як піврічні; з 1997 р. вони проводяться щоквартально на базі НДІ статистики (наразі – НТК статистичних досліджень).

Обстеження ділової активності підприємств відрізняються від більшості статистичних вибіркового обстежень одним важливим аспектом, а саме – природою інформації, що збирається. Більш точно, кон'юктурні обстеження плануються і проводяться, щоб отримувати судження й оцінки та визначати очікування економічних агентів ринку – керівників підприємств. Хоча ця інформація теоретично достатньо широко визнана важливою для аналізу економічної поведінки, на практиці вона залишається (особливо в тих країнах, що не так давно започаткували проведення обстежень) маловідомою та слабо використовуваною для осіб, які приймають управлінські рішення, оскільки вона не вимірюється кількісно.

Найбільш очевидною перевагою кон'юнктурних обстежень є можливість забезпечувати осіб, які приймають рішення, інформацією зі сфер економічної діяльності, що не охоплені кількісною (офіційною) статистикою. Наприклад, це дані про фактори, що стримують розвиток виробництва на підприємствах; про фактори, що обмежують вкладання інвестицій; про напрями реалізації інноваційної політики підприємств; оцінки виробничих потужностей суб'єктів господарювання, а також загальної економічної ситуації в секторі, в якому вони працюють, тощо.

Питання інноваційного розвитку вже давно потребують прискіпливої уваги з боку не тільки науковців, а й виробничої сфери: за даними обстежень ділової активності, в усіх галузях економіки постійно зростає конкуренція серед підприємств, що виробляють аналогічну продукцію та надають послуги: у промисловості та будівництві кожного кварталу 28–35% респондентів відмічають зростання конкуренції, а в торгівлі вона ще сильніша – її зростання відчувають 57–62% опитаних. Керівники транспортних підприємств також постійно прогнозують зростання конкуренції: таких зареєстровано 30–37%.

Зрозуміло, що саме правильна інноваційна політика підприємств є одним з головних факторів, здатних підвищувати конкурентоспроможність українських товарів та послуг, покращувати конкурентні умови для господарюючих суб'єктів, сприяти виходу українських підприємств на нові ринки.

Розглянемо деякі підсумки за інформацією щодо цього напрямку діяльності, отриманою з кон'юнктурних обстежень підприємств п'яти галузей економіки України.

Промисловість

Приблизно 8–11% опитаних промислових підприємств у останні роки вкладали інвестиції з метою підвищення рівня механізації та автоматизації

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

робіт, 10–13% – для впровадження новітніх технологій, стільки ж – у технології, що забезпечують енерго- та ресурсозбереження. Динаміка цих змін представлена на рис. 1. Як видно з нього, промислові підприємства приділяли значно більше уваги впровадженню новітніх технологій та ресурсозбереженню

у 1997–2003 рр., хоча в останні роки ці напрями не стали менш актуальними й важливими для промисловості. Вселяє оптимізм, що спостерігається стійка тенденція до скорочення відсотка підприємств, які взагалі не мали інвестицій: їх питома вага зменшилась із 79% у 1997 р. до 37% у 2007 р.

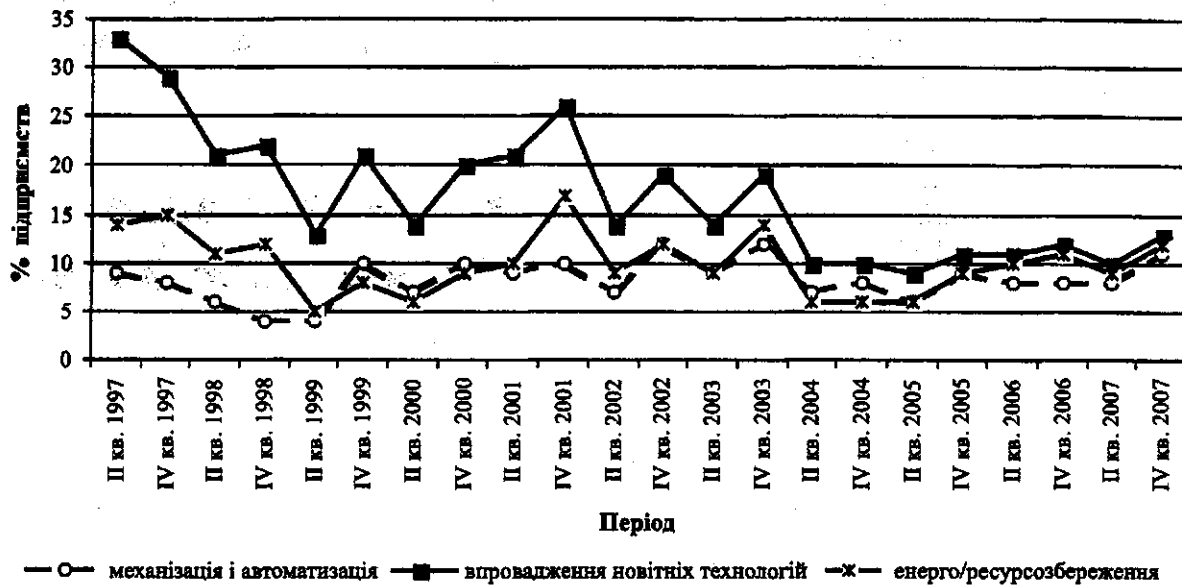

Рис. 1. Динаміка інвестицій за напрямками вкладання з метою впровадження інновацій на промислових підприємствах

На фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) у 2007 році підприємствами витрачалося тільки 6,8% власних коштів, що відповідає рівню двох попередніх років, але нижче за показники 2004 року. Більше за всіх на науково-дослідні роботи витрачають підприємства з виробництва коксу та нафтопродуктів (36,8%), з великим відривом від них ідуть підприємства металургійної промисловості (17%) та з виробництва машин і устаткування (16,8%), а також хімічного виробництва (14,6%), з виробництва транспортного устаткування (13,0%) й електричного та електронного устаткування (10,4%). Підприємства інших видів економічної діяльності суттєво відстають, а деякі, зокрема в галузі вторинної переробки, взагалі не фінансують НДДКР із власних коштів (0%) або майже не фінансують, як у текстильній промисловості (0,2%).

Серед причин, за якими підприємства займаються або хотіли би займатися інноваційною діяльністю, у 2007 р., як і раніше, переважали такі, як прагнення покращити фінансовий стан підприємства (40,5% респондентів), збільшити (утримати) свою частку на ринках збуту (31,9%), краще задовольняти запити споживачів (30,1%), урізноманітнити асортимент продукції (28,7%) (табл. 1). Проте значно збільшилася, порівняно з попередніми роками, частка таких підприємств, які не займаються і не планують інноваційної діяльності (з 17–19% у 2005–2006 рр. до 26,9% у поточному).

Упродовж останніх трьох років промислові підприємства займалися переважно такими видами інноваційної діяльності, як придбання машин та обладнання (37,5% опитаних) та впровадження но-

вої продукції (31,4%). Значно менші відсотки респондентів, які займалися впровадженням новітніх технологій (14,3%), навчанням та перепідготовкою персоналу (13,7%), впровадженням систем контролю якості (13,1%), впровадженням інформаційних систем (11,1%). Науково-дослідними та дослідно-конструкторськими роботами займалося тільки 5,8% опитаних (напевно, це ті підприємства, в яких ще з радянських часів залишилися відповідні підрозділи), а замовляли такі роботи в інших організаціях тільки 2,6% респондентів і ще 5,6% – купували патенти та ліцензії. Крім того, 9,8% підприємств займалися маркетинговими дослідженнями і 7,3% проводили зміни у структурі управління своїми підприємствами.

Тільки 17% промислових підприємств очікують, що у найближчі два роки їх інноваційна діяльність буде розширюватись, і при цьому 24% вважають, що вона взагалі не буде здійснюватися, 43% важко надати прогнози. Динаміку прогнозів щодо цього питання за чотири роки можна побачити на рис. 2.

Будівництво

Інвестування у нові технології та навчання персоналу на будівельних підприємствах, як і на промислових, теж відбувається не настільки активно, як того потребують сучасні реалії: у заміну старого обладнання новим вкладали кошти протягом 2007 року тільки 18% підприємств (у 2006 р. ця цифра була ще нижчою і дорівнювала 10%); впровадженням нових будівельних технологій займалося два роки поспіль тільки 6% підприємств. Дещо більше уваги у 2007 році було при-

Причини, що вплинули на інноваційну діяльність промислових підприємств

(у % від кількості тих, хто відповів на питання анкети)

Причини	Рік	2005	2006	2007	2008
Не займаються і не планують займатися		18,6	11,1	13,9	26,9
Краще задовольняти запити споживачів		24,7	34,0	27,0	30,1
Збільшити (утримати) свою частку на ринках збуту		31,1	31,1	32,7	31,9
Вийти на нові ринки збуту всередині країни		31,7	32,9	30,1	26,1
Вийти на міжнародні ринки збуту		19,7	22,3	19,0	18,1
Знизити видатки на виробництво продукції		25,8	31,3	28,2	27,9
Урізноманітнити асортимент продукції		30,1	29,5	28,8	28,7
Підвищити капіталізацію (вартість) своєї компанії		3,78	4,9	5,0	6,5
Покращити фінансовий стан підприємства		11,7	13,6	17,6	10,5
Стати постачальником іноземних компаній, що працюють на українському ринку		2,9	2,0	1,7	1,5
Знизити залежність від постачальників		6,6	6,4	6,1	6,0

Рис. 2. Прогнози промислових підприємств щодо інноваційної діяльності протягом найближчих двох років

ділено навчанню персоналу (15% опитаних проти 11% – у попередньому році), але майже не приділялося уваги впровадженню ресурсозберігаючих технологій (2% проти 3% – у попередньому році).

Інноваційна діяльність у 2005–2007 рр., так само як і у попередні роки, найбільше зосередилася на таких напрямках (рис. 3): придбання нових машин і обладнання (34,7%) та навчання і перепідготовка технічного персоналу (17,5%), водночас перепідготовкою та наймом менеджерів будівельні підприємства майже не займалися (0,8%). Серед найменш важливих також – здійснення маркетингових досліджень (1,6%) та інші напрями (1,3%).

З рисунка видно, що деякі показники у другій “трирічці” дещо кращі, ніж у першій. До них належать такі, як зменшення (на 5 відсоткових пунктів) питомої ваги будівельних підприємств, які не займалися інноваціями, і збільшення на 3 в.п. відсотку підприємств, що придбали патенти і ліцензії. Проте у 2005–2007 рр.

впровадженням новітніх технологій займалося на 4 в.п. менше підприємств, ніж раніше, а придбанням нових машин та обладнання – на 2 в.п.

Торгівля

В останні два роки інвестиції вкладалися у впровадження новітніх торговельних технологій тільки на 4% опитаних підприємств роздрібної торгівлі. Проте протягом минулого року підприємства також відраховували кошти на такі важливі напрями розвитку торговельної діяльності, як модернізація та оновлення устаткування (18–20% респондентів); рекламу (27–29%), де найчастіше у цьому секторі використовуються та впроваджуються нові технології, вивчення попиту (14–15%) та підвищення кваліфікації працівників (5–6%).

На рис. 4 наведені середньорічні значення питомих ваг підприємств, що відраховували кошти на певні

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

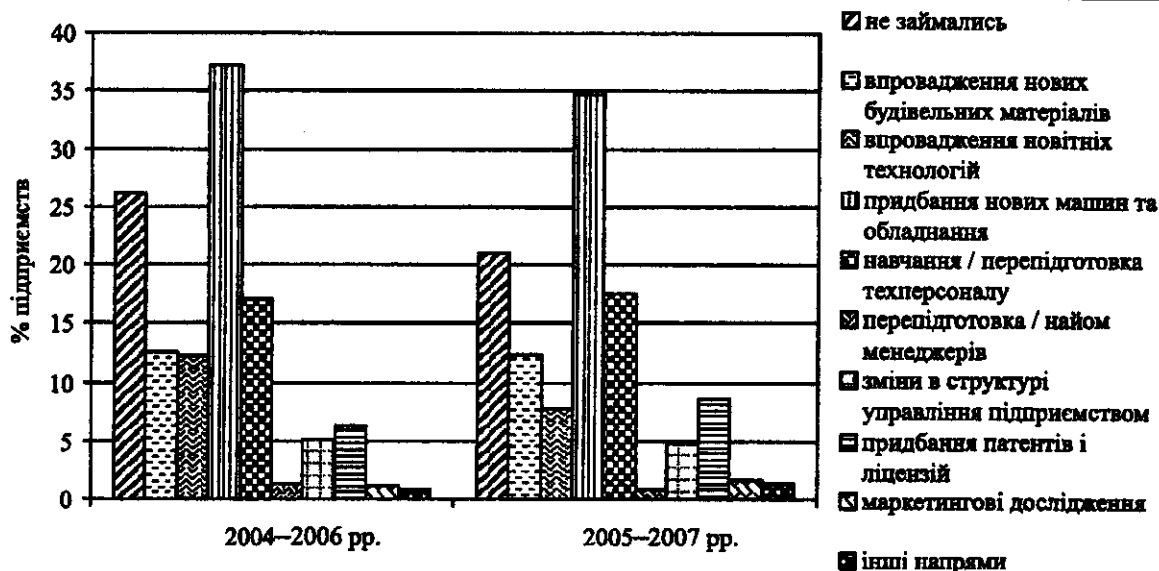

Рис. 3. Напрями інноваційної діяльності будівельних підприємств

Рис. 4. Напрями відрахування коштів на інноваційну діяльність підприємств роздрібної торгівлі

інноваційні напрями діяльності. З рисунка видно, що деякий спад спостерігався у 2006 році, після чого інноваційна діяльність торговельних підприємств якщо і не повернулася за всіма напрямками на рівень 2005 року, але суттєво поживалася.

Транспорт

Серед напрямів вкладання інвестицій транспортними підприємствами впровадження новітніх технологій на транспорті, технологій енерго- і ресурсозбереження, підвищення екологічної безпеки, підвищення безпеки праці займають останні місця протягом 2006–2007 рр.: відсоток респондентів, які їх впроваджують, коливається в межах 2–4%. Така сама ситуація і з навчанням персоналу, який працює на транспортних підприємствах. Водночас є і позитивні зру-

шення: на 9 в.п. збільшилася протягом 2005–2007 рр. порівняно з 2004–2006 рр. питома вага тих, хто впроваджує технологічно нові транспортні засоби; на 2 в.п. – хто підвищує кваліфікацію технічного персоналу; на 2 в.п. збільшився відсоток підприємств, що запровадили нові інформаційні системи. Якщо ніякими інноваціями у 2003–2005 рр. не займалися 65% опитаних, то у 2005–2007 рр. таких підприємств було тільки 35% (рис. 5). З рисунку видно, що протягом останніх трьох років транспортні підприємства майже не займалися впровадженням систем контролю якості послуг, маркетинговими дослідженнями та мало залучали зовнішніх консультантів.

Прогнози щодо інноваційної діяльності підприємств на найближчі два роки помірно оптимістичні: на 5 в.п. порівняно з аналогічним прогнозом минулого року збільшилася питома вага респон-

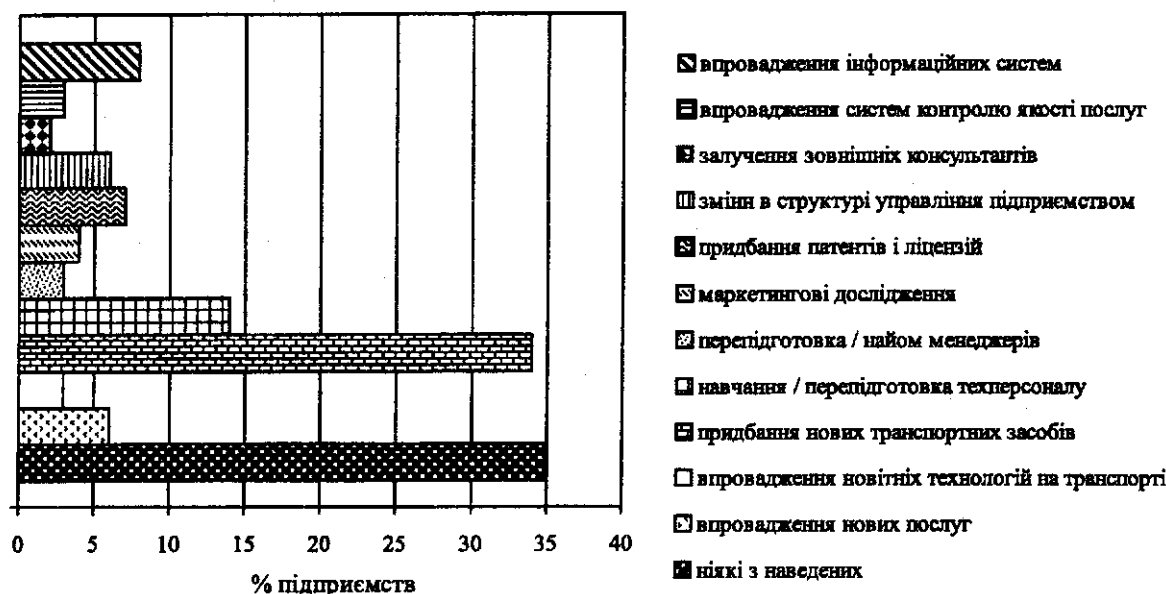

Рис. 5. Напрями інноваційної діяльності транспортних підприємств у 2005–2007 рр.

дентів, які збираються її активізувати (їх 16%) (рис. 6). І дещо зменшилася кількість тих, хто не може спрогнозувати інноваційну діяльність свого підприємства – з 52% до 47%.

Сільське господарство

46% сільськогосподарських підприємств взагалі не вкладало у 2007 році інвестицій, а значить і не фінансувало своєї інноваційної діяльності. Серед головних “інноваційних” напрямів вкладання коштів – придбання нової сільськогосподарської техніки (його відмітив 31% респондентів, що на 5 в.п. більше, ніж у 2006 році). В інші інновації, такі, як механізація та автоматизація робіт, впровадження нових технологій, енергозбереження, підвищення безпеки праці й навчання персоналу, кошти вкладали тільки 1–3% респондентів (рис. 7).

Таким чином, стан інноваційної діяльності підприємств різних галузей економіки не можна вважати задовільним: суб’єкти господарювання майже некладають кошти у ті напрями, за якими може бути отриманий ефект через певний час, серед яких власні науково-дослідні роботи та придбання патентів і ліцензій, впровадження новітніх для цієї галузі спеціальних технологій, зокрема енергозбереження, інформаційних систем, здійснення маркетингових досліджень. При цьому підприємства хотіли би покращити за рахунок інноваційної діяльності свій фінансово-економічний стан і краще задовольняти вимоги споживачів продукції та послуг. На відміну від цього, фінансування, в основному, здійснюється за принципом “швидкої допомоги” в напрямках заміни й ремонту зношених механізмів та обладнання, а також придбання необхідних матеріалів для функціонування підприємства.

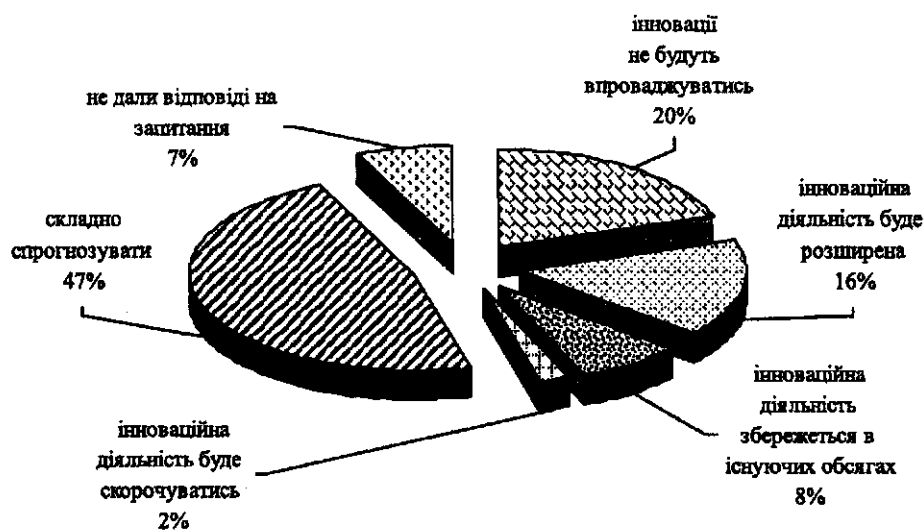

Рис. 6. Прогнози щодо стану інноваційної діяльності транспортних підприємств у 2007–2008 рр.

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

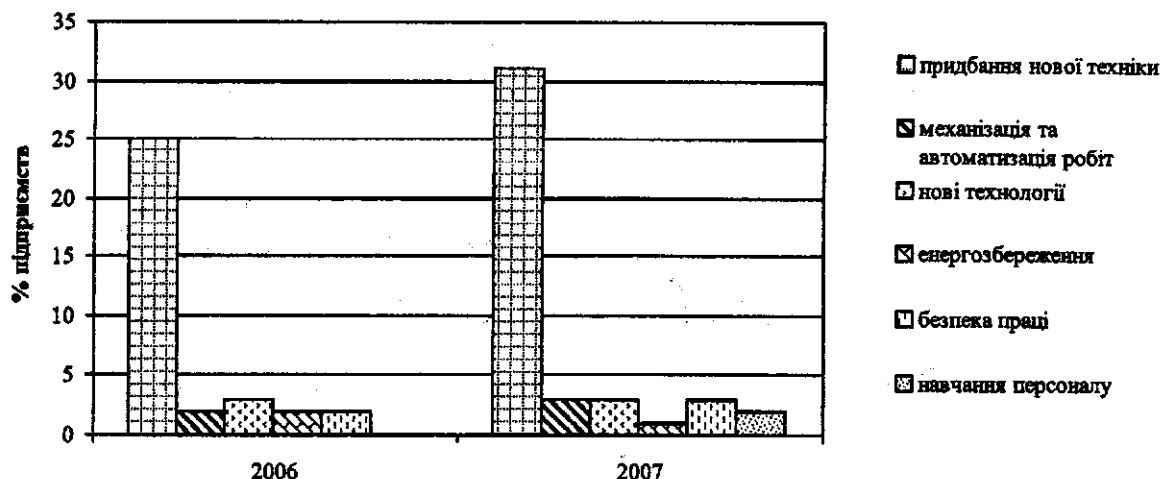
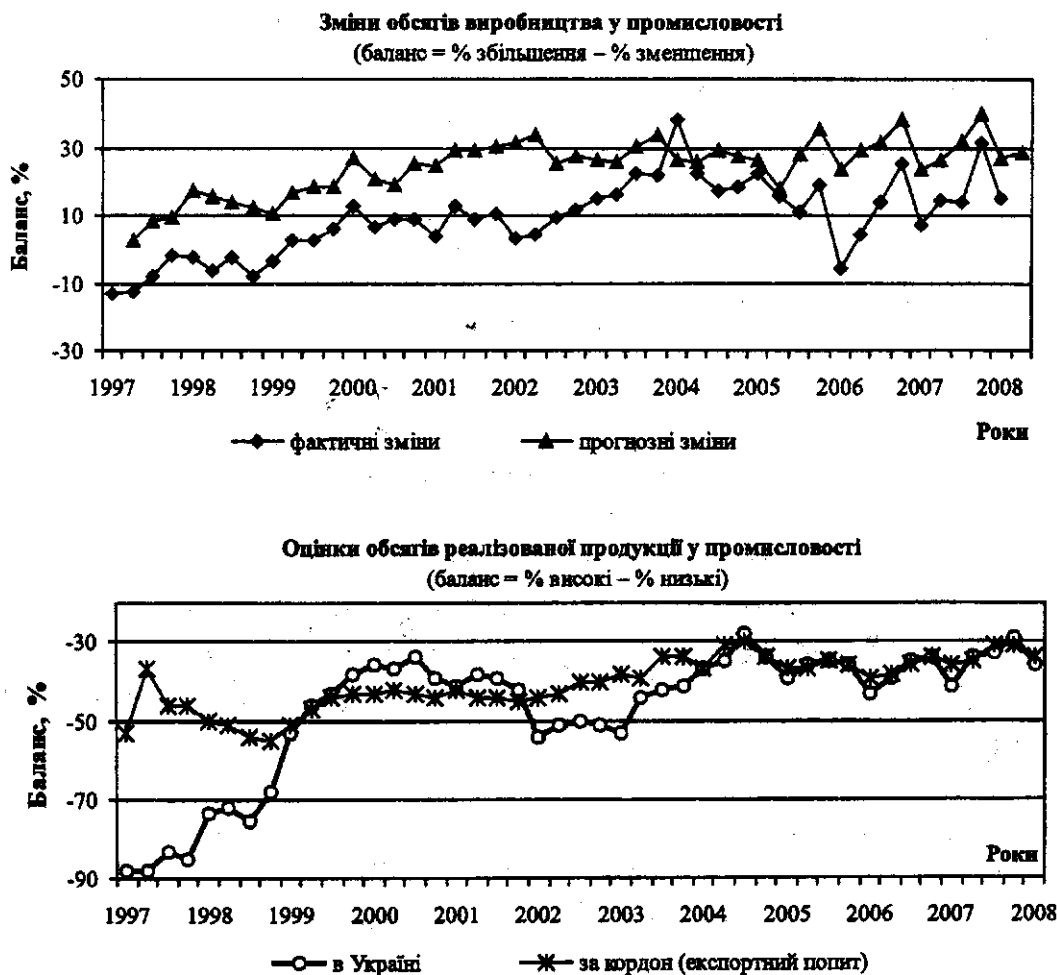

Рис. 7. Напрями вкладання інвестицій сільськогосподарськими підприємствами

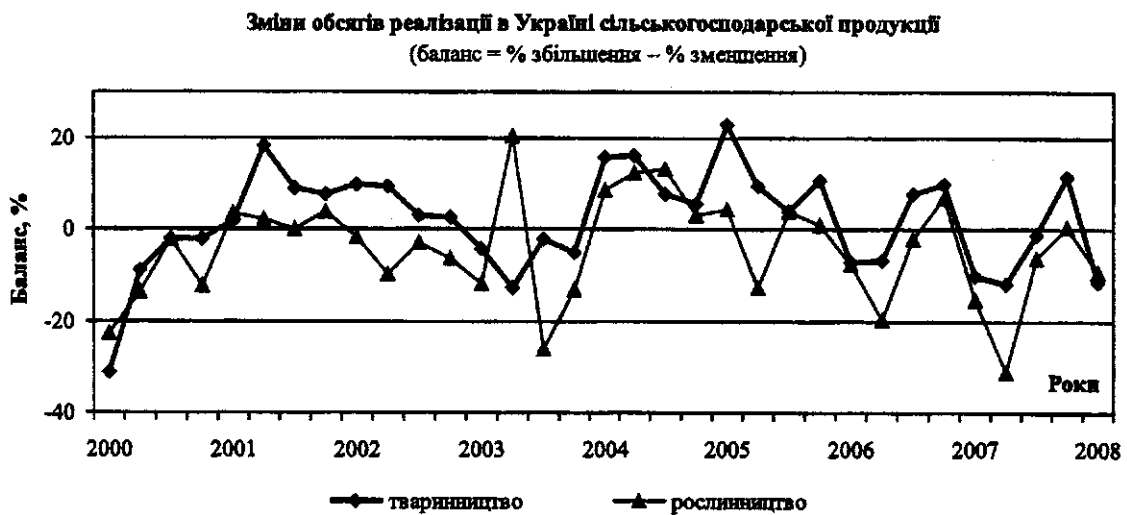
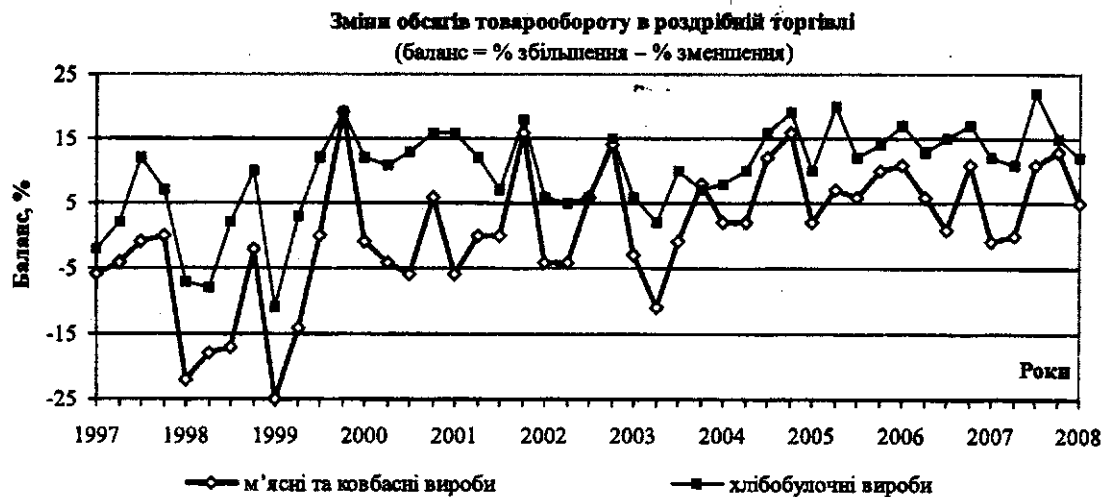
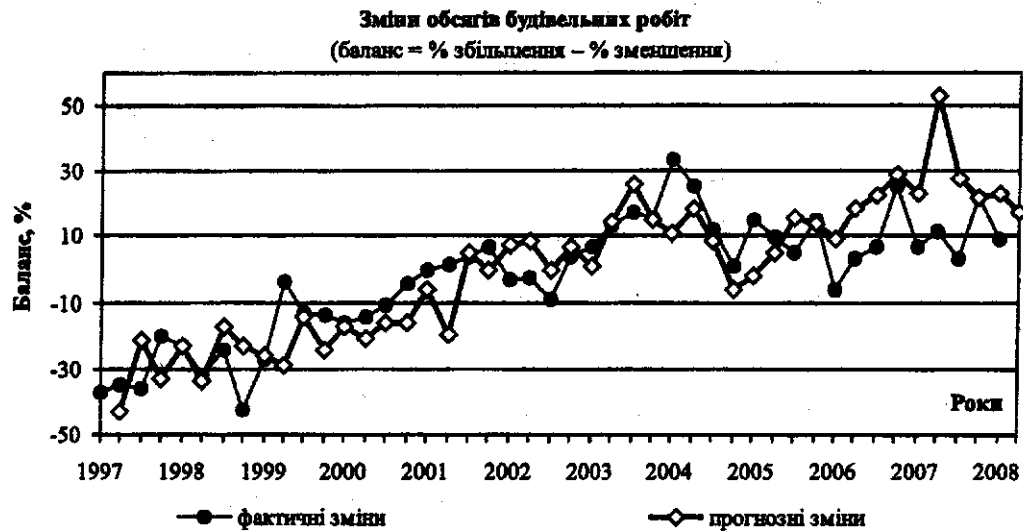
Нижче наведено деяку інформацію за галузями економіки стосовно обсягів виробництва та реалізації.

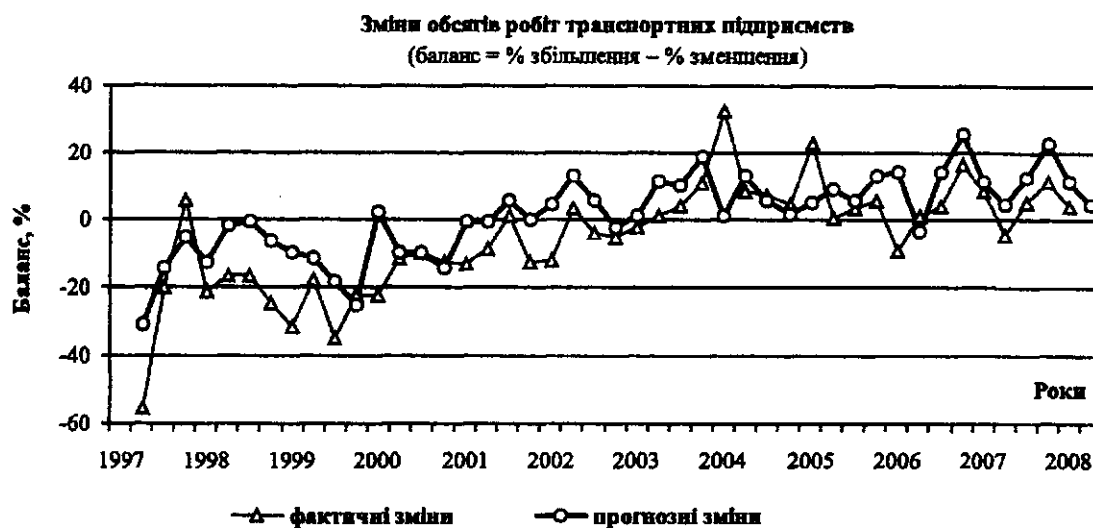
Окремі статистичні дані щодо обстежень ділової активності підприємств регулярно публікуються на сайті НТК статистичних досліджень за адресою <http://www.ntkstat.kiev.ua>, а більш докладну аналітич-

ну інформацію (зокрема, за видами економічної діяльності у промисловості, об'єктами виробничого призначення у будівництві та за видами транспорту) і результати обстежень можна отримати з "Бюлетеня обстежень ділової активності підприємств", який видається щоквартально Держкомстатом України разом із НТК статистичних досліджень.

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Рада засновників, редколегія журналу "Статистика України",
колектив НТК статистичних досліджень
щиро вітають
директора Науково-проектного інституту статистичних технологій
НТК статистичних досліджень

**Марину Володимирівну
Пугачову**

із присудженням
наукового ступеня доктора економічних наук
і бажають їй міцного здоров'я, подальших успіхів,
творчої наснаги й оптимізму!

Оцінювання показників робочої сили за даними щомісячних обстежень населення

О.В. Лиса,
науковий співробітник Інституту демографії
та соціальних досліджень НАН України

Показники зайнятості та безробіття – найважливіші характеристики використання людських ресурсів у сучасній економіці будь-якої країни. Ці показники є як адекватними індикаторами поточного стану економіки країн та їх регіонів, так і інформаційною основою для розробки обґрунтованої соціально-економічної політики та оцінки її ефективності. У зв'язку з цим постійно зростає потреба в інформації стосовно поточного стану і тенденцій на ринку праці та, насамперед, в актуальних даних щодо основних характеристик робочої сили. При цьому необхідність у такій інформації існує як на міжнародному, так і на державному, регіональному та місцевому рівнях.

У зв'язку з високою динамічністю процесів на ринку праці інформаційне забезпечення управління у цій сфері повинне характеризуватися максимальною повнотою та своєчасністю. Крім того, відповідно до сучасних міжнародних стандартів якості статистичної інформації, вона повинна задовольняти потреби користувачів, бути надійною, доступною та ясною, порівнюваною в часі та просторі, узгодженою з наявними зіставними даними з інших джерел. Також важливим аспектом є виправданість, оптимальність витрат фінансових та людських ресурсів на отримання даних [1].

Все зазначене зумовлює високі вимоги, що пред'являються до способів вимірювання показників робочої сили. За таких умов найбільш ефективними у теперішній час є вибіркові обстеження як відносно дешевий спосіб отримання інформації при достатньо високому рівні її якості. Вибіркові обстеження домогосподарств – найбільш поширені і визнані у світі спосіб одержання статистичної інформації стосовно робочої сили. Комплексність і повнота даних, гнучкість і широкі можливості для аналізу зумовлюють безперечну перевагу цього методу.

Ситуація на ринку праці постійно змінюється, разом з тим змінюються і міжнародні стандарти, і потреби користувачів. Отже, постійно відбуваються перетворення, пов'язані з удосконаленням програм вибірових обстежень робочої сили, з метою отримання більш надійної та повної інформації для аналізу соціально-економічного становища в країні та світі. Постійно проводяться роботи зі збільшення обсягу вибірки для отримання надійних даних на якомога нижчих рівнях їх агрегації, застосовуються складні схеми ротації домогосподарств, моделі для оцінювання результатів обстежень, розробляються нові схеми проведення обстежень.

Державні вибіркові обстеження, за результатами яких вимірюються показники економічної активності,

зайнятості та безробіття, забезпечують можливість їх надійного оцінювання, головним чином, на загальнодержавному рівні. Оцінки, отримані для менших територіальних одиниць, у більшості випадків є недостатньо надійними і потребують застосування спеціальних підходів для уточнення. Це стосується і проблем оцінювання показників для окремих соціально-економічних груп населення. Таким чином, у державній статистиці України все більше уваги приділяється проблемі отримання надійних оцінок цих показників для регіонального рівня (області, райони, окремі міста).

Для вимірювання показників робочої сили використовуються як статистичні, так і адміністративні джерела інформації. Насамперед, це:

- переписи населення та демографічна статистика;
- вибіркові обстеження населення (домогосподарств), підприємств;
- реєстри центрів зайнятості;
- статистична звітність підприємств тощо.

В Україні показники робочої сили вимірюються на основі вибіркового обстеження домогосподарств з питань економічної активності населення (ОЕАН), яке проводиться Державним комітетом статистики України на постійній основі з 1995 року. З того часу програма обстеження неодноразово змінювалася з метою врахування рекомендацій Міжнародної організації праці (МОП) та Європейського Союзу (ЄС), збільшення можливостей і ресурсів обстеження та якнайповнішого задоволення потреб користувачів. Спочатку обстеження проводилося один раз на рік, що не давало можливості виявити та відобразити динамічні зміни на національному ринку праці. Тому з 1999 року ОЕАН проводилося щоквартально за новою вдосконаленою програмою, а в 2004 році було здійснено перехід на щомісячну основу [2].

Державні вибіркові обстеження економічної активності населення в Україні проводяться шляхом опитування сукупності неінституційних домогосподарств, що формується за процедурою стратифікованого багатоступеневого випадкового відбору. З 2004 року для щомісячного обстеження відбирається 11,1 тис. домогосподарств, які представляють усі регіони України. З метою підвищення надійності показників економічної активності, зайнятості та особливо безробіття в сільській місцевості на основі вибірки обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств додатково відбираються 7,4 тис. домогосподарств для опитування за програмою ОЕАН.

У кожному домогосподарстві, що взяло участь в обстеженні, збирається демографічна інформація по всіх його членах та спеціальна інформація по членах

домогосподарства віком 15–70 років стосовно їх економічної активності протягом тижня, що передувало обстежуваному.

Вибіркова сукупність представляє все населення України, за винятком військовослужбовців строкової служби, осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі або проживають у будинках-інтернатах закритого типу, а також представників маргінальних прошарків населення (бездомні та ін.). Крім того, із вибіркової сукупності вилучаються території, що належать до I та II зони радіаційного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Стратифікація генеральної сукупності здійснюється з метою адекватного відображення у вибірці основних особливостей адміністративно-територіального поділу, а також для забезпечення відбору з більш однорідних за основними характеристиками сукупностей домогосподарств. Відповідно до цього, в межах кожного з 25-ти регіонів України виділяються дві страти: міські населені пункти та сільські адміністративні райони; крім того, обстежуються міста Київ та Севастополь. Обсяг вибірки розподіляється за стратами пропорційно чисельності населення.

Усі регіони представлені у вибірці майже однаково, питома вага вибірки по регіонах складає від 0,06 % до 0,08 %. Варіація пояснюється необхідністю більшого представлення певних регіонів за рахунок інших через малий розмір цих регіонів, що унеможливило для них отримання надійних оцінок основних показників. При цьому вибірка домогосподарств представлена шістьма приблизно рівними частинами – ротаційними групами, кожна з яких є репрезентативною вибіркою з генеральної сукупності. Щомісяця дві ротаційні групи (третина сукупності) замінюються двома іншими групами – однією новою групою та однією ротаційною групою, що була обстежена у відповідному місяці минулого року.

Іншими словами, в ОЕАН використовується схема ротації 3–9–3. Кожне домогосподарство обстежується три місяці поспіль, дев'ять місяців не опитується, після чого опитується ще три місяці. За умови такої схеми ротації до наступного місяця переходить 2/3 тієї самої вибірки, а через рік повертається 1/2 вибірки поточного місяця.

Застосування принципу ротації домогосподарств у вибірці дозволяє підвищити рівень надійності порівнянь показників у динаміці, не перевантажуючи будь-яку окрему групу домогосподарств занадто довгим періодом опитування, оскільки, з одного боку, забезпечує оновлення вибіркової сукупності для кожного з періодів спостереження, а з іншого – дозволяє зберегти певну її частину незмінною. Крім того, використання такої схеми ротації дозволяє більш надійно вимірювати зміни показників робочої сили між суміжними місяцями та роками, а також здійснювати порівняння відповідних періодів двох суміжних років [3].

За результатами ОЕАН будуються оцінки показників робочої сили, що характеризують все населення віком 15–70 років. Для отримання оцінок показників робочої сили, що репрезентують всю генеральну су-

купність, реалізована багатоступенева процедура розрахунку системи статистичних ваг та їх калібрації (постстратифікації), яка включає:

- урахування загальних імовірностей включення домогосподарств до вибірки;
- урахування фактичних рівнів відмов домогосподарств та окремих осіб від участі в обстеженні;
- об'єднання даних, отриманих за двома вибірками;
- гармонізацію результатів обстеження з даними демографічної статистики щодо чисельності та статеві-вікової структури населення.

Прямі оцінки показників, що розраховуються безпосередньо за результатами обстеження, враховують статистичні ваги респондентів (домогосподарств та осіб). Оціночна функція для розрахунку прямих оцінок показників, за наявності додаткової інформації, визначається так [4]:

$$\hat{Y}^{(D)} = \hat{Y}^{(HT)} + \sum_{d=1}^D \hat{\beta}_d (X_d - \hat{X}_d^{(HT)}), \quad (1)$$

де $\hat{Y}^{(D)}$ – пряма оціночна функція;

$\hat{Y}^{(HT)}$ – оціночна функція Гурвіца – Томпсона;

$\hat{\beta}_d$ – оцінки коефіцієнтів регресії ($d = 1, 2, \dots, D$; D – кількість джерел зовнішніх даних);

$\hat{X}_d^{(HT)}$ – значення оцінок показників, відомі з зовнішніх джерел;

X_d – оцінки Гурвіца – Томпсона для зовнішніх даних.

Для розрахунку оцінок основних показників робочої сили використовуються такі оціночні функції Гурвіца – Томпсона:

– для абсолютних значень:

$$\hat{Y}^{(HT)} = \sum_{i=1}^n w_i I_{i \in S}; \quad (2)$$

– для відносних значень:

$$\hat{Y}^{(HT)} = \frac{\sum_{i=1}^n w_i I_{i \in S_1}}{\sum_{j=1}^n w_j I_{j \in S_2}}, \quad (3)$$

де w_i, w_j – статистичні ваги;

$I_{i \in S}, I_{i \in S_1}, I_{j \in S_2}$ – індикатор належності особи-респондента до певної групи S, S_1, S_2 (зайнятий, безробітний тощо);

n – обсяг вибіркової сукупності.

На основі оціночних функцій (2), (3) розраховуються основні показники робочої сили: чисельність економічно активного, зайнятого, безробітного населення та рівні економічної активності, зайнятості, безробіття тощо. Як зовнішня інформація використовуються дані останнього перепису населення, поточні дані демографічної та соціальної статистики. Ці відо-

мості застосовуються при калібрації системи статистичних ваг, для чого розробляються спеціальні процедури [6].

Для оцінювання надійності показників ОЕАН використовується метод збалансованих повторних реплікацій. Враховуючи рекомендації МОП, Конвенції та Резолюції міжнародних конференцій статистики праці, органами офіційної статистики України були прийняті такі нормативи щодо надійності вибірових оцінок:

- якщо коефіцієнт варіації $CV \geq 10\%$, то оцінки показників вважаються надійними та можуть використовуватися для кількісного аналізу;
- якщо $10\% < CV < 25\%$, то оцінки придатні лише для якісного аналізу.

Спеціальні дослідження надійності оцінок робочої сили показали, що піврічні, квартальні й місячні оцінки показників економічної активності та зайнятості придатні для кількісного аналізу на загальнодержавному і на регіональному рівні за винятком місячних оцінок для м. Севастополя, де $CV \geq 10\%$ (для національного рівня $CV \leq 1,5\%$, а для регіонального $CV \leq 6\%$). Стосовно показників безробіття, слід відмітити, що на національному рівні для кількісного аналізу можна використовувати піврічні, квартальні

та місячні оцінки, оскільки для них $CV \leq 5\%$. Щодо регіонального рівня, то лише для 7-ми регіонів з 27-ми піврічні оцінки показників є надійними, для інших 19-ти регіонів CV не перевищує 19% і лише для м. Севастополя $CV \geq 25\%$; квартальні оцінки можна використовувати лише для одиничних регіонів; місячні оцінки показників у своїй більшості не придатні, для них $CV > 15\%$.

На рис. 1 представлені коефіцієнти варіації оцінок показників "рівень зайнятості" та "рівень безробіття" для України в цілому, у розрізі за типом місцевості та статтю, а також для регіонального рівня за квітень, II квартал та півроку 2007 року. Як можна побачити з наведених даних, оцінки рівня зайнятості характеризуються низькою варіацією для всіх рівнів агрегації даних, оцінки ж рівня безробіття прийнятні лише для національного рівня, а для всіх регіонів як місячні, квартальні, так і піврічні оцінки придатні лише для якісного аналізу.

Загалом можна зробити висновок, що для регіонального рівня оцінки показників менш точні, ніж для рівня України; це пояснюється, в першу чергу, значно меншим обсягом вибірки для кожного окремого регіону. При цьому для показників економічної активності та зайнятості населення точність отриманих

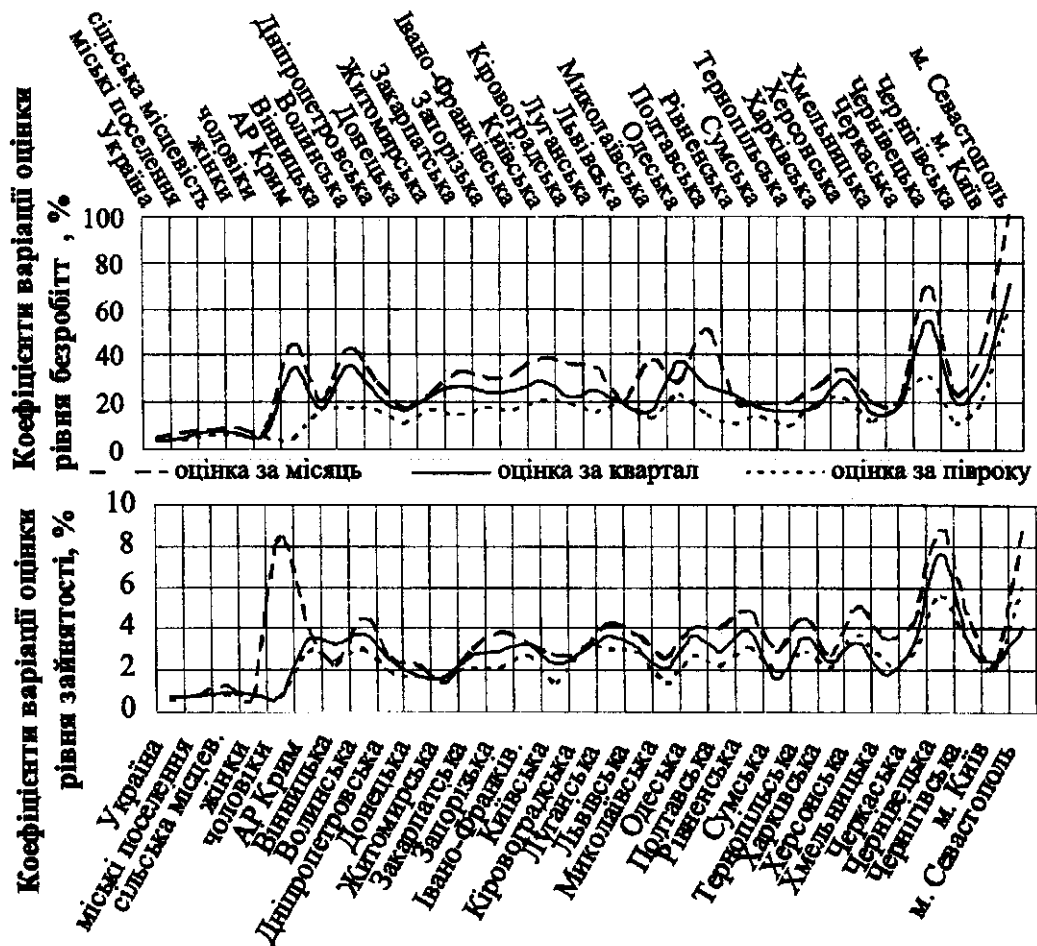

Рис. 1. Порівняння коефіцієнтів варіації місячних, квартальних та піврічних оцінок рівня зайнятості та рівня безробіття (ОЕАН, 2007)

оцінок, наприклад для областей, є задовільною. Низька надійність показників безробіття також пояснюється відносно невеликим значенням самого показника.

При оцінюванні показників для регіонального рівня вимоги до точності оцінок, як правило, пом'якшуються. Якщо для національного рівня для оцінок з високою надійністю коефіцієнт варіації CV не повинен перевищувати 5%, то на регіональному рівні за достатньо надійні можна приймати оцінки з коефіцієнтом варіації до 10%, а в деяких випадках навіть до 15–20%.

На основі результатів вивчення та опрацювання підходів до підвищення рівня надійності результатів вибірових обстежень домогосподарств слід зробити висновок, що в теперішній час доцільним є комплексне використання різних підходів, насамперед оптимізації дизайну вибірки та ускладнених процедур оцінювання (зокрема, калібрації), узгодження оцінок та методів малих територій.

При реалізації державних обстежень, що проводяться на постійній основі, дизайн вибірки змінюється відносно рідко. Для обстежень робочої сили дизайн вибірки може залишатися незмінним протягом п'яти, а то й більше років [7]. Таким чином, зміна дизайну не є ефективним засобом вирішення поточних проблем з надійністю оцінок окремих показників. Серед методів оптимізації дизайну вибірки, що використовуються для покращання прямих оцінок показників для малих територій без збільшення розміру вибірки, необхідно звернути увагу на такі [8]:

- збільшення кількості страт при стратифікації генеральної сукупності, що забезпечує більш детальне представлення територій у вибірці;
- зменшення розмірів кластерів для кластеризованої вибірки;
- перерозподіл обсягів вибірки на території з метою гомогенізації якості оцінок показників та інше.

При формуванні нової територіальної вибірки для

державних вибірових обстежень економічної активності населення та умов життя домогосподарств у 2004–2008 роках кількість страт у сільській місцевості була збільшена від 25 (як це було у вибірці 1999–2003 років) до 490, що відповідає кількості адміністративних сільських районів для всіх регіонів України. За допомогою методів моделювання, заснованих на використанні існуючих баз даних, було оцінено ступінь покращання оцінок показників при збільшенні кількості страт. Згідно з результатами аналізу, найбільший ефект від стратифікації досягнуто у сільській місцевості: надійність оцінок рівня безробіття зросла в середньому в 1,35 раза [9].

Використання інформації з додаткових джерел є головною особливістю існуючих підходів до обстежень, що проводяться на постійній основі (щомісячні, шоквартальні, щорічні). Одним із таких способів є реалізація процедури калібрації статистичних ваг. Ця процедура дозволяє застосовувати існуючу надійну інформацію з інших джерел для прямого оцінювання основних показників на регіональному рівні. Слід відмітити, що калібрація статистичних ваг приводить до покращання оцінок лише тих показників, які корелюють із зовнішньою інформацією. В інших випадках проблема залишається відкритою [6]. Найбільш часто додаткова інформація охоплюється шляхом застосування методів малих територій. Одним із таких підходів до побудови оцінок показників є метод композиційного оцінювання.

У статті розглядаються композиційні оцінки, що отримані на основі прямих та непрямих оцінок, обчислених за допомогою методу синтетичного оцінювання або методу статистичного моделювання. Також непрямі оцінки можуть бути побудовані на основі даних ОЕАН за попередні місяці. Покращання надійності щомісячних оцінок при цьому досягається за рахунок високої кореляції ознак економічної активності по одиницях сукупності між суміжними місяцями (див. рис. 2) та обстеження на дві третини тих самих одиниць вибірки.

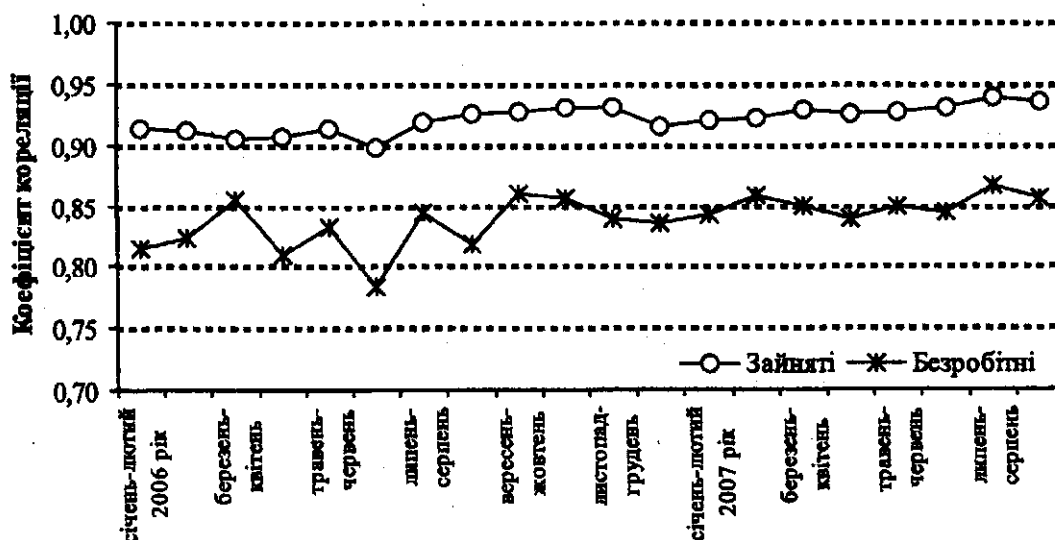

Рис. 2. Коефіцієнти кореляції ознак для суміжних місяців за результатами ОЕАН 2006–2007 років

Композиційна оцінка для чисельності безробітних (рівня безробіття) відповідно до місячної ротації для місяця t має вигляд [3; 10]:

$$\hat{Y}_t^{(C)} = (1-K)\hat{Y}_t^{(D)} + K(\hat{Y}_{t-1}^{(C)} + \Delta_t), \quad (4)$$

де $\hat{Y}_t^{(C)}$ – композиційна оцінка показника;
 Δ_t – оцінка зміни показника відносно попереднього місяця, що отримується на основі даних 4-х ротаційних груп, які є спільними для місяців t та $t-1$;
 K – ваговий коефіцієнт.

$$\hat{Y}_t^{(D)} = \sum_{i=1}^6 x_{t,i}, \quad (5)$$

$$\Delta_t = \frac{4}{3} \sum_{i \in S} (x_{t,i} - x_{t-1,i}), \quad (6)$$

де $i = 1, 2, \dots, 6$ – номер ротаційної групи для вибірки поточного місяця;
 $x_{t,i}$ – сума ваг, наприклад безробітних, для місяця t та ротаційної групи i ;
 $S = \{2, 3, 5, 6\}$ – ротаційні групи, що перейшли з попереднього місяця.

Значення коефіцієнта K визначається за умови мінімізації дисперсії композиційної оцінки показника:

$$V(\hat{Y}_t^{(C)}) = (1-K)^2 V(\hat{Y}_t^{(D)}) + K^2 V(\hat{Y}_{t-1}^{(C)} + \Delta_t) \rightarrow \min. \quad (7)$$

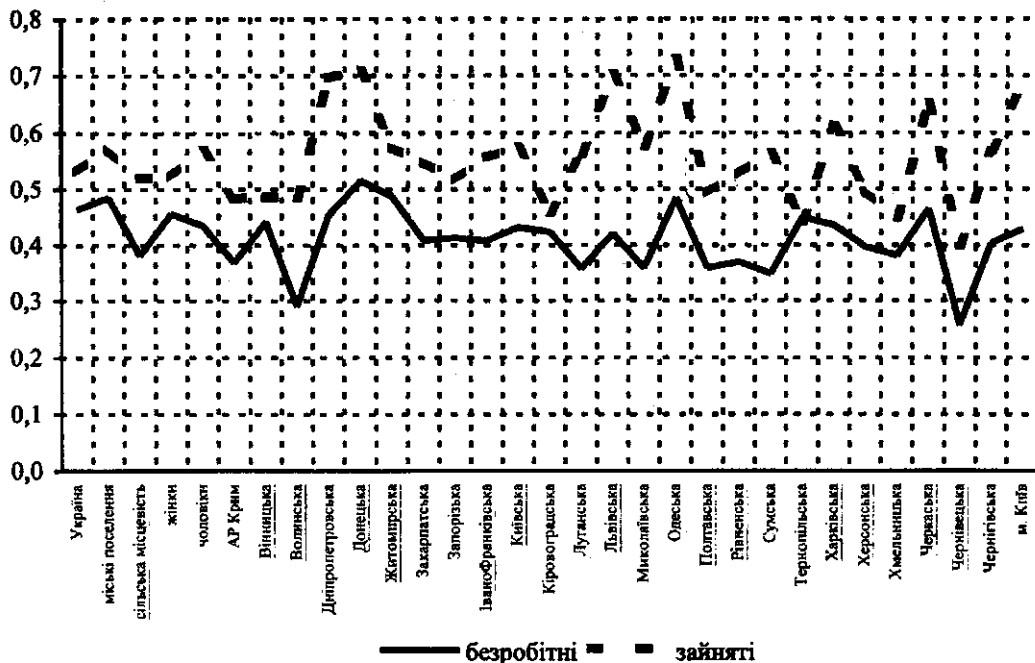

Рис. 3. Розподіл вагових коефіцієнтів оцінок чисельності зайнятих та безробітних за кластерами

Зазначений метод композиційного оцінювання показників робочої сили реалізується на мікрорівні разом із процедурою коригування системи статистичних ваг з урахуванням отриманих непрямих місячних оцінок чисельності безробітних, зайнятих та економічно неактивних. Це дозволяє обчислювати уточнені оцінки показників на основі масиву мікроданих ОЕАН. Розрахунки оцінок проводились окремо для кожного кластера (міські поселення, сільська місцевість, жінки, чоловіки та регіони України) – всього 31 кластер. Розмір кластерів для безробітних коливається від 2 до 47 осіб для регіонів, а для національного рівня – від 174 осіб (жінки) до 326 осіб (сільська місцевість); для зайнятих він приймає значення від 612 до 1313 осіб для регіонів, для національного рівня – від 6773 осіб (міські поселення) до 14976 осіб (сільська місцевість). Для більшості кластерів регіонального рівня обсяг вибіркової сукупності є недостатнім для отримання надійних оцінок показників зайнятості, а тим паче – безробіття.

Результати застосування методу композиційного

оцінювання на основі даних за попередні періоди обстеження свідчать про ефективність використання цього підходу до вирішення проблеми покращання надійності результатів ОЕАН. На рис. 4 наведені значення прямих і непрямих оцінок та їх довірчі інтервали для кластерів регіонального рівня.

Загалом покращання надійності оцінок чисельності безробітних та зайнятих спостерігається для всіх регіонів у середньому на 19,6% та 33,3% відповідно. Як показали дослідження, надійність оцінок у цілому зростає, коли ваговий коефіцієнт не перевищує 0,5. Водночас для певних регіонів рівень надійності є недостатньо високим, що вимагає подальших досліджень та апробацій.

Зазначимо, що при використанні методів малих територій важливою проблемою може стати узгодження оцінок, оскільки останні можуть розраховуватися на основі вибірових даних (прямі оцінки) та на основі деякої спеціально побудованої оцінки для малої території.

Загалом метод композиційних оцінок дозволяє

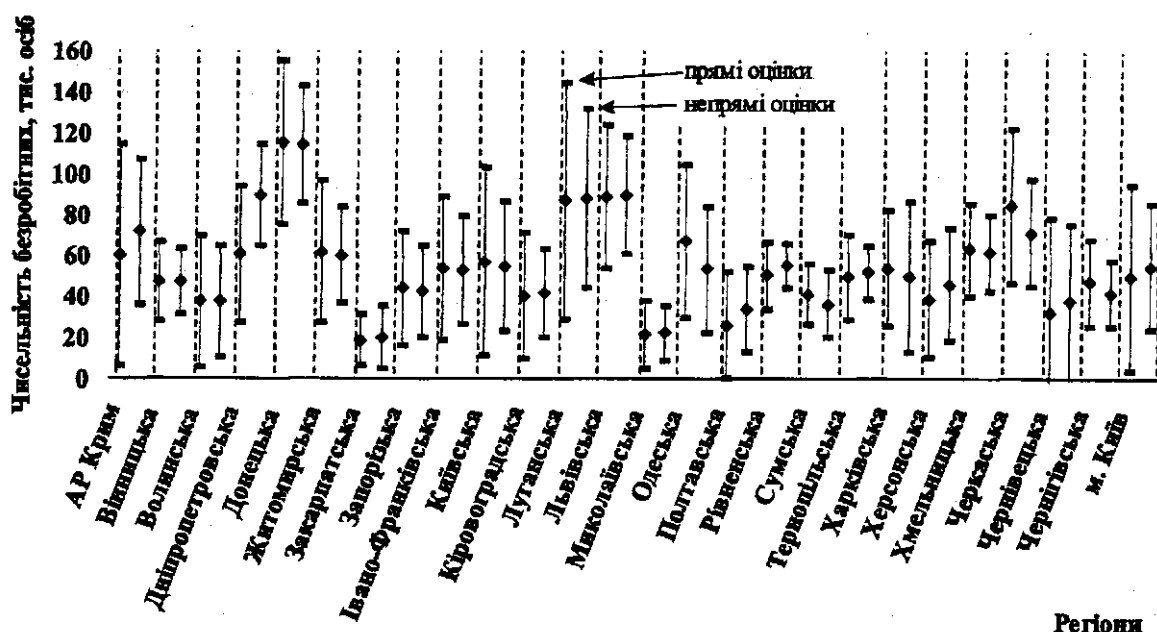

Рис. 4. Порівняння прямих і непрямих оцінок чисельності безробітних та їх довірчих інтервалів для регіонів України (квітень, 2007 р.)

досягнути покращання рівня надійності оцінюваних показників в основному за рахунок використання додаткових даних з достатнім рівнем надійності. Тому цей метод може розглядатись як один з базових методів для вирішення проблеми малих територій.

На основі вищевикладеного можна зробити такі висновки.

Дослідження у напрямі підвищення надійності регіональних оцінок показників робочої сили в Україні знаходяться в цілому на початковій стадії, незважаючи на те, що проблеми розробки прикладних методів статистичного оцінювання зайнятості та безробіття на регіональному, субрегіональному та місцевому рівнях стають все більш актуальними.

Застосування методів композиційного оцінювання дозволяє підвищити рівень надійності оцінювання показників в середньому в 1,5 раза для оцінки чисельності зайнятих та в 1,3 раза для оцінки чисельності безробітних за рахунок використання результатів обстеження за попередні періоди. Водночас для більш повного вирішення проблеми забезпечення надійності необхідне використання додаткової інформації та більш ефективних моделей. Більш потужним підходом є застосування, поряд із описаним методом оцінювання на основі даних за попередні періоди, статистичних моделей, що враховують оцінки міжтериторіальної варіації цільових показників.

Список використаних джерел

1. *Quality Guidelines for Official Statistics*. — Helsinki : Statistics Finland, 2002. — 136 p.
2. *Council Regulation (EC) № 577/98 on the organization of a labour force sample survey in the Community* // *Official Journal of the European Communities*. — 14.03.1998. — 6 p.
3. *Local Area Unemployment Statistics: Program Manual*. — Rev. — Washington : U. S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, 2001.
4. *Ghosh M. Small Area Estimation* / M. Ghosh, J. N. K. Rao // *An Appraisal, Statistical Science*. — 1994. — Vol. 9, № 1. — P. 55—93.
5. *Лиса О. В. Проблеми оцінювання показників за даними вибірових обстежень економічної активності населення* / О. В. Лиса // *Проблеми статистики: [зб. наук. праць]*. — К. : Вид. центр Держкомстату України, 2005. — № 7. — С. 117—124.
6. *Сариогло В. Г. Проблеми статистичного зважування вибірових даних: [монографія]* / Сариогло В. Г. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2005. — 264 с.
7. *Labour force survey in the EU, candidate and EFTA countries. Main characteristics of the national surveys 2004*. — Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2006. — 53 p.
8. *Rao J.N.K. Small Area Estimation* / Rao J.N.K. — New York : Wiley, 2003. — 314 p.
9. *Sarioglo V. Methodological Approaches to Increase of Data Reliability Level of Sample Surveys of Population Economic Activity* / V. Sarioglo // *Theory of Stochastic processes*. — 2003. — Vol. 9, № 3—4. — P. 176—183.
10. *Design and Methodology. Current Population Survey: Technical Paper*. — Washington : U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, 2000. — 343 p.

Удосконалення підходів до оцінки рівня народжуваності для умовного покоління

П.Є. Шевчук,
кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту демографії
та соціальних досліджень НАН України

Різке скорочення річних чисел народжених, а також загальних і спеціальних коефіцієнтів народжуваності та показника сумарної народжуваності, що відбулося в Україні наприкінці ХХ ст., не лише привертає пильну увагу фахівців-демографів, а й цікавить широкі кола представників інших галузей науки, урядовців і громадськості. Проте дослідження, зосереджені винятково на аналізі динаміки народжуваності за календарними роками, не дають повної інформації про причини трансформації моделі народжуваності в Україні та її можливі перспективи.

Феномен наднизької народжуваності в Україні вимагає всебічного наукового пояснення, а результати його дослідження мають важливе пізнавальне значення для розуміння перебігу процесів у природному русі населення як в Україні, так і в країнах Європи.

Необхідність детального дослідження народжуваності також зумовлена практичними завданнями демографічного прогнозування. Зокрема, адекватна оцінка стану та новітніх трансформацій у повіковій моделі народжуваності дасть змогу визначити наявність чи вичерпаність потенційних можливостей зростання народжуваності в короткостроковій та середньостроковій перспективах. У свою чергу це сприятиме розробці більш точних і науково обґрунтованих прогнозних гіпотез.

Державна демографічна політика також повинна враховувати той незаперечний факт, що продукують народження саме реальні покоління, тоді як розробка заходів та оцінка їх ефективності ґрунтуються лише на показниках умовного покоління. Перенесення акцентів політики підтримки народжуваності на реальні покоління сприятиме підвищенню ефективності державного управління за цим важливим напрямом, більш адекватній оцінці його можливостей і очікуваних результатів.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій у зарубіжній літературі [6–10], в Україні, за винятком поодиноких робіт, питання співвідношення народжуваності умовного та реального поколінь майже не висвітлювалося. У дослідженнях В. Стещенко [3; 4] використано дані поточного обліку народжень за віком матері (з приведенням до єдиних територіальних меж та врахуванням міграцій). На їх основі за допомогою перегрупування коефіцієнтів народжуваності для умовних поколінь за відповідними реальними поколіннями жінок були побудовані таблиці народжуваності й плідності для реальних поколінь жінок 84-х когорт [3, с. 15].

Аналіз цих таблиць у поєднанні з дослідженням динаміки народжуваності в окремі календарні роки дозволяє зробити важливі висновки про вплив на

дітородну активність жінок як соціально-економічної ситуації в рік їх народження, так і соціальних обставин їх життя у фертильному віці. Зокрема, нижчою плідністю, порівняно з суміжними, характеризуються когорти, народжені в роки голодомору (1932–1933 рр.). Більш висока народжуваність властива для поколінь, що самі народилися в роки зростання народжуваності [3, с. 23]. Підвищений рівень остаточної бездітності відмічається у поколінь 1921–1924 рр. народження, що спричинено Другою світовою війною, яку вони пережили у найбільш активній фазі фертильного віку, а також звуженими можливостями створення сім'ї через масову загибель чоловіків відповідних років народження.

Слід звернути окрему увагу на новий напрям досліджень, окреслений В. Стещенко та зумовлений накопиченням достатнього обсягу статистичного матеріалу, а саме можливість вивчення відмінностей репродуктивної поведінки поколінь жінок України, дітородна активність яких відбувалася в різних соціально-економічних умовах [3, с. 32]. Такі розвідки дозволять розробляти більш обґрунтовані демографічні прогнози та знижувати вплив суб'єктивних оцінок експертів. До цього зауваження можна додати також, що є необхідність у вивченні не лише умов, за яких відбувається дітородна діяльність, а й тих суспільних обставин, у яких відбувається соціалізація молоді та формуються репродуктивні настанови поколінь жінок, тобто ще до входження їх у фертильний вік.

Розробка прогнозних гіпотез народжуваності за звичай базується на загальних міркуваннях експертів, часто не підкріплена конкретними розрахунками та є досить суб'єктивною. Це може призвести до значних похибок прогнозу в майбутньому. Більш надійним орієнтиром для підвищення обґрунтованості гіпотез демографічного прогнозу є обчислення додаткових синтетичних показників.

Досі залишається незрозумілим, як довго може зберігатися низька народжуваність і чи справді наприкінці життя жінка в Україні в середньому матиме близько 1,3 дитини, як це має місце зараз в умовних поколіннях. Очевидно, що використання даних про народжуваність жінок реальних поколінь, які вже завершили дітородну діяльність, а також представлених нижче скоригованих показників для умовних поколінь дасть змогу більш точно оцінити очікуваний рівень майбутньої народжуваності, принаймні в середньостроковій перспективі (на середню довжину покоління). Зазначені показники народжуваності для України раніше не обчислювалися та у вітчизняній демографічній літературі наразі не застосовуються, хоча вже широко використовуються зарубіжними вченими [6; 7; 8; 10]. Це суттєво збагачує арсенал методів аналізу народжуваності. На нашу думку, ви-

користання додаткових показників у нерозривному зв'язку з дослідженням народжуваності умовних та реальних поколінь сприятиме розвитку вітчизняної демографічної статистики та більш глибокому розумінню перебігу процесів відтворення населення України.

Цілями запропонованого дослідження є обчислення додаткових показників рівня народжуваності, а саме скоригованого показника сумарної народжуваності та середньої черговості дітонародження; представлення аналітичних і порівняльних можливостей поздовжніх і поперечних показників народжуваності, оцінка можливої зміни сумарної народжуваності в перспективі, а також привертання уваги фахівців до поглибленого вивчення процесу трансформації народжуваності в Україні.

Показник сумарної народжуваності обчислюється як сума повікових коефіцієнтів народжуваності (найчастіше – для окремого календарного року, тобто для умовного покоління). Він інтерпретується як середня кількість дітей, яку народила б жінка (іноді його розраховують на 1000 жінок), якби впродовж усього її життя рівень повікових показників народжуваності зберігався б таким, як у певному році. Проте в календарному році проживають жінки різних поколінь, а сам показник не стосується жодного з них. Між тим, довгострокове (конвенційна тривалість фертильного періоду жінки – 35 років) збереження незмінних показників народжуваності є малоімовірним.

Оскільки коефіцієнти народжуваності, що обчислюються за методом умовного покоління, відносять до певного календарного року, то очевидно є змінність цих показників, їх залежність від кон'юнктури демографічної поведінки реальних поколінь жінок. Так, можна припустити цілком вірогідну ситуацію, при якій у певному календарному році з тих чи інших міркувань (голод, суспільні заворушення або ж народні традиції, як-от у Японії в рік “червоного коня”) значна кількість жінок вирішить перенести заплановане народження на наступний рік. У такому випадку всі показники народжуваності, обчислені для цього календарного року, очікуватиме суттєвий спад. Проте зазначена обставина не означає відмову від цих народжень. Вони можуть бути реалізовані згодом. Явище “демографічної компенсації” спостерігалось в Україні після голодоморів і воєн.

Використання методу реальних поколінь дає завершену картину лише після виходу когорт із фертильного віку, тобто зі значним запізненням. Фахівцям при проведенні демографічного аналізу залишається тільки констатувати факт. Проте внаслідок певної гнучкості стратегії вибору часу народження дитини реальними поколіннями в умовних можуть спостерігатися значні коливання народжуваності. При цьому реальні покоління можуть зберігати рівень вичерпаної плідності на колишньому рівні. У будь-якому випадку динаміка показників вичерпаної плідності реальних поколінь представляється більш стійкою. Це має важливе значення для розробки демографічних прогнозів, оскільки орієнтація лише на показники народжуваності для умовних поколінь виявляється недостатньо надійною.

Слід особливо підкреслити те, що в добре відомому явищі компенсаційного зростання народжуваності не відмічалася така суттєва ознака, як зміна середнього віку матері при народженні. Дійсно, жінки, які відклали дітонародження на рік чи декілька, у випадку реалізації свого плану стають старшими. Іншими словами, середній вік матері при народженні дитини певної черговості зростає, а профіль повікових коефіцієнтів народжуваності відповідно зміщується. Саме на цю обставину українські демографи, на жаль, не звертали достатньої уваги. Частково це пояснюється тим, що в Україні впродовж останніх десятиліть динаміка середнього віку матері мала неоднозначну тенденцію, на відміну від країн Західної та Північної Європи, в яких цей показник однонаправлено зростає із часів “бебі-буму”.

Після зауваження про важливість змін середнього віку матері для динаміки народжуваності логічно викласти міркування щодо можливості елімінування цього фактора. Це дозволило б обчислити рівень народжуваності за умови незмінного середнього віку матері. Саме таким шляхом пішли J. Bongaarts та G. Feeney [7], коли модифікували підхід демографічної “трансляції” або “перекладу” показників умовного покоління на показники, що стосуються реального, запропонований раніше N. Ryder [9].

Зміна в часі середнього віку матері $r_i(t)$ обчислюється за формулою:

$$r_i(t) = \frac{MAC_i(t-1) - MAC_i(t+1)}{2}, \quad (1)$$

де MAC – середній вік матері при народженні (*mean age at child-bearing*) дитини i -ї черговості народження, обчислюється за повіковими коефіцієнтами народжуваності для кожної черговості;

t – календарний рік.

Слід звернути увагу, що запропонована J. Bongaarts та G. Feeney формула базується на обчисленні середнього віку матері за повіковими коефіцієнтами, а не числами народжених. Таким чином елімінується структурний фактор, а явище “старіння материнства” виступає у “чистому” вигляді – як зміщення народження першої та кожної наступної дитини на старший вік. Тому у викладеному нижче йдеться саме про встановлення впливу фактора відкладання дітонародження, а не про розкладання на індекси структури та інтенсивності.

Скоригований (*adjusted*) на зміну середнього віку при народженні показник сумарної народжуваності розраховується за формулою [7, с. 278]:

$$adjTFR_i(t) = \frac{TFR_i(t)}{1 - r_i(t)}, \quad (2)$$

де TFR – показник сумарної народжуваності (*total fertility rate*).

При цьому загальний показник $adjTFR(t)$ для всіх черговостей народження отримується як сума за всіма черговостями, тобто для нього проявляється властивість адитивності.

З формули (2) випливає, що при $r_i(t)=0$ (тобто за незмінного середнього віку матері) знаменник дорівнює одиниці, а $adjTFR(t) = TFR(t)$. У випадку зростання середнього віку матері величина $r_i(t) < 0$, тоді знаменник менше одиниці, що збільшує скоригований показник сумарної народжуваності. Відповідно, зниження середнього віку матері (тобто при $r_i(t) > 0$) сприяє зростанню показника сумарної народжуваності для умовного покоління.

Вплив зміни середнього віку матері на календарні показники народжуваності прийнято називати темпо-ефектом, а на власне інтенсивності дітонародження – quantum-ефектом (наприклад, [7; 10]). Згідно з формулою (2), темпо-ефект обчислюється як

$$tempo = adjTFR(t) - TFR(t). \quad (3)$$

Графічно співвідношення tempo- та quantum-ефекту представлено на рис. 1 (де $pTFR$ – показник сумарної народжуваності для умовного покоління). Відсутність вихідних статистичних даних про розподіл народжених за віком матері та порядком народження за 1995–1998 рр. створює певні проблеми при обчисленні $adjTFR$ за ці та суміжні до них роки. Необхідні для обчислення показники взято з модельних розрахунків В. Яворського [8, с. 216–220].

Наприклад, у рік найнижчого досягнутого показника сумарної народжуваності $pTFR$ (2001 р.) зростання середнього віку матері (рис. 2) спричинило

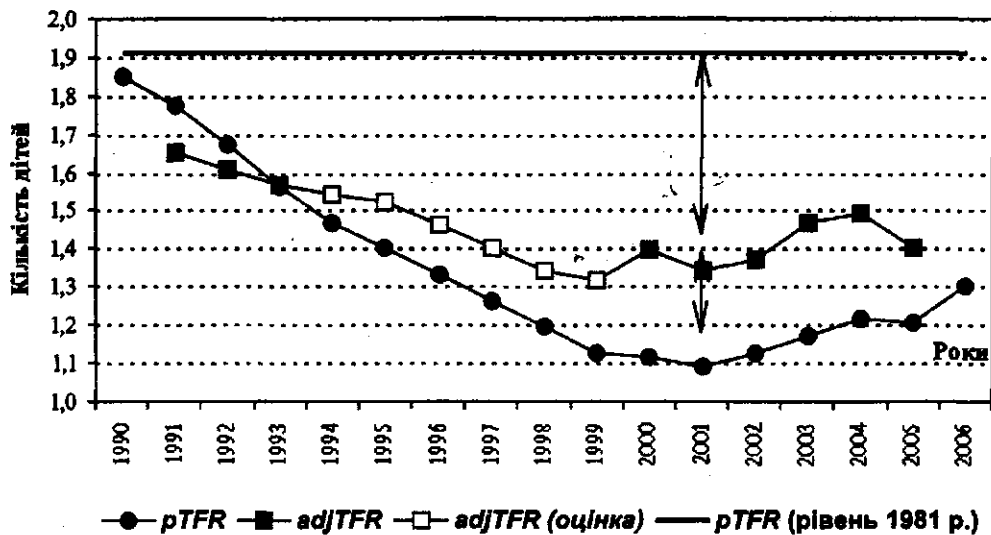

Рис. 1. Співвідношення tempo- та quantum-ефекту

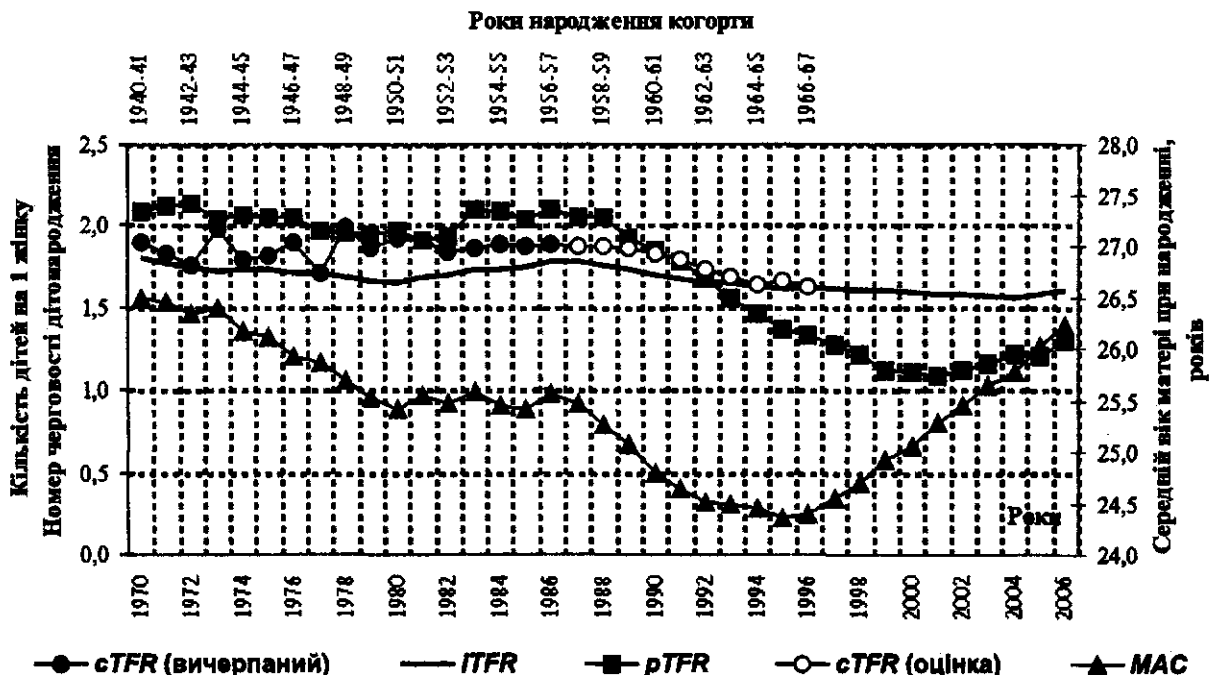

Рис. 2. Показник сумарної народжуваності для умовних ($pTFR$) і реальних поколінь ($cTFR$), середня черговість дітонародження ($iTFR$) та середній вік матері при народженні (MAC)

зниження календарного показника (1,089) порівняно зі скоригованим (1,342) на 0,253, тобто на 23%. Натомість у 1991 та 1992 рр. темпо-ефект (зміна повікової моделі народжуваності у бік омолодження материнства) навіть підвищував значення показників сумарної народжуваності порівняно з такими, що могли б бути за умов незмінності календаря народжень (рис. 1). Зазначимо, що в період підготовки цієї роботи когорти 1957–1958 рр. народження та молодші не вийшли з фертильного віку, тому відповідні показники обчислено за допомогою екстраполяції.

Визначення quantum-ефекту є складним у тому сенсі, що наразі невідомо, яким був би рівень народжуваності у випадку відсутності реального скорочення народжуваності. Зокрема, Т. Sobotka пропонує обрати для порівняння рік, після якого почалося зростання середнього віку матері [10, с. 114]. Проте в Україні деякий час динаміка народжуваності характеризувалася омолодженням материнства – зниженням середнього віку матері (рис. 2). Крім того, в останній період на трансформацію моделі народжуваності в Україні впливають заходи демографічної політики.

Тому за коректний стандарт для порівняння, на нашу думку, доцільно обрати 1981 р. як останній до введення в дію 1 листопада 1982 р. подовженої відпустки по догляду за дитиною. Крім того, у цей період середній вік матері змінювався незначно (рис. 2). Ще однією важливою причиною обрання саме цього року є те, що через нього у віці 30 років (приблизно довжина жіночого покоління) проходили когорти жінок, народжені в 1951–1952 рр. Тепер, станом на 2008 р., вони вже завершили репродуктивну діяльність, рівень їх вичерпаної плідності відомий і становить 1,915, а це значення є близьким до поперечного показника, що відмічався в 1981 р. – 1,909. Таким чином, згідно з прийнятою гіпотезою, quantum-ефект сприяв зниженню народжуваності у 2001 р. порівняно з 1981 р. на 0,567.

Показники сумарної народжуваності для реальних поколінь (*cTFR*) є більш стійкими, ніж для умовних (*pTFR*) (рис. 2). Проте рисунок віддзеркалює народжуваність жінок, які завершили або майже завершили дітородну діяльність (*cTFR* оцінка). Для цих поколінь були характерні відмінні репродуктивні настанови, ніж для сучасних. Наведення оціночних показників сумарної народжуваності для реальних поколінь нами завершено для когорти 1966–1967 рр. народження (рис. 2), оскільки екстраполяція для більш молодих поколінь призводитиме до суттєвого погіршення точності оцінки.

Характеристикою народжуваності, очищеною від впливу кон'юнктурних змін, також може бути середня черговість дітородження, що обчислюється як середня арифметична зважена, при цьому як ваги використовуються значення сумарної народжуваності для кожної черги [2, с. 45]. На нашу думку, середня черговість народження точніше віддзеркалює зміни народжуваності, які відбуваються в реальних поколіннях. Інтерпретувати її можна як середню кількість дітей, що реалізується в сучасних поколіннях жінок

фертильного віку. Відповідно, формула записується у вигляді:

$$iTFR = \sum_{i=1}^{\omega} i \frac{B_i}{B_{tot}}, \quad (4)$$

де B_{tot} – загальна кількість народжених;
 B_i – кількість народжених певної черговості;
 i – номер черговості;
 ω – кількість черговостей.

Обчислення показують, що середня черговість народження в Україні в розглянутому прикладі (за 2001 р.) становила 1,582. Відповідно, у 1981 р., в якому сумарний показник народжуваності для умовного покоління був значно вищий, середня черговість дітородження сягала 1,685. Таким чином, у динаміці *iTFR* характеризується більшою стабільністю, ніж *adjTFR* (рис. 1 і рис. 2), та не потребує додаткових даних за суміжні роки.

Динаміка середнього віку матері при народженні дітей високих черг (4-ї та вище) погано віддзеркалює зміни в моделі народжуваності через їх порівняно низьку питому вагу. До того ж жінки з відповідними репродуктивними настановами раніше починають народжувати дітей, що не є характерним явищем у сучасному суспільстві. Натомість нові тенденції трансформації календаря народжуваності найсильніше позначаються на виборі часу народжувати первістків. Тому для дослідження змін у народжуваності новітніх поколінь жінок фертильного віку доцільно порівняти показники розподілу перших народжень за віком.

Такий аналіз може з однаковою ефективністю використовувати два підходи. Один із них ґрунтується на визначенні питомої ваги первістків, в середньому народжених жінкою до певного віку (до 25, 30 чи 40 років). Обернений до нього підхід базується на обчисленні віку, до якого жінка встигає народити 25, 50 чи 75% перших дітей (або як варіант – найбільш граничних позицій, а саме 10 чи 90%). У цьому випадку визначається перший, другий (медіанний) чи третій квартиль.

Наприклад, у 2006 р. вік, до якого в Україні жінка в середньому народжує 25% перших дітей, становив 19,8 року. Порівняно з 1990 р. цей показник зріс на 1 рік. При цьому зростання на 0,5 року відбулося за відносно короткий період – з 2001 р. Медіанний вік матері (другий квартиль) зріс більш суттєво – з 20,4 в 1990 р. до 22,2 років в 2006 р. Ще більше змінився вік 75% рубежу. Він зріс із 22,8 (у 1990 р.) до 25,2 років (у 2006 р.).

Сучасна низька народжуваність в Україні часто пояснюється впливом соціально-економічних, психологічних та інших факторів переважно не демографічного характеру. Проведене дослідження чітко показує, що сучасний рівень народжуваності, принаймні частково, зумовлений зростанням середнього віку матері при народженні дитини.

Показник сумарної народжуваності не враховує і не дає можливості виявити зрушення у календарі народжуваності. Використання лише таких показників

призводить до неправильних оцінок та некоректних міжнародних порівнянь рівня народжуваності в різних країнах, що знаходяться на різних етапах трансформації моделі народжуваності. Запропоновані підходи до коригування показників для умовних поколінь сприяють більш глибокому розумінню трансформаційних процесів у відтворенні населення та можуть бути використані як об'єктивні науково обґрунтовані орієнтири при розробці прогнозних гіпотез.

Заходи з підтримування народжуваності могли б бути більш ефективними, якби враховували зміну дітородної поведінки реальних поколінь залежно від умов їх життя. Досягнення тих чи інших показників у окремі календарні роки слід розглядати лише як додаткові індикатори, а реальна ефективність політики може бути встановлена лише після виходу жінок із фертильного віку. У контексті поліпшення системи заходів з підтримки народжуваності доцільно використовувати методи, аналогічні до проведення рекламних кампаній. Зокрема, слід застосовувати різні підходи до різних "цільових аудиторій" – когорт, які вже перебувають у дітородному віці з огляду на їх уже набуті психологічні та репродуктивні настанови, та тих, які ще проходять період соціалізації, в яких ці настанови тільки формуються.

Наведені результати розрахунків показують, що, крім вираженого зміщення материнства в старші вікові групи (відкладання перших народжень), відбувається зниження концентрації дітонороджень в молодших вікових групах. Сучасна жінка має ширший вибір стратегій репродуктивної поведінки, що позначаєть-

ся на більш рівномірному розподілі дітонороджень упродовж фертильного віку. У свою чергу така тенденція може означати посилення диференціації в українському суспільстві, коли одні соціальні верстви мають різко відмінні репродуктивні настанови, ніж інші.

Спеціальну увагу необхідно приділяти тривалості інтергенетичних інтервалів. Зокрема, їх скорочення може бути ефективним інструментом збільшення народжуваності в умовних поколіннях. Водночас підтримання народжуваності на більш високому рівні тривалий період неможливе без цілеспрямованого формування репродуктивних настанов на середньодітну (з двома-трьома дітьми) сім'ю та створення можливостей для їх реалізації саме в реальних поколіннях.

У перспективі використаний підхід до встановлення сили та напрямку впливу зміни середнього віку на показники, обчислені для умовних поколінь, може і повинен бути розширений на дослідження процесів смертності. Наприклад, зниження середнього віку смерті (також і за окремими класами хвороб), що відбувається в останні роки в Україні, не обов'язково позначиться на зниженні тривалості життя для реальних поколінь. Детальне вивчення смертності, зокрема в аспекті взаємозв'язку показників для реальних та умовних поколінь, дозволить посилити якість гіпотез для демографічних прогнозів.

Для коректного обчислення ймовірності народження у певному віці дитини певної черговості доцільно рекомендувати публікацію розподілу чисельності жінок не лише за віком, а й кількістю вже народжених дітей.

Список використаних джерел

1. Курило І. О. Народжуваність в Україні: аналіз детермінант та статистична оцінка ефектів пронаталістських заходів / І. О. Курило, Н. О. Рингач // Статистика України. — 2007. — № 4. — С. 80—89.
2. Население России 2002. Десятый ежегодный демографический доклад / [под ред. А. Г. Вишневого]. — М.: КДУ, 2004. — 224 с.
3. Стещенко В. С. Когортна народжуваність і плідність у жінок України / В. С. Стещенко // Демографічні дослідження. — 2003. — Вип. 25. — С. 9—33.
4. Стещенко В. С. Опыт применения когорт для изучения рождаемости на Украине в послевоенный период / В. С. Стещенко // Проблемы демографической статистики; отв. ред. А. Г. Волков. — 1966. — С. 105—127.
5. Яворский В. Методики определения структур новорожденных по очередностям рождений и возрасту женщин / В. Яворский // Демографічні дослідження. — 1999. — Вип. 21. — С. 206—220.
6. Bongaarts J. The End of the Fertility Transition in the Developed World / J. Bongaarts // Population and Development Review. — 2001. — № 152. — P. 419—443.
7. Bongaarts J. On the Quantum and Tempo of Fertility / J. Bongaarts, G. Feeney // Population and Development Review. — 1998. — № 109. — P. 271—291.
8. Kohler H.-P. Tempo-Adjusted Period Parity Progression Measures, Fertility Postponement and Completed Cohort Fertility / H.-P. Kohler, J. A. Ortega // Demographic Research. — 2002. — Vol. 6, Art. 6. — P. 90—144.
9. Ryder N. B. The Process of Demographic Translation / N. B. Ryder // Demography. — 1964. — V. 1, № 1. — P. 74—82.
10. Sobotka T. Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe / Sobotka T. — Amsterdam : Dutch University Press, 2004. — 300 p.

Сучасна міжнародна трудова міграція та державна міграційна політика

О.А. Вишневецька,

начальник відділу Держкомстату України

У сучасних умовах глобалізації домінуючою тенденцією у міжнародних відносинах є міграція робочої сили. Переміщення людських ресурсів, зумовлені різними чинниками, набувають все більшого поширення у світі, й зокрема в Україні. Суттєве зростання масштабів міжнародної міграції трудових ресурсів, а саме нарощування її обсягів та інтенсивності, охоплення всієї території нашої країни, а також її вагомий вплив на економічний та соціальний розвиток зумовлюють необхідність подальшого дослідження цих процесів.

Формування в Україні економіки відкритого типу, спрямування на інтеграцію у світове господарство, відміна державної монополії на проведення зовнішньоекономічної діяльності висувають до переліку першочергових завдань державного управління дослідження процесів зовнішньої міграції робочої сили з метою вироблення відповідної державної політики та формування раціональних механізмів їх державного регулювання.

Вагомий внесок у вивчення міжнародної трудової міграції, теорії та практики міграційних процесів, нормативно-правових аспектів й організаційно-економічних механізмів їх регулювання зробили такі провідні вітчизняні вчені, як Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Олефір, Н. Марченко, С. Пирожков, О. Пісун, О. Позняк, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, В. Трощинський, Ю. Шемшученко та ін. Наукові дослідження цих авторів істотно розширюють межі вивчення трудової міграції, дозволяють сформулювати необхідні рекомендації та висновки, пов'язані з раціональним розв'язанням міграційних проблем в інтересах суспільства. Водночас аналіз наукової літератури свідчить про наявність ряду питань, які потребують подальшого дослідження.

Метою статті є визначення основних напрямів, причин та характеристик зовнішньої трудової міграції на сучасному етапі розвитку світового співтовариства, а також базових підходів до державного регулювання у цій сфері на міжнародному рівні.

Поняття "міграція населення" передбачає переміщення людей через кордони певних територій зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього.

Аналіз наукових джерел дає змогу визначити, що міграція – це переміщення людей між країнами, адміністративно-територіальними утвореннями, поселеннями, пов'язане, здебільшого, з тимчасовою або постійною зміною проживання, роботи, життєдіяльності [5; 9; 11].

Серед найважливіших спонукальних мотивів і причин міжнародної міграції трудових ресурсів дослідни-

ки виділяють різні фактори економічного й неекономічного характеру [3; 5; 8].

До причин економічного характеру належать:

- 1) відмінності в рівні економічного розвитку окремих країн (як свідчить досвід, робоча сила мігрує в основному з країн з низьким рівнем життя до країн з більш високим рівнем);
- 2) відмінності у розмірах заробітної плати;
- 3) існування органічного (або постійного, яке не має тенденції до скорочення) безробіття в деяких країнах;
- 4) міжнародний рух капіталу і функціонування міжнародних корпорацій (як відомо, корпорації сприяють об'єднанню робочої сили з капіталом).

До причин неекономічного характеру міграції робочої сили належать політичні, національні, релігійні, расові, сімейні тощо.

Крім того, останнім часом на активізацію процесів міжнародної трудової міграції стимулююче вплинув помітний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, засобів зв'язку і транспорту.

Сучасна історія зовнішньої міграції робочої сили дозволяє виділити кілька найважливіших її напрямів: міграція з країн, що розвиваються, до промислово розвинених країн; міграція в рамках промислово розвинених країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція робочої сили з колишніх соціалістичних країн до промислово розвинених країн (подібна до першої з зазначених); міграція науковців, кваліфікованих фахівців з промислово розвинених країн до тих, що розвиваються.

Однак слід зауважити, що у процесах міжнародної трудової міграції головним чином беруть участь не службовці, а представники робітничих спеціальностей. Так, іноземна робоча сила з країн, що розвиваються, забезпечує необхідними працівниками, без яких неможливий нормальний виробничий процес, а іноді й повсякденне життя, ряд галузей та інфраструктурних служб промислово розвинених країн. Зокрема у Франції емігранти становлять одну четверту всіх зайнятих у будівництві й третину – в автомобілебудуванні; у Бельгії – половину всіх шахтарів, у Швейцарії – дві п'яті будівельників [16].

Як свідчать дані Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, багато трудових мігрантів з України зайняті в будівництві (37%) або у сфері домашніх послуг (близько 23%). У державному ж управлінні, освіті, охороні здоров'я зайнято лише відповідно 1,4%, 0,6% і 1% усіх найманих робітників, що приїхали з України [15].

Сучасна міжнародна міграція робочої сили, що існує в рамках промислово розвинених країн, більшою мірою пов'язана з неекономічними фактора-

ми, ніж з економічними. Проте нерідко спостерігається таке явище, як “відтік мізків”, зокрема з Європи до США.

Специфічним прикладом є також міграція робочої сили між країнами в рамках Європейського Союзу. У ЄС прийнята “Хартія про основні соціальні права найманих працівників” (підписана 09.12.1989 р. у Страсбурзі), у першому розділі якої визначено, що “кожен працівник ЄЕС повинен мати право вільного переміщення по території Співтовариства, дотримуючись правил і обмежень, зумовлених громадським порядком, державною безпекою і суспільним здоров’ям”, а в другому – “свобода переміщення має надавати право кожному працівникові вибрати будь-яке заняття або професію в ЄЕС на основі принципів рівноправності, що стосуються працевлаштування, умов праці та соціального захисту в приймаючій країні” [13]. Таким чином, у цьому документі декларується, що створення єдиного економічного простору підкріплюється його соціальним забезпеченням.

На практиці міжнародна міграція робочої сили виникала як стихійне явище, але з часом розвиток міграційних процесів почав підпорядковуватися впливу управлінських заходів з боку держави. З метою контролюючого та регулюючого впливу на міграційні процеси держава почала розробляти відповідну політику.

Дослідники визначають державну політику як сукупність цілей і завдань, що практично реалізуються державою, а також засобів, що використовуються для їх досягнення [4, с. 157] у процесі практичного, організуючого і регулюючого впливу держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, збереження або перетворення [1, с. 38].

Міграційна політика є одним з напрямів державної політики. Існує досить багато визначень міграційної політики. Так, Т. Петрова вважає, що “міграційна політика – це система правових, фінансових, адміністративних і організаційних заходів держави і недержавних установ щодо регулювання міграційних процесів з позиції міграційних пріоритетів, кількісного складу міграційних потоків і їх структури” [12, с. 27]. О. Хомра визначає міграційну політику як “комплекс розробок і заходів, спрямований на формування необхідних потоків і потрібної інтенсивності міграції населення” [14, с. 50]. М. Денисенко, Б. Хорєєв та В. Іонцев розрізняють міграційну політику у широкому та вузькому розумінні. На їхню думку, в широкому розумінні міграційна політика – це вплив на умови, які формують міграційну поведінку, у вузькому – вплив лише на механізми міграційного руху шляхом його стимулювання чи обмеження [3, с. 101].

Отже, різні визначення дослідників щодо наведеного поняття об’єднує думка, що міграційна політика фактично має на меті здійснення організуючого впливу на стихійні переміщення (міграцію) населення країни.

Останнє десятиліття характеризується тим, що країни – імпортери та країни – експортери трудових ресурсів вносять істотні корективи у свою міграційну політику.

Як зазначає О. Малиновська, “...з одного боку, регулювання руху населення через суверенні кордони є прерогативою окремих держав. Разом з тим воно відбувається в умовах посилення загальної взаємозалежності у світі. Сама природа міжнародної міграції, яка пов’язує різні країни, доводить, що жодна країна не може формувати свою міграційну політику, керуючись лише власними міркуваннями поза зв’язком із навколишнім середовищем. Все це приводить до підвищення значення зовнішніх факторів” [8].

На сучасному етапі світове співтовариство переходить до координації зусиль багатьох країн з вирішення гострих ситуацій і колективного регулювання міграційних потоків. Організаційно-інституціональні, нормативно-правові та фінансові механізми регулювання, створені в минулі роки на глобальному (у рамках ООН та інших організацій), регіональному (регіональні економічні організації) і національному (в основному промислово розвинені країни) рівнях, дозволяють поступово послабляти гостроту проблем у сфері міжнародної міграції населення і нормалізувати міграційні потоки.

Світовим співтовариством визнано доцільною й необхідною умовою дотримання визначених правових норм і стандартів, закріплених у документах міжнародних організацій. Ратифікуючи міжнародні конвенції, країни, які регламентують процес трудової міграції, визнають пріоритет норм міжнародного права над національним законодавством, що має важливе значення як для країни, так і для мігрантів, чії права за кордоном істотно розширюються.

Якщо країна – імпортер робочої сили в основному відповідає за прибуття і використання мігрантів, то у функції країни – експортера робочої сили насамперед входить регулювання відтоку і захист інтересів своїх громадян-мігрантів за кордоном. Тому багато в чому інтереси обох груп країн виявляються тісно переплентеними.

Як зазначалося вище, міжнародна міграція населення, і зокрема трудових ресурсів, виникає за наявності певного контрасту в рівнях економічного і соціального розвитку країн, що приймають і віддають робочу силу. Разом з тим світова практика свідчить, що подібна трудова міграція забезпечує безсумнівні переваги і країнам, які приймають робочу силу, і тим, які її віддають. Але зауважимо, що при цьому можливо виникнення і гострих соціально-економічних проблем.

Нині до позитивних наслідків трудової міграції можемо віднести:

- пом’якшення умов безробіття;
- отримання країною – експортером робочої сили додаткового джерела валютного доходу у формі надходжень від емігрантів;
- набуття мігрантами знань, досвіду та джерел фінансування. Після повернення додому, як правило, вони поповнюють ряди середнього класу, вкладаючи зароблені кошти у власну справу, створюючи додаткові робочі місця.

Серед негативних наслідків трудової міграції варто назвати такі:

- пряма втрата людського капіталу;
- бажання приховати одержувані доходи, несплата податків;
- “відтік мізків”;
- іноді зниження кваліфікації працюючих мігрантів;
- нелегальна міграція.

Тому не випадково останнім часом для нейтралізації негативних наслідків і посилення позитивного ефекту, одержуваного країною в результаті трудової міграції, досить широко використовують засоби державної політики. У цій сфері особливо очевидні не-ефективність жорстких, директивних заходів і, навпаки, необхідність непрямих, координуючих впливів з боку держав і урядів.

У теперішній час багато глобальних установ і організацій (насамперед у рамках ООН), а також регіональних угруповань продовжують займатися проблемами, пов'язаними з міграцією населення і трудових ресурсів. Так, Комісія ООН з народонаселення має у своєму розпорядженні фонд, частина якого використовується на субсидування національних програм у галузі міграції населення. Одним із завдань діяльності Міжнародної організації праці (МОП) є регулювання міждержавної міграції населення. Низка міжнародних договорів, прийнятих Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), містить спеціальні норми, що стосуються фізичного стану трудящих-мігрантів. Документи ЮНЕСКО містять положення, спрямовані на поліпшення освіти трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей. Зростає роль Міжнародної організації з міграції (МОМ), метою якої є забезпечення упорядкованої та планованої міждержавної міграції, її організація, обмін досвідом та інформацією з цих питань.

Як відомо, основні документи міжнародних організацій мають велике значення для національного законодавства, оскільки при формуванні національної політики в галузі зовнішньої трудової міграції повинні бути враховані норми міжнародних конвенцій.

Так, країни – імпортери трудових ресурсів, що постійно потребують залучення робочої сили, свою імміграційну політику засновують насамперед на заходах регулювання чисельності та якісного складу прибуваючих трудящих-мігрантів, а як інструмент регулювання використовують показник імміграційної квоти, який щорічно розраховується та затверджується в країні-імпортері. При визначенні квоти враховуються потреби країни в іноземній робочій силі та за окремими категоріями залучуваного населення (статеві-віковими групами, освітою тощо), а також стан національних ринків праці та житла, політична і соціальна ситуація в країні-імпортері.

Прикладом високих вимог до якості працівників-мігрантів є необхідність проходження процедури визнання їхніх документів про освіту або професійну підготовку, а також вимоги щодо наявного досвіду роботи зі спеціальності. Віковий ценз є одним з по-

ширених критеріїв добору іммігрантів, перевагу мають більш молоді претенденти.

Серед інших вимог, які висувають до якості робочої сили, зазначимо такі: гарний стан здоров'я мігранта; додаткові професійні вимоги (стосуються ряду спеціальностей або професій, наприклад програмістів); обмеження особистісного і психологічного плану (характер, приналежність до партій, зовнішність тощо).

Зрозуміло, що певна вибірковість міграційної політики країн-імпортерів може виявлятися також у наданні пільг окремим категоріям мігрантів з метою їхнього залучення до країни: як правило, пріоритетним правом одержання дозволу на імміграцію користуються бізнесмени, які планують відкрити власну справу в країні перебування. З іншого боку, серед цілей імміграційної політики визначається і захист національного ринку праці від неконтрольованого припливу іноземної робочої сили. Для цього вживаються заходи, спрямовані на обмеження імміграції та скорочення іноземної робочої сили в країні перебування. Крім того, країни – імпортери робочої сили реалізують і державні програми стимулювання репатріації офіційно зареєстрованих іноземців, у яких переважають економічні стимули (надання матеріальної допомоги, одержання можливості отримання професії тощо).

Відповідно до визначення МОП [6], цілі еміграційної політики країн-експортерів полягають у тому, що еміграція робочої сили повинна сприяти скороченню безробіття, надходженню валютних коштів від трудящих-емігрантів, що використовуються для збалансованості експортно-імпортних операцій; емігрантам за кордоном має забезпечуватися відповідний життєвий рівень; вимога повернення на батьківщину емігрантів поєднується з отриманням ними в іноземних країнах професії й освіти.

На сучасному етапі міжнародну міграцію трудових ресурсів характеризують активізація та зростання впливу країн – експортерів робочої сили, що використовують різні підходи до досягнення цілей:

- 1) методи і засоби захисту інтересів держави-експортера шляхом регулювання масштабів еміграції та якісного складу емігрантів, що виїжджають за межі країни. Більшість держав демонструють своєю еміграційною політикою повагу до прав своїх громадян на вільне переміщення, а деякі – проводять політику стримування еміграції, особливо щодо висококваліфікованих фахівців і за несприятливої демографічної ситуації;
- 2) методи використання еміграції з метою забезпечення ресурсами економіки країни шляхом залучення валютних коштів трудящих-мігрантів. З цією метою в національних банках емігрантам відкривають валютні рахунки під більш високу процентну ставку, створюють їм вигідні умови використання своїх валютних коштів для придбання товарів і виробничого устаткування, а ряд держав безпосередньо зобов'язує трудящих-емігрантів

переказувати у свою країну значну частку отриманої за кордоном заробітної плати;

- 3) методи і засоби захисту прав трудящих-емігрантів шляхом використання двосторонніх угод і контрактної форми наймання робочої сили для роботи за кордоном з метою забезпечення певних економічних і соціальних гарантій, а також через організацію представництва, установ, фондів, призначення спеціальних посадових осіб з метою контролю за виконанням умов міжнародних угод з трудової міграції, розв'язання спірних питань у країні перебування мігрантів і дотримання їхніх основних прав;
- 4) заходи, що сприяють захисту як державних інтересів, так і прав та свобод трудящих-мігрантів. Одним з інструментів є введення порядку обов'язкового державного ліцензування діяльності з найму громадян для роботи за кордоном. Мета ліцензування – наділення правом посередництва при працевлаштуванні за кордоном тільки тих організацій, що мають достатні знання, досвід роботи, надійні міжнародні зв'язки і здатні нести матеріальну й юридичну відповідальність за результати своєї діяльності;
- 5) заходи, спрямовані на взаємний захист інтересів країн – експортерів і країн – імпортерів трудових ресурсів. Зокрема, проведення політики стримування масштабів міграції, нелегальних переміщень, стимулювання повернення мігрантів на батьківщину.

На сучасному етапі і країни – імпортери, і країни – експортери робочої сили, міжнародні організації з

міграції вдосконалюють законодавство, механізм регулювання цих процесів і потоків, керуючись принципами свободи та демократії з урахуванням національних інтересів.

Як зауважують фахівці Всесвітнього банку [2], одним з варіантів вирішення проблеми є сполучення переваг тимчасової міграції та стимулів для поворотної або циклічної міграції, коли після певного часу мігранти повертаються до рідної країни. Завдяки циклічній міграції мігранти могли би протягом нетривалого часу перебувати за межами батьківщини, не збільшуючи при цьому масштабу постійної міграції. Потенційні вигоди від циклічної міграції такі:

- ♦ приймаючі країни ліквідують дефіцит робочої сили, підвищують доходи і послаблюють соціальну напругу, пов'язану з незареєстрованою та некерованою міграцією;
- ♦ рідні країни мігрантів нарошують “людський капітал”, який в іншому випадку був би втрачений;
- ♦ мігранти поліпшують своє матеріальне становище, удосконалюють трудові навички, підтримують зв'язки зі своїми родинами, знижують витрати, пов'язані з грошовими переказами, і створюють торговельні й інвестиційні зв'язки між країнами.

Звичайно, готових рішень для проведення ефективної міграційної політики не існує, у будь-якій державі необхідно на існуючому теоретичному і практичному підґрунті розробляти власну міграційну політику з урахуванням національних соціальних, економічних і політичних особливостей та на основі кооперації на міжнародному рівні.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : [курс лекций] / Атаманчук Г. В. — М. : Юрид. лит-ра, 1997. — 400 с.
2. Всемирный банк: тройная выгода от миграции [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.emigrant.ru/news.php?nid=30224>
3. Денисенко М. Б. Миграциология / Денисенко М. Б., Ионцев В. А., Хоресев Б. С. ; МГУ им. М. В. Ломоносова ; Центр изучения проблем народонаселения. — М., 1998. — 96 с.
4. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади : [навч. посіб.] / [Нижник Н. Р., Дубенко С. Д., Мельниченко В. І. та ін.] ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. — К. : Вид-во УАДУ, 2002. — 164 с.
5. Зовнішні трудові міграції населення України / НАН України ; Рада по вивченню продуктивних сил України / Лібанова Е. М. (ред.), Позняк О. В. (ред.). — К. : РВПС НАН України, 2002. — 206 с.
6. Конвенції та Рекомендації Міжнародної організації праці про робітників-мігрантів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ilo.ru/about/standards_ru.htm
7. Король Г. М. Проблеми сучасної міграційної політики в Україні / Г. М. Король // Вчені записки : [наук. зб.] / [відп. ред. А. Ф. Павленко]. — К. : КНЕУ, 2005. — Вип. 12. — С. 89—94.
8. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : [монографія] / Малиновська О. А. — К. : Вид-во НАДУ, 2004. — 236 с.
9. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри; Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика : [енциклопедія] / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / [ред., уклад. Ю. І. Римаренко]. — К. : Довіра, 1998. — 910 с.
10. Міжнародно-правові проблеми протидії нелегальній міграції та торгівлі жінками / [відп. ред. Ю. Римаренко, Ю. Шемшученко, Я. Кондратьєв]. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 234 с.
11. Нелегальна міграція та торгівля жінками : у 2 кн. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

- ни; Національна академія внутрішніх справ / [Ю. С. Шемпученко (заг. ред.), Ю. І. Римаренко (упоряд.)]. — К., 2001. —
Кн. 1. — 2001. — 510 с.
12. Петрова Т. П. Концепція державної міграційної політики України: Цільова орієнтація і основні напрямки / Петрова Т. П. — К.: НДЦ ПЗНРП, 1996. — 41 с. — (Препринт / НАН України, Наук.-дослід. центр з проблем зайнятості населення та ринку праці).
 13. Хартія ЄС про основні соціальні права найманих працівників [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://law.edu.ru/centers/labourlaw/norm/norm.asp?normID=1162680&subID=100052984,100052995#text>
 14. Хомра О. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования / Хомра О. — К.: Наук. думка, 1979. — 146 с.
 15. Сайт Інституту демографії та соціальних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/> — Заголовок з екрана.
 16. Сайт Міжнародної організації праці [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ilo.org/> — Заголовок з екрана.

Зарубіжний досвід функціонування та вдосконалення основ місцевого самоврядування

Стаття присвячена вивченню актуальної для України проблеми концептуального забезпечення процесів соціально-економічного розвитку місцевих співтовариств на основі зарубіжного досвіду функціонування місцевого самоврядування.

Для обґрунтування змісту й інструментарію політики соціально-економічного розвитку місцевих співтовариств виявимо продуктивні моменти, що властиві сучасній зарубіжній практиці. Звернемо увагу на те, що формування векторів місцевого розвитку й економіко-організаційне забезпечення відповідних процесів знаходить віддзеркалення в різних програмних документах: концепціях, стратегіях тощо. Очевидно, що всі вони важливі для оцінки підходів, що реалізуються місцевими властями.

Дослідники обґрунтовано фіксують увагу на чинниках, що зумовили зростаючий теоретичний і практичний інтерес до розробки питань соціально-економічного розвитку місцевих співтовариств, які стосуються, головним чином, муніципального управління. У їх числі:

- наростання специфічних міських проблем, пов'язаних зі зростанням темпів урбанізації, соціальними трансформаціями, ускладненням міської інфраструктури, зміною просторової структури міст;
- ускладнення механізмів управління на місцевому рівні (міста, особливо великі, стали складними системами, що зумовлює необхідність застосування комплексних підходів до управління ними на високому якісному рівні);
- глобалізація та, як наслідок, загострення міжтериторіальної і міжнародної конкуренції,

М.П. Воронов,
здобувач НАДУ при Президентові України

в яку втягнуті міста як “фокуси” всіх соціально-економічних процесів [1].

У літературі представлені одиничні спроби систематизації підходів до організації розвитку місцевих співтовариств [2; 8]. Так, Т. Авдеева виділяє два основні типи політики розвитку: технічне сприяння розвитку та опора на власні сили. Перший визначає мету розвитку як вдосконалення діючих структур. Головні завдання при цьому – досягнення економічного зростання та вдосконалення матеріальної інфраструктури. Другий орієнтується на внутрішні джерела розвитку, на створення робочих місць [2].

Така класифікація навряд чи відповідає нинішньому стану речей. Перш за все тому, що поява стратегічного планування зумовила формування положення, яке визначає всяку місцеву організацію як відкриту систему. Отже, враховування дії зовнішнього середовища (використання його можливостей, обмеження загроз) стає необхідним компонентом концептуального осмислення суті та змісту територіального розвитку.

Тому можна вважати, що виявлені Т. Авдеевою закономірності формування соціально-економічної політики стосовно муніципальних утворень скоріше відображають можливий діапазон пріоритетів тих або інших завдань місцевого розвитку, а також методів їх вирішення.

Мета запропонованої статті – розглянути реальну практику розробки концептуального забезпечення процесів соціально-економічного розвитку місцевих співтовариств. Проведене дослідження дозволить зафіксувати ряд принципово важливих моментів, що відображають як своєрідність використовуваних підходів, так і змістовну характеристику отриманих результатів. Один з таких підходів до соціально-економічного розвитку місцевих співтовариств можна

ідентифікувати як інституційний. Він реалізується за допомогою створення структур, що концентрують висококваліфіковані кадри, які безпосередньо беруть участь в обґрунтуванні напрямів і механізмів територіального розвитку. Так, у Канаді функціонують спеціально створені професійні асоціації фахівців з економічного розвитку, членів яких залучають до діяльності з прискорення темпів і диверсифікації місцевої економіки [3, с. 25].

У США органи виконавчої влади на рівні штатів, міст і графств мають спеціальні комісії або агентства з економічного розвитку, що відповідають за підготовку цільових програм, які передбачають підвищення якості життя населення, посилення конкурентних позицій території. Головна мета цих організацій – сприяти в конкретному територіальному утворенні розвитку бізнесу, зростанню обсягів виробництва перспективних товарів і послуг, створенню робочих місць. Вони активно займаються роботою з удосконалення ресурсного потенціалу районів і поселень. У програмах, що готуються ними, передбачаються створення і розвиток підприємницьких інститутів [4]. Відмітимо, що до цього процесу залучаються і недержавні організації. Так, у штаті Кентуккі функціонує приватна неприбуткова науково-технологічна корпорація, основною метою якої є розвиток науки, технологій та інноваційний розвиток території [5, с. 259–261].

У Франції такий підхід спостерігається, по-перше, при організації міжкомунальної співпраці. Для того, щоб краще виконувати функції, покладені на комуни, вони утворюють публічно-правові міжкомунальні об'єднання [6], одним із завдань яких стає розробка проектів у сфері економічного розвитку. По-друге, реалізацією такого підходу є впровадження в господарську практику планових контрактів, що укладаються між державою та регіоном і передбачають паритетні зобов'язання сторін з фінансування заходів щодо впорядкування й розвитку території [7].

Інший продуктивний підхід до обґрунтування змісту цільової функції соціально-економічного розвитку територій можна визначити як системний. Його суть полягає в інтеграції стратегій, що розробляються на кожному рівні влади (муніципалітет, провінція, центральний уряд). Цей підхід (“підхід РОМ” [8]) уперше апробований в Голландії та стає все більш популярним в країнах Західної Європи. Важлива відмінна риса нового підходу – впровадження системи планування за принципом “знизу-вгору” (“bottom-up”). Не дивлячись на те, що планування територіального розвитку було ініційоване центральним урядом, останній здійснює лише загальну координацію та фінансування, тоді як реально управляють проектами регіональні й муніципальні власті.

Важлива риса “підходу РОМ” – залучення до рішення проблем на основі діалогу всіх зацікавлених сторін, що представляють різні рівні влади. Основна ідея підходу – це те, що залучені сторони досягають вигідних для себе рішень на основі консенсусу.

Повний цикл “підходу РОМ” складається з трьох основних фаз: початкової, фази планування і фази здійснення проекту. На початковій фазі виявляються проблеми, а також намічаються шляхи їх вирішення. Обов'язкова умова при цьому – згода всіх сторін на участь у розв'язанні проблеми. Попередня згода дає можливість детальніше обговорити програму дій, а також визначити методи вирішення проблеми. Перша фаза закінчується підписанням угоди, що знаменує початок другої фази – фази планування. План дій складається за участю всіх зацікавлених сторін.

Після схвалення плану сторони підписують завершальну угоду, яка разом з іншими угодами формує пакет документів, що направляється на затвердження до парламенту, асамблеї провінції, а також муніципалітету. У розгляді проекту беруть участь не тільки чиновники, але і представники різних галузей економіки (промисловості, сільського господарства, транспорту та ін.), а також громадськості. Після остаточних узгоджень проект переходить у завершальну фазу реалізації.

В основі третього підходу лежить ідея діалогу між всіма зацікавленими учасниками міського розвитку. Його принциповою вимогою є залучення до процесу розробки програмних документів представників різних груп (серед яких бізнес – освіта, охорона здоров'я та ін.), чий інтерес пов'язаний з цим містом. Важливим є й те, що їх ресурси дозволяють істотно впливати на розвиток міста.

На думку відомих канадських фахівців І. Брайсона та У. Рорінга, врахування думок широкого і різноманітного кола таких представників принципово відрізняє стратегічне планування від традиційного [9, с. 4–16]. Такий підхід не зводиться до врахування особливостей однієї з цілей управління – планування. Йдеться про систему, орієнтовану на задоволення інтересів різних соціальних і професійних груп. Зв'язок цього підходу з системним виявляється в постановці імперативу, що зобов'язує враховувати інтереси не тільки внутрішніх груп, але і зовнішніх організацій. Водночас цей підхід менш формалізований, не має так явно вираженої вертикалі взаємин, як системний. У цілому підхід може бути ідентифікований як корпоративний, оскільки місто в цьому випадку можна розглядати як систему, що має достатньо виражені ознаки корпорації, так само як і сукупність носіїв інтересів. На нашу думку, зазначений підхід заслуговує на серйозну увагу в аспекті вивчення і впровадження в умовах України, для якої характерними є широкий спектр соціальних груп, різноманітність інтересів учасників взаємин у великих муніципальних утвореннях – містах.

Наступний підхід – “делегування повноважень” – ґрунтується на необхідності децентралізації процесу підготовки й ухвалення рішень щодо соціально-економічного розвитку території. Його засади, певною мірою, можна знайти у працях таких відомих теоретиків, як Б. Йессоп і М. Кастелльс. Так, відповідно до концепції “порожнеч” держави, розробленої Б. Йессопом, держава, що залишається політично значущим

органом, передає частину своїх функцій панрегіональним, полінаціональним і міжнародним органам, кількість яких збільшується, потім – реструктурованим органам місцевого та регіонального управління і, нарешті, деякі функції держави перекриваються горизонтальною системою влади, виникнення якої супроводжується розсовуванням державних кордонів і утворенням зв'язків між окремими місцевостями або регіонами декількох держав [1].

П. Вартайнен називає процес посилення ролі міст на світовому рівні новим словом (поняттям) “глокалізація”, що сполучає в собі процес локалізації (регіоналізації) з процесом глобалізації. Він стверджує, що держава, залишаючись політично важливим органом, віддає деякі з своїх функцій новим утворенням, де починають домінувати як місцеві (регіональні), так і транснаціональні (глобальні) інтереси [10].

Реалізація підходу “делегування повноважень”, наприклад в США, відображається в концепції місцевої общини та пов'язується з розробкою стратегічних планів її розвитку. У Великобританії одним з ключових принципів політики територіального розвитку є положення, згідно з яким економічне пожвавлення краще забезпечити за допомогою локального розвитку, ніж шляхом екзогенного перерозподілу діяльності та ресурсів. Звідси – необхідність наближення регіональної політики до місцевих центрів ухвалення рішень [11].

Останніми роками поширюється використання бенчмаркінга як підходу до розробки проектів місцевого розвитку. Потреба в ньому зумовлена обмеженістю ресурсів (кадрових, фінансових, економічних та ін.), що мають у своєму розпорядженні окремі міста. Можливий вихід з цієї ситуації – використання досвіду інших муніципальних утворень, переважно тих, що мають схожі умови та потенціал розвитку. Реалізація такого підходу передбачає широкий доступ до Інтернету.

Відмітимо, що практика розробки програмних документів у сфері регіонального і місцевого соціально-економічного розвитку характеризується синтезом усіх названих підходів, що дозволяє помітно підвищити якість технічних рішень, проте серйозно погіршує концептуальну цілісність політики соціально-економічного розвитку. Стратегія приноситься в жертву якості тактичних і оперативних заходів.

Аналіз різних версій соціально-економічної політики міст, що відображають специфіку країн, дозволяє виділити ряд принципово важливих характеристик, зокрема тих, які з'явилися останніми роками.

1. Актуалізація традиційних напрямів соціально-економічного розвитку. У їх складі, перш за все, виділяється підприємництво, якому відводиться унікальна роль в економічному розвитку територій. При цьому особливий акцент робиться на поліпшенні рівня його конкурентоспроможності, перш за все, в сфері передових технологій, біотехнологій, інформаційних технологій і телекомунікації. Постійно наголошується на важливості підтримки інноваційної складової бізнесу.

Слід звернути увагу на різноманіття напрямів сприяння підприємництву з боку регіональних і місцевих органів влади (особливо у сфері створення і використання нових передових технологій) [12], на посилення зовнішньоекономічного аспекту в плануванні територіального розвитку. В основі цього процесу – глобалізація економіки, що проявляється в інтернаціоналізації економічних зв'язків. Вона супроводжується високими темпами зростання обсягів прямих іноземних інвестицій, що набагато перевершують темпи зростання світової торгівлі. Ці інвестиції грають ключову роль у трансферті технологій, промисловій реструктуризації, утворенні нових робочих місць.

2. Поява нових напрямів і проблем соціально-економічного розвитку. Для більшості країн такий процес пов'язаний, в першу чергу, з реалізацією стратегій стійкого розвитку, що передбачають, зокрема, збереження якості навколишнього середовища [13].

Введення екологічного компонента в цільову функцію програмних документів соціально-економічного розвитку територій зумовлене оновленням складу індикаторів, що використовуються в плануванні та моніторингу. Так, у США в сукупність показників, що застосовуються в плануванні й контролі та відображають якість життя населення, включені: кваліфікація у віці 19 років; тривалість здорового життя; кількість будинків, непристосованих для життя; обсяг викидів парникових газів; кількість днів з середнім і високим рівнем забруднення повітря; кількість річок хорошої та високої якості; кількість нових будинків, побудованих на освоєних землях; обсяг вироблюваних та перероблюваних відходів.

Кінцевий адресат економіко-екологічних програм – муніципальний рівень. На місцеві органи в США припадає близько 60% усіх витрат суспільного сектору на охорону природи. Місцеві органи влади не тільки контролюють дотримання екологічних норм, але й, регулюючи соціально-економічний розвиток своєї території, санкціонують будівництво або закриття підприємств. У США низовим органам управління надано право вводити жорсткіші екологічні стандарти порівняно з національними, визначати основні природоохоронні цілі на оглядну перспективу та гарантувати інвесторам відсутність змін екологічних вимог в найближчі 5–10 років.

3. Перехід на новий рівень розробки політики розвитку місцевих співтовариств. Зокрема, йдеться про зроблену країнами регіону Балтійського моря (РБМ) спробу сумісної розробки стратегії просторового розвитку, орієнтованої на досягнення стійкого розвитку міст цього регіону, створення інфраструктури, що забезпечує ефективне і постійне сполучення між ними, формування мереж міст [14].

На думку експертів, розробка такої стратегії покликана: укріпити позиції міст регіону в ієрархії європейських інфраструктурних зв'язків; забезпечити розвиток туристичного потенціалу і просування високого рівня культури міст РБМ на міжнародний рівень; укріпити співпрацю міст у реалізації міжнародних проектів. Передбачається, що міста будуть

конкурувати й одночасно співробітничати з ціллю зміцнення своїх позицій у територіальному розподілі праці.

Фахівці також фіксують розширення сфери стратегічного планування територіального розвитку, розглядаючи ЄС в цілому [15]. Розроблювана в рамках названого мегарегіону політика як основні напрями включає: планування простору, експериментальні міські проекти, міжрегіональну співпрацю.

Саме наявність різноманітних підходів до ефективного функціонування та розвитку місцевого самоврядування й управління в різних демократичних державах світу є необхідною умовою підтримки їх подальшого стабільного розвитку. Досвід інших країн у розширенні повноважень місцевого самоврядування має бути дуже корисним для України як для країни, що прагне стати істинно демократичною. Правильне розуміння та ефективне використання міжнародного

досвіду вдосконалення основ місцевого самоврядування необхідне для проведення в нашій країні на високому якісному рівні адміністративно-територіальної реформи, одним з основних положень якої є розширення і поглиблення повноважень органів влади на місцях.

Не дивлячись на виявлений інтерес дослідників до зазначеної проблематики, слід відмітити, що залишаються недостатньо вивченими такі питання, як виявлення нових інституційних характеристик місцевого самоврядування в умовах трансформації суспільної системи, узагальнення позитивного досвіду його формування та розвитку, а також обґрунтування варіантів його ефективної територіальної організації. Саме невизначеність цих питань і зумовлює необхідність продовження досліджень зарубіжного досвіду вдосконалення основ та подальшого функціонування місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. *Лекции по экономике города и муниципальному управлению* / [под ред. В. И. Ефимова]. — М. : Фонд "Институт экономики города", 2004. — 270 с.
2. *Авдеева Т. Т. Социально-экономическое развитие местного сообщества: теоретико-методологические основы: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора экон. наук: спец. 08.00.01 "Экономическая теория"* / Т. Т. Авдеева. — Краснодар, 2001. — 34 с.
3. *Бэйтер Дж. Стратегическое планирование экономического развития: 35 лет канадского опыта* / Бэйтер Дж. ; [под ред. Дж. Бэйтера, Б. С. Жихаревича, Н. А. Лебедевой]. — СПб. : Междунар. центр соц.-эконом. исследований "Леонтьевский центр", 2004. — 177 с.
4. *Супян В. Б. Американская экономика: новые реальности и приоритеты XXI века* / Супян В. Б. — М. : Анкил, 2001. — 138 с.
5. *Методические рекомендации по формированию концепции социально-экономического развития муниципального образования*. — М. : Изд-во ГУУ, 2000. — 317 с.
6. *Местное самоуправление во Франции* / Посольство Франции в России. — М. : Сканрус, 2002. — 123 с.
7. *Мирошниченко Н. Политика экономического и социального сплочения в ЕС после Маастрихта* / Н. Мирошниченко // *Мировая экономика и международные отношения*. — 1997. — № 1. — С. 108—117.
8. *Михайлов А. Н. Время надежд. Время перемен* / А. Н. Михайлов // *Федеративные отношения и региональная социально-экономическая политика*. — 2002. — № 1. — С. 92—98.
9. *Bryson J. Applying private sector planning in the public sector. Strategic planning: threats and opportunities for planners* / Bryson J., Roering W. — Washington : Planning Press (APA), 1988. — 71 p.
10. *Никитин И. Е. Хозяйственная деятельность местных органов власти в странах – членах Совета Европы (по материалам Совета Европы)* / И. Е. Никитин // *Федеративные отношения и региональная социально-экономическая политика*. — 2001. — № 4. — С. 57—67.
11. *Ойкен В. Основы национальной экономики* / Ойкен В. — М. : Экономика, 1996. — 351 с.
12. *Костилова Н. И. Опыт западноевропейских городов по разработке стратегий развития в XXI веке* / Н. И. Костилова // *Научные материалы к конф. "Стратегическое видение и стратегические планы городов Европы и России в начале III тысячелетия"*, (Санкт-Петербург, 6—7 апреля 2000 г.). Ч. 2. — СПб. : Институт Евроград, 2000. — С. 45—47.
13. *Островская Е. Франция* / Е. Островская // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2001. — № 8. — С. 89—97.
14. *Заух Я. Особенности стратегического планирования развития городов в постсоветских странах* [Электронный ресурс] / Я. Заух. — Режим доступа: <http://www.citystrategy.keontief.net/> — Заголовок с экрана.
15. *Программа "Социально-экономическое развитие и управление на местном уровне: новое качество роста"*. Фонд "Институт экономики города" при поддержке Агентства США по международному развитию [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zonex.ru/> — Заголовок с экрана.

Оцінювання діяльності регіональних органів виконавчої влади щодо забезпечення соціально-економічного розвитку територій

О.В. Збаращук,
аспірант Одеського регіонального інституту
державного управління
НАДУ при Президентові України

Ефективність державного впливу на регіони безпосередньо залежить від достовірної, належним чином систематизованої та своєчасної інформації про стан того чи іншого регіону в його динаміці, а також об'єктивного аналізу такої інформації. З іншого боку, недостатнє забезпечення органів державної влади й управління інформацією про тенденції розвитку регіонів перешкоджає об'єктивності при прийнятті відповідних управлінських рішень, що в кінцевому рахунку може призвести до загострення міжрегіональних диспропорцій чи конфліктів регіонів з центром. Найбільш ефективною інформаційно-аналітичною базою державного регулювання регіонального розвитку є система регіонального моніторингу. Вона має не лише важливе пізнавальне і наукове, але й, насамперед, прикладне значення. На жаль, низька ефективність системи регіонального моніторингу в Україні значно звужує можливості органів державної влади й управління щодо вибору адекватного інструментарію при здійсненні державного регулювання розвитку регіонів, виокремленні проблемних регіонів та вирішенні питань про надання їм селективної державної підтримки.

Регіональний моніторинг – це спеціально організована і постійно діюча система необхідної статистичної звітності, збирання та аналізу статистичної інформації, здійснення альтернативних інформаційних заходів (проведення соціологічних досліджень, вивчення звітів вітчизняних і зарубіжних аналітиків тощо) і діагностики стану та тенденцій розвитку регіонів [13]. Крім державних статистичних органів, до такої діяльності можуть залучатися науково-дослідні інститути, аналітичні центри, окремі професійні об'єднання.

Створенню системи регіонального моніторингу в масштабах держави повинна передувати наукова розробка цього питання, з'ясування суті, структури, призначення цієї системи. Дослідженням проблем створення системи регіонального моніторингу присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: М. Долішній, М. Гладій, З. Герасимчук, В. Артеменко, Є. Захаров, Ю. Донченко, Т. Уманець [6; 7; 8; 9; 10; 16]. У працях вчених Інституту регіональних досліджень [6; 8] здебільшого акцентується увага на питаннях регіональної статистики, що є лише частиною проблеми [12; 14; 15].

Наукові організації країни розробляють методичні матеріали з оцінки окремих складових економічного розвитку територій. Наприклад, недержавний аналітичний центр "Інститут реформ" розраховує "Інвестиційний рейтинг регіонів України" [11]. Існують

розробки інституту "Схід – Захід", що пропонують значну кількість показників, які можна використовувати для розробки паспорта території [5].

Існуючі методики проведення моніторингу розвитку демонструють лише перший крок – аналіз певного переліку соціально-економічних показників, які більшою мірою є темповими і за своєю сутністю не можуть відображати дійсний стан розвитку окремих регіонів, виходячи з різних стартових позицій цих регіонів. Уявімо, що показники, за якими проводиться моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів [4], відповідають поставленому завданню, і ми маємо змогу бачити результати розвитку адміністративно-територіальних одиниць країни. Залишається відкритим питання: отримали результати, а що робити далі?! Тобто сьогоdnішній моніторинг не передбачає організації пошуку управлінських рішень щодо поліпшення стану справ у регіонах, де показники показали негативну динаміку розвитку. Інше питання, на яке потрібно дати відповідь, – це визначення мети відповідного моніторингу: відслідковуємо стан та тенденції соціально-економічного розвитку регіонів або впливу місцевих органів виконавчої влади на забезпечення вказаного розвитку. Безперечно, два зазначених вище оцінювання потрібно проводити паралельно. Стан та тенденції розвитку регіонів доцільно було б відслідковувати у рамках розроблюваного в теперішній час Міністерством економіки України моніторингу міжрегіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку. У запропонованій статті автор робить акцент саме на оцінюванні діяльності регіональних органів виконавчої влади щодо забезпечення соціально-економічного розвитку територій.

На нашу думку, зазначена тема заслуговує на серйозні наукові розробки не лише в економіці, але й у царині державного управління, результати яких матимуть важливе прикладне значення для реалізації ефективної регіональної політики в Україні.

Для проведення моніторингу діяльності регіональних органів виконавчої влади щодо забезпечення соціально-економічного розвитку територій потрібно не лише здійснювати аналіз певного переліку показників, що відображають результати роботи відповідних органів влади, але реалізувати такі етапи: збирання інформації, її аналіз та розроблення на його основі конкретних заходів стосовно вирішення проблем, що мають місце в регіонах. На нашу думку, останній етап є завершальним, головним при реалізації зазначеного механізму моніторингу регіонального розвитку, оскільки проведення лише оцінювання результативності соціально-економічних процесів є суб'єктивним

підходом до вирішення проблеми регіонального розвитку.

В основі регіонального моніторингу повинна лежати, насамперед, інформація, надана офіційною статистикою. Однак самі статистичні дані, навіть найбільш повні, не зможуть забезпечити системності регіонального моніторингу, тобто характеризувати не лише соціально-економічні, але й правові, політичні, конфесійні, екологічні та інші параметри розвитку регіону в їх динаміці та взаємозв'язку.

Для потреб регіонального аналізу, крім офіційних даних Держкомстату України, обласних та районних управлінь статистики, доцільно використовувати інформаційні матеріали анкетувань та соціологічних опитувань, картографічні (ілюстраційні), історичні та інші матеріали.

Здійснення регіонального моніторингу передбачає проведення на основі отриманої інформації об'єктивного аналізу динаміки розвитку регіону, зокрема оцінювання природно-економічного потенціалу та галузевої структури господарства, демографічної ситуації, стану трудових ресурсів, рівня зайнятості, фінансового стану і рівня бюджетного забезпечення регіону, рівня та якості життя населення, економічного становища підприємств, здійснення реформ, розвитку різних форм власності, екологічного стану та використання природних ресурсів, наявності й використання регіональної власності для вирішення місцевих соціально-економічних проблем і залучення додаткових інвестицій. Точний аналіз потрібен, перш за все, для того, щоб не порушити стабільність та підтримати нові починання у сфері державного впливу на регіональний розвиток.

Метою аналізу стану регіону є виявлення невикористаних можливостей економічного зростання для майбутнього обґрунтування варіантів подальшого розвитку регіону.

Першим дієвим кроком до оцінки не потенціалу регіонів, а саме результатів діяльності місцевих органів виконавчої влади як "провайдерів" політики держави, було запровадження Урядом відповідного моніторингу у 2005 році [2; 3].

За фундамент для побудови ефективнішого механізму здійснення моніторингу результатів діяльності регіональних органів виконавчої влади щодо забезпечення соціально-економічного розвитку територій доцільно використати деякі наведені вище елементи моніторингу, що певною мірою відповідають сучасним потребам державного управління.

Здійснювати оцінювання динаміки розвитку регіону необхідно в певній послідовності, розділивши його на чотири етапи:

- ◀ на першому етапі оцінюється досягнутий рівень, позитивні та негативні тенденції розвитку регіону;
- ◀ на другому – детально вивчаються причини, що зумовили негативні тенденції розвитку відповідних сфер господарювання;
- ◀ на третьому – обґрунтовується концепція регулювання регіонального розвитку;

◀ на четвертому – реалізується розроблена система заходів із розв'язання проблем соціально-економічного розвитку регіону.

Недоліком розглянутого вище моніторингу є його незавершеність як механізму державної регіональної політики. Він був спрямований лише на реалізацію заходів, визначених на першій стадії оцінювання динаміки розвитку регіону, та не передбачав подальших кроків із вирішення проблем, що виявилися в процесі здійснення моніторингу.

Зміст і методи аналізу динаміки розвитку регіону безпосередньо пов'язані з завданнями та методами державного регулювання регіонального розвитку. У процесі здійснення аналізу доцільно оцінювати позитивні та негативні сторони поточного розвитку регіону, що дасть можливість намітити основні шляхи його подальшого розвитку та вибрати адекватні методи регулювання. Основний акцент в аналітичній роботі слід робити на вивченні соціальних процесів та дослідженні стану економіки в регіоні.

Аналіз динаміки розвитку регіону повинен виявляти тенденції та результати економічних і соціальних процесів, які безпосередньо впливають на різні сторони регіонального розвитку, кризові явища в регіоні та їх причини, сутність конфліктів регіональних та загальнодержавних інтересів, результативність чинної регіональної політики тощо. Загальне оцінювання динаміки розвитку регіону здійснюється шляхом порівняння з регіонами, взятими за певний еталон, або з середньодержавними показниками. У результаті аналізу виявляються основні причини виявлених диспропорцій і незбалансованості, соціальної напруги, а також недоліки в територіальній організації виробництва і розселення. З іншого боку, визначаються сильні сторони регіону, джерела стабільності та внутрішньорегіональні "точки зростання".

При здійсненні регіональної діагностики важливе значення має застосування системи індикаторів, для побудови якої відбирають ті показники та характеристики, що відображатимуть ступінь впливу місцевих органів виконавчої влади на сфери соціально-економічного розвитку регіонів.

Надзвичайно важливим є формування підходу до вибору показників, від яких буде залежати кінцевий результат регіонального моніторингу. Для цього слід використовувати індикатори, що визначають динаміку розвитку тих сфер господарювання, на які місцеві органи виконавчої влади можуть прямо чи опосередковано впливати. Окрім цього, при виборі показників слід враховувати неоднорідність концентрації природного, економічного та людського потенціалу регіонів країни, а також їх історичні відмінності. Наприклад, Дніпропетровська область – одна з найбільш промислово розвинених в Україні – займає провідні місця серед регіонів країни за чисельністю населення, внеском у загальнодержавні обсяги виробництва валового внутрішнього продукту, масштабами промислового та сільськогосподарського виробництва, обсягами експорту товарів та надходжень у бюджет і лише 24-е місце – за індексом людського розвитку через

низькі показники якості життя та високі коефіцієнти дитячої смертності, важких захворювань людей працездатного віку.

Моніторинг доцільно здійснювати за такими вісьмома сферами діяльності:

- 1) реальний сектор;
- 2) фінансовий сектор;
- 3) інвестиційна та зовнішньоекономічна діяльність;
- 4) розвиток малого бізнесу;
- 5) соціальний сектор;
- 6) споживчий ринок;
- 7) безпека життя;
- 8) аудит адміністративної діяльності (разом із опитуванням).

Для побудови системи якісного моніторингу слід протягом 2–3 років апробувати показники в практичному застосуванні з метою їх аналізу.

Основоположним етапом у здійсненні моніторингу є розрахунок рейтингової оцінки результатів діяльності Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, який доцільно проводити за Методикою, що була затверджена постановами [3; 4], де на першому етапі обчислюється рейтингова оцінка на основі підрахунку відносних відхилень показників соціально-економічного розвитку регіону від їх найвищих значень в інших регіонах за формулою:

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{X_{\max,i} - X_{ij}}{X_{\max,i} - X_{\min,i}} + \sum_{i=1}^n \frac{X_{ij} - X_{\min,i}}{X_{\max,i} - X_{\min,i}},$$

де R_j – сума рейтингових оцінок j -го регіону за всіма показниками, що характеризують окрему сферу діяльності;

X_{ij} – значення i -го показника j -го регіону ($i = \overline{1, n}$; n – кількість показників, за якими проводився розрахунок);

$X_{\max,i}$, $X_{\min,i}$ – максимальне та мінімальне значення i -го показника за сукупністю регіонів.

Перша частина формули використовується для оцінки показників-стимуляторів, зростання яких має позитивне значення (наприклад, зростання обсягу прямих іноземних інвестицій), друга – для оцінки показників-дестимуляторів, зростання яких має негативний ефект (наприклад, зростання податкового боргу).

На другому етапі визначається середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за всіма показниками за формулою:

$$\bar{R}_j = \frac{R_j}{n},$$

де $\bar{R}_j$ – середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок j -го регіону за всіма показниками.

За результатами розрахунку визначається місце кожного регіону в загальному рейтингу. Найкращим вважається регіон, у якого середнє арифметичне зна-

чення суми рейтингових оцінок має найнижчу номінальну величину.

Одночасно з розрахунками в розрізі регіонів доцільно проводити відповідні розрахунки по Україні в цілому. Отримані результати будуть характеристикою середнього рівня соціально-економічного розвитку регіонів.

Запропонована методика визначення рейтингової оцінки результатів діяльності місцевих органів виконавчої влади, на нашу думку, є максимально об'єктивною, оскільки визначає коефіцієнт за кожним показником відповідного регіону зі значенням від 0 до 1, що не дає можливості за допомогою одного або декількох показників, які значно відрізняються від значення відповідних показників інших регіонів, досить суттєво перемістити регіон у загальному рейтингу.

Моніторинг доцільно проводити за результатами діяльності місцевих органів виконавчої влади кожного місяця, однак рейтингову оцінку варто визначати щоквартально.

Визначення рейтингової оцінки регіонів буде не останнім етапом проведення моніторингу результатів діяльності регіональних органів виконавчої влади. Рейтингова оцінка в цьому випадку слугує певним вектором, що вказує центральним органам виконавчої влади, на що варто звернути увагу під час проведення аналізу внеску місцевих органів виконавчої влади у забезпечення соціально-економічного розвитку відповідних регіонів.

Наступним етапом доречно проводити аудит діяльності місцевих державних адміністрацій (далі – аудит), що передбачатиме системний аналіз комплексу заходів, здійснюваних місцевими державними адміністраціями з виконання актів законодавства щодо соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць та реалізації державної політики у сфері галузевого та регіонального розвитку.

Аудит було б доцільно здійснювати шляхом проведення робочою групою аналізу діяльності регіональних місцевих органів виконавчої влади, які посіли останні три місця у піврічному та річному рейтингу, для забезпечення якісних матеріалів під час розгляду відповідних питань на засіданні Уряду з метою:

- оперативного вирішення проблемних питань, що належать до компетенції Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, здійснення заходів з координації дії заінтересованих центральних і місцевих органів виконавчої влади для прискореного подолання негативних тенденцій у галузевому розвитку регіонів;
- аналізу практики застосування законодавства з питань регіонального і галузевого розвитку та вжиття, у разі потреби, невідкладних заходів для проведення роботи з його вдосконалення;
- привернення уваги керівників місцевих органів виконавчої влади до необхідності усунення недоліків та прорахунків в організації

діяльності відповідних місцевих державних адміністрацій та їх структурних підрозділів, підвищення рівня керованості економічними, соціальними та суспільними процесами на місцях;

- внесення у відповідних випадках пропозицій про необхідність заслуховування звітів керівників місцевих державних адміністрацій на засіданнях Кабінету Міністрів України;
- напрацювання пропозицій Кабінету Міністрів України про доцільність зміцнення кадрового потенціалу як місцевих, так і центральних органів виконавчої влади.

Для виконання цього завдання в Міністерстві регіонального розвитку та будівництва – центральному органі виконавчої влади, що відповідає за реалізацію державної регіональної політики та є головним виконавцем проведення моніторингу результатів діяльності регіональних органів виконавчої влади, – необхідно утворити три постійно діючі робочі групи за участю представників заінтересованих центральних органів виконавчої влади під головуванням заступників Міністра регіонального розвитку та будівництва.

Основним завданнями аудиту мають стати:

- ◀ визначення повноти, достатності, оптимальності та реальності заходів, що здійснюються органами влади для забезпечення динамічного і збалансованого економічного та соціального розвитку адміністративно-територіальних одиниць;
- ◀ виявлення негативних тенденцій у регіональному і галузевому розвитку;
- ◀ підвищення ефективності виконання нормативно-правових актів органів державної влади вищого рівня, зокрема стосовно:
 - наявності та якості програмних документів щодо регіонального й галузевого розвитку;
 - своєчасного виявлення негативних тенденцій у розвитку, всебічного і ґрунтовного вивчення причин їх виникнення;
 - конкретності, ефективності та повноти заходів (рішень) щодо подолання негативних тенденцій у регіональному і галузевому розвитку;
 - організації виконання затверджених заходів щодо поліпшення стану справ та контролю за їх реалізацією;
 - здійснення моніторингу виконання заходів на проміжних етапах, оцінка результатів їх виконання та вжиття, у разі потреби, додаткових (коригуючих) заходів.

Аудит доцільно здійснювати одночасно трьома робочими групами, до складу яких мають входити працівники Мінекономіки, Мінфіну, Мінагрополітики, Мінпромполітики, Головердержслужби, Держприємництва, Секретаріату Кабінету Міністрів, які спроможні забезпечити проведення глибокого фахового аналізу роботи з управління процесами галузевого і регіонального розвитку.

Під час здійснення аудиту (перебуваючи в регіоні), члени робочої групи, відповідно до компетенції, мають вивчати стан справ щодо роботи відповідних місцевих органів виконавчої влади, спрямованої на забезпечення розвитку профільних галузей у регіоні, зокрема:

- вивчення загальної характеристики ситуації, що склалася в регіоні;
- узагальнення та аналіз роботи місцевих органів виконавчої влади регіону, спрямованої на забезпечення проведення ефективної політики у відповідній сфері діяльності;
- визначення переліку проблемних питань, що стримують динамічний розвиток відповідної галузі;
- вивчення якісної складової заходів, які були вжиті та плануються до вжитку відповідними органами виконавчої влади щодо розв'язання наявних проблем, разом з орієнтовним часом їх виконання;
- розроблення, при необхідності – за участю місцевих органів виконавчої влади, пропозицій щодо поліпшення якості діяльності органів виконавчої влади у відповідній сфері.

Узагальнена інформація про проведення аналізу роботи місцевих органів виконавчої влади подаватиметься до Кабінету Міністрів з метою розгляду її на засіданні Уряду та прийняття відповідних рішень. Прийняте рішення повинно забезпечити вирішення нагальних проблем, що спричинили падіння темпів економічного та соціального розвитку (а подекуди і спад). Воно може бути також спрямоване на вдосконалення кадрової політики регіону, тобто повну або часткову заміну керівного складу органів виконавчої влади на місцях.

Здійснення регіонального моніторингу за запропонованою моделлю надасть можливість поліпшити ефективність прийняття управлінських рішень місцевими органами виконавчої влади, зокрема у тих сферах діяльності, за якими здійснюється моніторинг, оскільки місцеві органи виконавчої влади для поліпшення його результатів будуть вживати заходи для покращання значень відповідних показників.

Запровадження загальнодержавної системи регіонального моніторингу дозволить розв'язувати такі основні завдання:

- визначити негативні тенденції соціально-економічного розвитку територій;
- оцінити результативність діяльності органів державної влади та управління, органів місцевого самоврядування з реалізації регіональної політики.

Це дасть можливість:

- на рівні регіонів: оцінити вплив економічної, соціальної, фінансової, екологічної складових на стан розвитку території; визначити місце кожного регіону в загальнодержавному просторі, його реальний вплив на стан цього простору, міжгалузеву й територіальну збалансованість; обґрунтовано визначати пріоритети

розвитку, напрями структурної перебудови господарського комплексу, шляхи соціальних перетворень; поліпшувати міжрегіональну взаємодію та кооперацію; розробляти середньо- та довгострокові стратегічні програми соціально-економічного розвитку відповідно до Закону України “Про місцеві державні адміністрації” [1];

- на рівні Міністерства регіонального розвитку та будівництва, інших заінтересованих центральних органів виконавчої влади: ранжувати та типізувати регіони за рівнем соціально-економічного розвитку; здійснювати аудит адміністративної діяльності органів держав-

ного управління регіонів щодо ефективності та результативності реалізації завдань, програм; впроваджувати ефективну державну регуляторну політику.

Запровадження системи регіонального моніторингу є, без сумніву, важливою передумовою та елементом ефективної державної регіональної політики, забезпечення соціально орієнтованого, сталого, збалансованого регіонального розвитку та дотримання рівних стандартів життя громадян України незалежно від місця їх проживання. Державна підтримка, спрямована на розв’язання регіональних проблем, повинна бути поставлена в пряму залежність від результатів регіонального моніторингу.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про місцеві державні адміністрації” від 09.04.1999 р. № 586 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> — Заголовок з екрана.
2. Постанова Кабінету Міністрів України “Про запровадження моніторингу результатів діяльності Кабінету Міністрів України та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій” від 06.04.2005 р. № 263 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> — Заголовок з екрана.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2005 р. № 835 “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2005 р. № 263” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> — Заголовок з екрана.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2007 р. № 833 “Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> — Заголовок з екрана.
5. Антонов В. Методологічні підходи щодо оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіонів України / В. Антонов // Управління сучасним містом. — 2003. — № 7 — 9(11). — С. 51—61.
6. Артеменко В. Соціально-економічний моніторинг регіонів обласного рівня: концепція та методичний інструментарій / В. Артеменко // Регіональна економіка. — 1998. — № 3. — С. 87—94.
7. Герасимчук З. В. Методологія розрахунку індикатора соціально-економічного розвитку регіону / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович // Регіональна економіка. Додаток “Регіони України. Економіко-статистичні порівняння”. — 2001. — С. 86—92.
8. Регіональний менеджмент і моніторинг / Гладій М., Долішній М., Писаренко С., Янків М. — Львів : ІРД НАН України, 1998. — С. 32—44.
9. Донченко Ю. В. Социально-экономические аспекты оценки и регулирования территориальной асимметрии в развитии административных районов / Ю. В. Донченко, А. В. Евченко, С. С. Желесняков // Вопросы статистики. — 2004. — № 8. — С. 57—61.
10. Захаров Е. В. Оценка векторов территориального влияния на социально-экономическое развитие приграничных районов Самарской области / Е. В. Захаров, Г. Р. Хасаев // Вопросы статистики. — 2004. — № 8. — С. 62—65.
11. Інвестиційний рейтинг регіонів України. — К. : Недержавний аналіт. центр “Інститут реформ”, 2002. — 44 с.
12. Карпов В. Основні засади і заходи реформування регіональної статистики в Україні / В. Карпов, Я. Побурко, С. Матковський // Регіональна економіка. — 1998. — № 3. — С. 78—87.
13. Лексин В. Н. Сущность, проблемы и механизмы формирования общероссийской системы мониторинга региональных ситуаций и региональных проблем / В. Н. Лексин, В. Е. Селиверстов // Регион: экономика и социология. — 1999. — № 4. — С. 3—31.
14. Осауленко О. Г. Регіональна статистика в системі державного управління / О. Г. Осауленко, В. І. Карпов // Командор. — 2002. — № 1. — С. 2—7.
15. Побурко Я. Сучасна регіональна статистика: стан та перспективи розвитку / Я. Побурко, С. Матковський // Регіональна економіка. — 1997. — № 4. — С. 46—51.
16. Уманець Т. В. Регіональний економічний розвиток України: теоретичні основи управління, інтегральна оцінка, діагностика: [монографія] / Уманець Т. В. — Донецьк : “ВІК”, 2007. — 340 с.

Програми розвитку соціального житла в малих містах України

Б.В. Лисенко,
аспірант НАДУ при Президентіві України

Проблема формування сприятливого середовища для життєдіяльності людей є актуальною для всіх держав. За ступенем її розв'язання як у кількісному, так і в якісному вимірах наша держава значно поступається економічно розвиненим країнам. Це пов'язано з невідповідністю житлової політики радикальним перетворенням, які почали здійснюватись у державі та потребують трансформації житлової сфери в напрямі створення оптимального житла для відтворення життєздатності населення. Тому забезпечення громадян житлом та підвищення благоустрою житлового фонду населення залишаються одними з найгостріших соціально-економічних проблем малих міст України. Питання житлового будівництва мають стати пріоритетними в державній політиці щодо формування соціальних програм забезпечення житлом населення малих міст України, оскільки вони мають особливе значення для подальшого розвитку поселенської мережі та господарського комплексу України в цілому.

Аналіз наукових праць і позицій фахівців щодо теоретичних питань реалізації державних програм розвитку житла в малих містах та фінансування житлового будівництва в Україні, серед яких зазначимо роботи О. Лотоцького [3], І. Пілунського [5], П. Козирева [2], В. Черпа [9], свідчить про відсутність комплексних розробок теоретичних засад впровадження житлових програм для функціонування та розвитку малих міст України у сфері житлового будівництва.

За оцінкою П. Козирева, муніципальні програми малих міст України потребують фінансування у розмірі не менше 2 млрд. грн. на рік. Серед важливих заходів, що мають бути профінансовані з державного бюджету, виокремимо утримання та оновлення житлово-комунальної сфери в малих містах України, реалізацію програм з енергозбереження, будівництво соціального житла [2].

Метою запропонованої статті є наукове обґрунтування впровадження державних програм будівництва соціального житла в процесі соціально-економічного розвитку малих міст України.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено завдання: розробити дієві механізми виконання програм будівництва соціального житла в малих містах України.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України підвищується роль програм забезпечення населення соціальним житлом як державного інструменту коригування параметрів суспільного відтворення.

Державне сприяння соціально-економічному розвитку благоустрою має починатися з розробки та реалізації програм забезпечення соціальним житлом

населення малих міст України, що здійснюється в умовах державної фінансової підтримки у рамках впровадження місцевих програм розвитку житлово-комунального господарства і благоустрою малих міст України. Ці програми покликані сприяти формуванню та виконанню планів відродження та розвитку малих міст з використанням для цього відповідної державної підтримки з боку органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади.

Для цього необхідна реалізація таких завдань:

- застосовування для фінансування будівництва нового житла та реконструкції існуючого житлового фонду довгострокового іпотечно-го кредитування із залученням коштів населення та інших позабюджетних фінансових ресурсів;
- створення конкурентного середовища у сфері житлово-комунального господарства;
- удосконалення існуючої законодавчої бази, що регулює соціальні та інші відносини у житловій сфері;
- формування інституту власників житла та заохочення населення до утримання житлового фонду, що сприятиме збереженню наявного житлового фонду;
- запровадження договірних відносин у сфері надання житлово-комунальних послуг; створення фонду соціального житла, призначеного для соціально незахищених верств населення [6].

Головна проблема забезпечення житлом громадян, які потребують соціального захисту з боку держави, полягає у невизначеності обсягів коштів державного та місцевих бюджетів, котрі щорічно мають спрямовуватися на зведення житла, оскільки житлове будівництво не включене до переліку захищених статей бюджетів. виправити становище можна прийняттям закону "Про державне фінансування та цільове довгострокове кредитування будівництва житла". Принципово новою складовою в ньому має бути встановлення обов'язкової щорічної норми капіталовкладень з держбюджету на фінансування та довгострокове пільгове кредитування будівництва житла, а також фінансової участі регіонів у вирішенні зазначених питань [9, с. 16–17].

Необхідність запровадження особливого (відмінного від традиційного) організаційно-економічного механізму державного управління місцевими програмами соціально-економічного розвитку (МПСЕР) зумовлена специфікою принципів програмно-цільового управління. Основними особливостями цієї програми є комплексний характер поставленої місцевої чи регіональної проблеми і чітка цільова спрямованість програмних заходів. Специфіка МПСЕР поля-

гає в їх новизні щодо існуючої практики регіонального управління, у розробці досконалого правового й економічного механізмів їх реалізації, що зумовлює потребу створення спеціальної системи економічних відносин і зв'язків усіх учасників місцевих програмних розробок [5, с. 427, 429].

Для вирішення проблеми забезпечення житлом населення нашої держави Президент України прийняв указ, в якому зазначено, що на будівництво доступного житла в держбюджеті буде виділятися не менше 0,5% від ВВП. Запропоновано щорічно виділяти з державного бюджету близько 4 млрд. грн. на допомогу громадянам для отримання доступного житла, що складатиме приблизно 30% від його вартості, при цьому решта суми повинна бути сплачена самими родинами за рахунок як власних заощаджень, так і кредитів [8]. Крім того, було запропоновано, щоб доходи фізичних осіб, спрямовані на фінансування будівництва, були звільнені від податку на доходи. У цьому указі Президент звертає увагу на те, що місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування необхідно передбачати під час планування територій відповідних населених пунктів земельні ділянки для будівництва доступного житла, вивчати можливості та доцільність залучення додаткових запозичень під державні гарантії для реалізації цієї програми [1].

Активна житлова політика, перехід до широкомасштабного житлового будівництва – вагомий чинник загального “оздоровлення” економіки, інтенсифікації розвитку внутрішнього ринку, посилення його соціальної спрямованості [7].

Вирішальна роль у формуванні нових концептуальних підходів до розв'язання житлової проблеми в малих містах України, на основі яких держава розробляє політику соціальної допомоги у забезпеченні житлом населення та додаткові заходи щодо підтримки розвитку житлового будівництва, належить місцевим органам влади.

З огляду на викладений вище матеріал можна виокремити невирішені проблеми з досліджуваного питання:

- мінімальне спрямування бюджетних асигнувань у житлове будівництво;
- недостатня розвиненість фінансово-кредитних механізмів залучення коштів населення та довгострокових банківських кредитів у житлове будівництво, а також стимулів для вкладання інвестицій у житлове будівництво;
- низький рівень платоспроможності населення, який не дозволяє вирішувати власні житлові проблеми шляхом будівництва або купівлі житла на вторинному ринку;
- недостатнє фінансове забезпечення розвитку житлових програм у малих містах України;
- матеріально-технічне відставання у будівельній галузі;
- низьке кадрове забезпечення;
- відсутність розвинутої інфраструктури іпотечного кредитування житлового будівництва;

- недієве функціонування субсидіарної системи у сфері житлового будівництва.

Для вирішення поставлених проблем доцільно запровадити таку програму забезпечення населення малих міст України доступним житлом, яка б охоплювала принципи будівництва нового житла, систему використання існуючого житлового фонду, фінансові та організаційні аспекти програми забезпечення населення соціальним житлом.

I. Для будівництва нового житла необхідно:

- провести аналіз демографічної ситуації;
- створити номенклатуру проектів;
- уточнити мінімальний житловий стандарт;
- встановити вимоги до проектів;
- сформувати тендерні умови;
- розробити проекти повторного застосування для будівництва нового житла;
- зробити генеральний план дільничного будівництва з урахуванням оптимальної інфраструктури;
- встановити об'єкти обслуговування;
- виконати техніко-економічне обґрунтування будівництва соціального житла;
- власне здійснювати будівництво спроектованого житла.

II. Використання існуючого житлового фонду має охоплювати:

- < аналіз існуючої забудови: технічний, демографічний, економічний;
- < розробку проектів реконструкції;
- < виконання проектів зносу;
- < прив'язку проектів, у тому числі проектів обслуговування;
- < техніко-економічні розробки;
- < будівельні роботи з реконструкції.

III. Фінансові аспекти програми забезпечення населення соціальним житлом мають базуватися на фінансуванні програм будівництва соціального житла. Для цього необхідно створити спеціальний неприбутковий фонд, через який буде здійснюватися керування фінансовими операціями (див. рис. 1).

IV. Організаційні аспекти забезпечення доступним житлом включають у себе такі процеси, що пов'язані будівництвом соціального житла:

- підготовка технічного персоналу;
- аналіз ринку житла;
- аналіз фінансових можливостей;
- встановлення строків та етапів реалізації проекту;
- розроблення фінансового плану;
- організація та проведення тендерів;
- управління проектами;
- передача в оренду соціального житла;
- продаж доступного житла;
- створення інфраструктури міської забудови;
- експлуатаційне управління житлом.

У сфері планування житлового будівництва доцільно розробити і впровадити систему цільових показників будівництва соціального житла, диференційованих за областями залежно від особливостей регі-

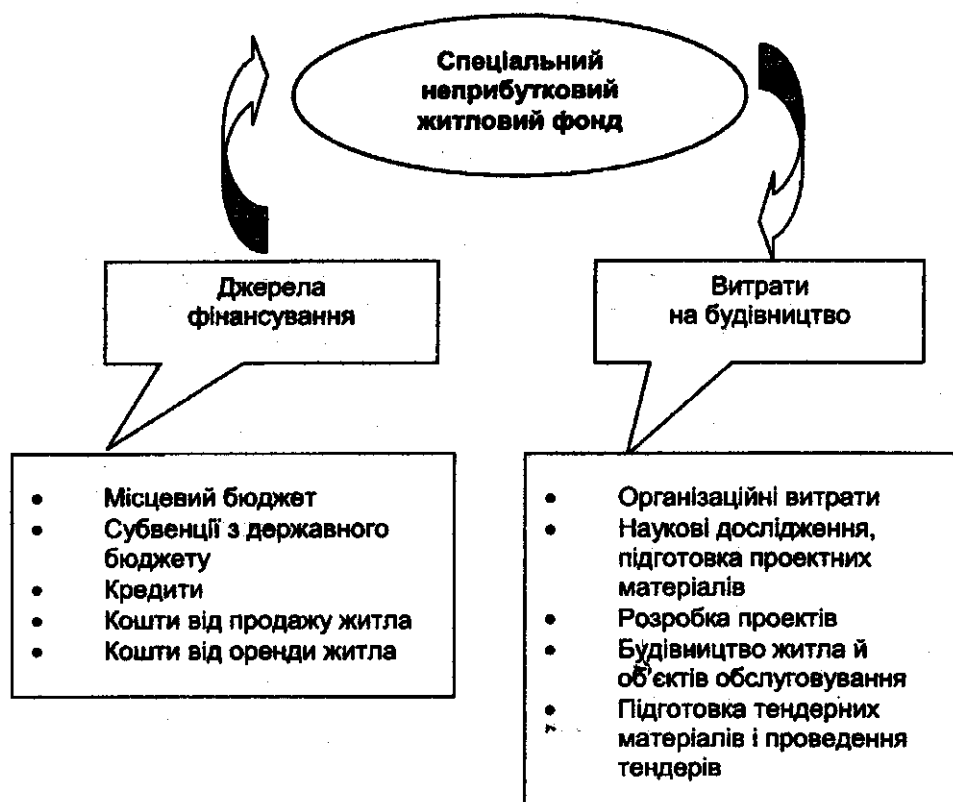

Рис. 1. Фінансові аспекти забезпечення програми соціального житла

онів України. Ці показники повинні включати науково обґрунтовану поквартирну структуру житлового фонду, а також норми житлової та загальної площі квартир на основі демографічних прогнозів щодо статеві-вікової та сімейної структури населення. Дані мають бути основою процесів коригування діючих і перспективних проектів для будівництва масового житла. Останні мають враховувати новітню структуру будівництва (за характером забудови, типами будинків, плануванням та оздобленням житлових осередків) на підставі соціологічних опитувань мешканців конкретних регіонів та аналізу ситуацій у регіонах.

Однією з головних технічних проблем соціального житла є створення таких будівельних конструкцій та інженерного обладнання, які забезпечать ефективне використання енергії для опалення та водопостачання при мінімальних експлуатаційних витратах. Тепловий захист будинків і гігієнічні умови соціального житла повинні відповідати вимогам чинних в Україні норм проектування житлових будинків, водночас експлуатаційні рівні питомого (на одиницю площі) споживання теплової енергії та води мають бути наближені до європейських стандартів.

Розроблення регіональних проектів для повторного застосування житлового фонду (згідно з Типовими регіональними правилами забудови [4]) може виконуватись, як правило, великими регіональними інститутами (Донбасцивільпроект; Запоріжцивільпроект; Укрмістобудпроект, м. Харків; Містопроєкт, м. Львів та ін.). Зазначимо, що одним із перших регіональних

проектів для повторного застосування є п'ятиповерхові блок-секції, розроблені КиївЗНДІЕП (Київський зональний і науково-дослідний інститут з цивільного будівництва) для м. Білгород-Дністровський з використанням місцевої будівельної бази.

Слід вказати, що під час розроблення науково-технічної політики щодо формування виробничої бази будівництва соціального житла надмірна централізація планування шкодить навіть у разі застосування прогресивних технологій. Тільки всебічне вивчення місцевих умов може дати позитивний результат як стосовно економічних характеристик, так і щодо архітектурно-містобудівної якості житлової забудови.

Для впровадження та реалізації програм розвитку соціального житла рекомендуються такі основні напрями формування матеріально-технічної бази будівництва соціального житла в регіонах:

- ◀ удосконалення індустріального повнозбірного (зокрема великопанельного) будівництва;
- ◀ розвиток монолітного і каркасно-монолітного домобудування;
- ◀ впровадження прогресивних методів будівництва житла з місцевих матеріалів – цегли, газобетону, каменю;
- ◀ розвиток комбінованих архітектурно-конструктивних систем житлового будівництва.

Планування і будівництво масового (доступного) житла пропонується виконувати шляхом забудови мікрорайонів з відповідною інфраструктурою та науково обґрунтованою системою первинного обслуговування з урахуванням особливостей регіону. Очевид-

но також, що при вибірковому будівництві масового житла, особливо в центральних районах міст, ціна на нього буде надто висока для масового споживача.

Для виконання програми впровадження соціального житла в малих містах України державі необхідно збільшити частку капіталовкладень у житлове будівництво, що стане головним стимулом розвитку житлово-комунального господарства в структурі валового внутрішнього продукту; налагодити бюджетне фінансування житлового будівництва; покращити діяльність фінансово-кредитних механізмів залучення коштів населення та довгострокових кредитів у житлове будівництво, а також сприяти створенню умов для вкладання інвестицій у житлове будівництво.

Запровадження програм забезпечення соціальним житлом населення малих міст України, на нашу думку, покращить демографічну ситуацію в державі в цілому. Організація управління розвитком житлової політики малого міста має відповідати динаміці суспільно-політичного життя в країні.

Керівництво держави має усвідомлювати, що для розвитку будівництва соціально доступного житла, реконструкції застарілого та ліквідації аварійного житла, виконання капітальних ремонтів необхідно реалізовувати потенційні можливості державно-приватного партнерства в галузі будівництва та розвит-

ку оптимальних інструментів управління соціальним житлом. Головним завданням стає створення умов для ефективного регулювання такого партнерства, щоб основну користь отримували малозабезпечені домогосподарства.

Держава повинна також вирішити проблеми житлової політики щодо нестачі коштів та неефективного їх використання. Муніципальне житло, яке будується за рахунок бюджетних коштів та утримується на обліку з залученням бюджетних дотацій, має першочергово надаватися соціально вразливим та малозабезпеченим верствам населення.

Незважаючи на велику кількість досліджених питань у сфері державної житлової політики, залишається ряд невирішених проблем, у тому числі – стосовно вдосконалення законодавчої бази щодо створення і функціонування спеціальних регіональних фондів із забезпечення населення житлом; залучення фінансових ресурсів для реалізації програм розвитку державної житлової політики в малих містах України; розробки та реалізації пілотних проектів будівництва соціального житла у регіонах, що найбільш підготовлені до цього; раціонального використання існуючого житлового фонду, зокрема для молодих та малозабезпечених сімей; створення спеціальних програм удосконаленню фахового рівня спеціалістів з урахуванням поставлених завдань.

Список використаних джерел

1. Інформаційний бюлетень Будівельної палати України від 08.11.2007 р. № 59 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.budpalata.com.ua> — Заголовок з екрана.
2. Козирев П. Г. Муніципальні програми малих міст України – Асоціація міст України / Козирев П. Г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/newsline/2006/08/01/112397.shtml>
3. Лотоцький О. Б. Житлова політика: українські перспективи : [бесіда з заступником голови Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства Лотоцьким О. / Записала Федорченко Л.] / Лотоцький О. Б. // Будмайстер. — 2002. — № 22. — С. 30—31.
4. Наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України “Про затвердження Типових регіональних правил забудови” від 03.01.2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> — Заголовок з екрана.
5. Пілунський І. В. Особливості організаційно-економічного управління місцевими програмами / І. В. Пілунський // 36. наук. праць НАДУ при Президенті України / [за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева]. — К. : Вид-во НАДУ, 2005. — Вип. 2. — С. 427—435.
6. Порівняльна таблиця до проекту Закону України “Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст” від 18.06.2003 р. № 1044 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua> — Заголовок з екрана.
7. Послання Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 — 2011 роки” від 30 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2994.htm>
8. Указ Президента України “Про заходи щодо будівництва доступного житла в Україні та поліпшення забезпечення громадян житлом” від 08.11.2007 р. № 1077 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/6956.html
9. Череп В. І. Житлова програма держави : [розмова з головою Держбуду України Черепом В. / Записав Довженко Г.] / Череп В. І. // Янус Нерухомість. — 2002. — № 17. — С. 16—17.

Удосконалення правової бази державного регулювання трудових прав молодих спеціалістів в Україні

*І.В. Найдя,
аспірантка НАДУ при Президентові України*

Становлення ринкових відносин в Україні супроводжується масовим порушенням трудових прав молодих спеціалістів, а також працівників загалом. Проблема забезпечення надійного захисту трудових прав працівників надзвичайно загострилась, а тому необхідно визначитися з формами і засобами реалізації цих прав, зокрема зі змістом нового інституту в системі трудового права – захист трудових прав молодих спеціалістів.

Роль праці та проблеми, що виникають у процесі реалізації права людини на працю, зумовлюють значний науковий інтерес до цього питання, що виявляється в численних розробках за вказаною проблематикою.

Важливе значення у дослідженні правового статусу молодих спеціалістів у сфері праці мають здобутки вітчизняних учених С. Карлицького, В. Ковальського, Л. Грузінової, В. Короткіна, В. Головченка, В. Лукашевича та ін. Проблему трудових прав молодих спеціалістів у галузі державного управління вивчають такі науковці, як А. Колот, Е. Лібанова, О. Петров, В. Скуратівський тощо.

Мета цієї роботи полягає в тому, щоб на основі опрацювання наукових робіт із теорії держави та права, державного управління і чинних нормативно-правових актів України здійснити комплексний аналіз трудових прав молодих спеціалістів, виявити існуючі недоліки в цій сфері та запропонувати шляхи їх усунення.

У науці трудового права та державного управління не існує однозначного визначення терміна “молоді спеціалісти”. Так, відповідно до статті 197, ч. 2 Кодексу Законів про працю в Україні (далі – КЗпПУ) молоді спеціалісти – це випускники державних навчальних закладів, потреба в яких раніше була заявлена підприємством, установою, організацією та яким надається робота за фахом на період не менше трьох років у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [9]. Водночас, на думку А. Бабаскіна, молоді спеціалісти – випускники вищих навчальних закладів, яким присвоєно кваліфікацію фахівця з вищою освітою різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і які працевлаштовані на підставі посвідчення про направлення на роботу. Такі особи вважаються молодими фахівцями протягом трьох років з моменту укладення ними трудового договору із замовником [12, с. 754].

На молодих спеціалістів в Україні поширюються всі права людини у сфері праці, закріплені на законодавчому рівні. У рамках трудових відносин кожен їх суб'єкт має визначені законом і взаємною угодою права й обов'язки. Відносини, що встановлюються

між молодими спеціалістами та роботодавцем, зобов'язують цих суб'єктів проводити певні дії з реалізації трудової функції, виплати винагороди за проведеної роботу тощо.

Правовий статус молодого спеціаліста визначається системою закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, згідно з якими молодий спеціаліст координує свою поведінку в суспільстві.

Існують такі види правового статусу молодого спеціаліста:

1. Загальний.
2. Спеціальний.
3. Індивідуальний.

Загальний правовий статус молодого спеціаліста – це його юридично закріплене становище в державі й суспільстві, де загальний правовий статус становить частину суспільного статусу молодого спеціаліста. Такий статус характеризується зв'язком молодого спеціаліста з державою та суспільством.

Спеціальний правовий статус молодого спеціаліста передбачає такі самі трудові права, як і в усіх працюючих: право на працю; право на відпочинок; право на заробітну плату; право на належні, безпечні та здорові умови праці; право на професійну підготовку та підвищення трудової кваліфікації; право на об'єднання в професійні спілки; право на вирішення колективних та індивідуальних трудових спорів; право на судовий захист.

Розглянемо ці трудові права щодо молодих спеціалістів більш детально. Право на працю – одне з фундаментальних соціальних прав людини, праця є основою функціонування та розвитку людського суспільства. Її соціальна сутність зумовлена кількома чинниками. По-перше, праця є процесом взаємодії людини з природою, в якому людина своєю діяльністю її опосередковує, регулює обмін речовин між собою та природою. По-друге, людина, впливаючи на природу, використовує та перетворює її для задоволення своїх матеріальних та духовних потреб і при цьому не тільки створює матеріальні та духовні блага, а й змінює власну природу, розвиває здібності й нахили, виробляє соціально необхідні якості, формує себе як особистість. Праця є фундаментом, на якому базуються соціальні процеси, будуються соціальні відносини. Вона визначає та змінює становище, формує соціальний та професійний портрет особистості.

Україна у теперішній час законодавчо визначила: кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; кожен має право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці,

вибирати рід діяльності та професію; примусова праця заборонена; кожен має право на працю в умовах, що відповідають вимогам безпеки і гігієни, на винагороду за працю не нижче встановленого законом мінімального розміру оплати праці; кожному гарантується захист від незаконного звільнення [10, с. 18, 19].

Право на відпочинок тісно пов'язане з правом на працю. У КЗпПУ визначено, що час відпочинку – це час (перерва для відпочинку і харчування, вихідні дні), протягом якого працівники вільні від обов'язку працювати і мають право використовувати його на свій розсуд [9, с. 188]. Право на відпочинок регулюється Конституцією України (ст. 45), Законом України (далі – ЗУ) “Про відпустки” [3].

За результатами аналізу наукової літератури можна сказати, що вітчизняне законодавство України з досліджуваного питання містить певні прогалини. Але порівняно з деякими державами Європи, де законодавчих актів про відпустки взагалі не існує, наше законодавство виявляється досить розвинутим.

Молоді спеціалісти в Україні мають також і додаткові відпустки: останні необхідні для осіб, які проходять виробниче навчання, навчаються у вищих навчальних закладах освіти, аспірантурі. Успішне проходження виробничого навчання, закінчення закладу освіти може свідчити про кваліфікацію молодого спеціаліста чи про її підвищення, що дає сподівання на високоякісну працю та переваги щодо кар'єрного зростання.

Право на заробітну плату також безпосередньо пов'язано з правом на працю: відповідно до КЗпПУ, розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації та не обмежується максимальним розміром.

Питання оплати праці, прав працівників на оплату праці та їх захисту регулюються Конституцією України, КЗпПУ, ЗУ “Про оплату праці”, постановами та розпорядженнями Президента України та Кабінету Міністрів України. Під системою оплати праці розуміється спосіб обчислення розмірів винагороди, належної виплати працівникам відповідно до затрат праці, а в ряді випадків – і до її результатів. ЗУ “Про оплату праці” передбачає також інші норми та гарантії щодо оплати праці. Молоді спеціалісти, на відміну від інших працівників, мають додаткові норми та гарантії, що регулюються зазначеним законом.

Право на такі гарантії мають працівники віком до вісімнадцяти років (при скороченні тривалості їх щоденної роботи), особи, які отримали направлення на виробниче навчання або перекваліфікацію на інші спеціальності. Доречним, на нашу думку, було б створення ще однієї статті в розділі VIII КЗпПУ, яка б передбачала певні гарантії щодо оплати праці молодих спеціалістів, а саме – гарантії для молодих спеціалістів, які обіймають посади за направленням, та спеціалістів, які переведені тимчасово на іншу роботу у зв'язку з виробничою необхідністю.

Право на належні, безпечні та здорові умови праці або право на охорону праці мають лише ті молоді спеціалісти, які працюють на підприємстві, в установі, організації за трудовим договором або контрактом. Це питання регулюється такими нормативно-правовими актами, як Конституція України (ст. 43), КЗпПУ (ст. 153), ЗУ “Про охорону праці” [4], ЗУ “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійні захворювання, які спричинили втрату працездатності” [2], Типове положення про навчання з питань охорони праці, ЗУ “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” [6], Основи законодавства України про охорону здоров'я тощо. Однак наявність нормативно-правової бази ще не означає її реалізацію. Недосконалість механізму реалізації цих нормативно визначених державних гарантій призводить до невиконання вимог чинного законодавства та створює соціальну напругу в суспільстві.

Право на професійну підготовку та підвищення трудової кваліфікації реалізується таким чином. Відповідно до КЗпПУ, для професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників, особливо молодих спеціалістів, власник або уповноважений ним орган організовує індивідуальне, бригадне, курсове або інше виробниче навчання за рахунок підприємства, установи або організації. Професійна підготовка (навчання) – це оволодіння новими знаннями та навичками за обраною професією або спеціальністю. Під підвищенням кваліфікації розуміється професійне навчання, спрямоване на послідовне вдосконалення професійних знань, навичок і умінь з уже набутої професії.

Проблеми професійної підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки існують у кожній країні. Статистичні дані з питань професійного навчання й підвищення кваліфікації на виробництві засвідчують, що в цілому чисельність працівників, які підвищують свою кваліфікацію, зростає. Так, за 10 років до Київського молодіжного центру праці звернулося 80 тис. молодих людей для вирішення питання щодо підвищення кваліфікації та перепідготовки. Надано інформаційно-консультаційних послуг 140 тис. осіб, з них послугами юриста скористалися 16 тис. молодих людей, послугами психолога – 12 тис. На навчання та стажування за кордоном за останні п'ять років було направлено 3200 молодих осіб [11, с. 51].

Рівень кваліфікації молодих спеціалістів є вагомим чинником економічних реформ, але, на жаль, він багато в чому відстає від потреб ринкової економіки. Насамперед, ми вважаємо, що це стосується засобів стимулювання молодих спеціалістів до творчого використання своїх здібностей, удосконалення кваліфікації. Відповідно до міжнародних норм, Україні слід більше приділяти уваги розробці й реалізації політики у галузі професійної орієнтації та професійної підготовки працівників у всіх сферах життя.

Останнім часом в Україні різко загострилася проблема підготовки робочих кадрів, тому широко підтримується позиція щодо перегляду підходів до

організації системи професійної підготовки та перепідготовки. Для успішного розв'язання цієї проблеми ми вважаємо за необхідне проведення таких заходів:

- ◀ організація професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації молодих спеціалістів, проведення семінарів, тренінгів (у тому числі – із сучасних методик саморегуляції, самонавчання та самовдосконалення, основ підприємництва);
- ◀ впровадження для підприємств, установ, організацій нормативів фінансових витрат на підготовку професійно-технічних кадрів тощо.

Пріоритетним напрямом державної політики повинно бути створення повноцінної ефективної системи безперервного професійного навчання молодих спеціалістів на підприємствах, установах, організаціях, яка забезпечувала б європейські фахові стандарти.

Згідно з Конституцією України, молоді спеціалісти мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами, за родом їх професійної діяльності. Повноваження профспілок регламентуються ЗУ "Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності" [5].

Усі інші законодавчі акти у цій сфері застосовуються у частині, що не суперечить зазначеному законодавству. Це КЗпПУ, Закони України "Про колективні договори і угоди", "Про охорону праці", "Про оплату праці".

З моменту проголошення суверенітету України відбулося певне трансформування профспілок. У теперішній час профспілкові лідери і вчені уважно вивчають світовий досвід профспілкового руху, профспілки також почали суттєво впливати на законотворчу діяльність щодо реалізації економічних реформ.

В умовах демократії та плюралізму актуальним є питання недопущення монополізації профспілок, закріплення за ними права бути єдиними представниками інтересів працівників, зокрема молодих спеціалістів.

Правові та організаційні засади функціонування системи заходів з вирішення колективних та індивідуальних трудових спорів регулюються КЗпПУ та ЗУ "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" [7]. Нормативно-правова база, що регулює права молодих спеціалістів на вирішення колективних та індивідуальних спорів, дозволяє сторонам соціально-трудових відносин вирішувати конфлікти, які виникають між ними.

Право на судовий захист є однією з найважливіших гарантій забезпечення інших трудових прав в умовах ринкових відносин. Право на судовий захист мають молоді спеціалісти та працівники загалом. Окремі аспекти судового захисту в сфері трудових прав розглядаються у працях учених Л. Грузінової, В. Короткіна, С. Карлицького та ін. [1; 8].

Зазначені процесуальні відносини регулюються нормами як цивільно-процесуального, так і трудового права. Вони завжди пов'язані з існуванням у теперішньому, минулому або майбутньому трудових правовідносин між сторонами, які сперечаються. Характерною особливістю українського законодавства є те, що працівники звільняються від сплати державного мита при подачі позову з трудового спору.

Судовий захист трудових прав необхідно розглядати як вид державного захисту прав молодих спеціалістів. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення у правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. Тому будь-яка особа, трудові права якої порушені, має право на звернення до суду за їх захистом. Розширення сфери судового захисту трудових прав молодих спеціалістів потребує створення спеціалізованих судів, діяльність яких би спеціалізувалися на розгляді трудових суперечок.

Індивідуальний правовий статус молодого спеціаліста – це статус молодого спеціаліста як індивідуума, який має персоніфіковані права й обов'язки та характеризується мінливістю, причому змінюється відповідно до тих перетворень, що відбуваються в житті людини. Індивідуальним правовим статусом наділені молоді спеціалісти, які мають право на надання першого робочого місця; молоді спеціалісти, які навчалися за цільовим направленням, тощо.

Таким чином, нами проаналізовано систему державного управління у сфері трудових прав молодих спеціалістів в Україні. В умовах докорінних змін у системі суспільних відносин найбільш істотні перетворення відбуваються в соціально-трудовій сфері.

Розбудова правової держави, перехід до ринкової економіки ставить питання реального забезпечення працездатного молодого спеціаліста країни роботою в ряд найактуальніших проблем сьогодення.

Розвиток цивілізованих ринкових відносин в Україні неможливий без створення й функціонування системи правового захисту трудових правовідносин молодих спеціалістів. В умовах сучасного стану економіки актуальним є розроблення й прийняття нормативних актів, спрямованих на підвищення ефективності регулювання трудових правовідносин молодих спеціалістів.

Список використаних джерел

1. Грузінова Л. П. Трудове право України : [навч. посіб.] / Грузінова Л. П., Короткін В. Г. — К. : МАУП, 2003. — Ч. 1. — 2003. — 128 с.
2. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійні захворювання, які спричинили втрату працездатності" від 23. 09. 1999 р. № 1105-ХІV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua — Заголовок з екрана.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

3. Закон України "Про відпустки" від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua — Заголовок з екрана.
4. Закон України "Про охорону праці" від 14.10.1992 р. № 2694-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua — Заголовок з екрана.
5. Закон України "Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності" від 15.03.1999 р. № 1045 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua — Заголовок з екрана.
6. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" від 05.02.1993 р. № 2998-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua — Заголовок з екрана.
7. Закон України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua — Заголовок з екрана.
8. Карлицький С. М. Трудове право України : [навч. посіб.] / Карлицький С. М. — К. : Прецедент, 2004. — 216 с.
9. Кодекс законів про працю України. — Х. : ТОВ Одісей, 2005. — 160 с.
10. Конституція України. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.
11. Соціальні проблеми працевлаштування молоді / Балакірева О. М. (керівник авт. кол.), Онікієнко В. В., Валькована О. В. та ін. — К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. — 144 с.
12. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол: Шемчушенко Ю. С. (голова редкол.) та ін. — К. : Укр. енциклопедія, 1998. — Т. 3. — 1998. — 789 с.

Вітаємо з ювілеєм!

Кучіну

Ірину Юрїєну,

директора департаменту фінансового забезпечення,
бухгалтерського обліку та звітності Держкомстату України.
Бажаємо міцного здоров'я, щастя, сімейного благополуччя,
творчих успіхів на благо національної статистики!

Гогоці

Тамару Вікторівну,

завідувача сектору контрольно-ревізійної роботи
Держкомстату України.

Бажаємо здоров'я, незмінних успіхів,
реалізації всіх планів і починань!

*Рада засновників та редколегія журналу
"Статистика України"*

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ!

Для широкого кола статистиків, економістів, студентів, аспірантів і викладачів економічних вищих навчальних закладів пропонуємо монографії науковців НТК статистичних досліджень:

1. **Васечко О.О.** Методологічні основи статистики підприємств: Монографія. – К.: НТК стат. дослідж., 2005. – 296 с.

У монографії розглянуто основні методологічні питання побудови статистики підприємств як підсистеми державної статистичної системи, показано її зв'язок з іншими галузями економічної статистики. Досліджено систему показників, статистичних інструментів та методів організації комплексного статистичного спостереження за підприємствами, запропоновано підходи до підвищення якості вибіркового спостереження за суб'єктами малого підприємництва. В роботі здійснено узагальнення міжнародних стандартів і запропоновано підходи до їх адаптації у сфері побудови індексів виробництва продукції та обороту.

Робота призначена для науковців, фахівців органів державної статистики, спеціалістів, які здійснюють аналіз і координацію розвитку підприємництва, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів.

2. **Науково-технічна та інноваційна діяльність в Україні в контексті євроінтеграційних процесів:** Монографія / І.Ю. Єгоров, І.А. Жуків, Ю.О. Рижкова, М.В. Пугачова; Наук.-техн. комплекс стат. дослідж. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 223 с.

Монографія містить науково-аналітичні матеріали, що розкривають сучасний стан науково-технічного розвитку України: основні показники наукової та інноваційної діяльності, динаміки кадрового потенціалу науково-технічної сфери, фінансової та матеріально-технічної складової наукового та інноваційного потенціалів країни. Також подано інформацію щодо відповідних показників стану науково-технологічної сфери в інших країнах.

Окрему увагу приділено індикаторам науково-технічної та інноваційної діяльності Європейського інноваційного табло, які дають змогу проаналізувати та порівняти кожну з країн і ЄС у цілому, розглянути динамічні ряди і відслідкувати тренди ключових показників. Досліджено основні проблеми зіставлення існуючих “традиційних” статистичних показників науки в Україні, визначено можливість та необхідність їх адаптації до міжнародних стандартів.

Крім цього, додається словник основних термінів зі статистики науки та інновацій.

Монографія розрахована на широке коло читачів: економістів, статистиків, викладачів, студентів, аспірантів, науковців та фахівців, які займаються проблемами науково-технічного та інноваційного розвитку України, а також аналізом євроінтеграційних процесів.

3. **Пугачова М.В.** Методологічні засади статистичного моніторингу ділової активності підприємств: Монографія. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2007. – 535 с.

У монографії розглянуто методологічні засади статистичного моніторингу ділової активності підприємств, що здійснюються на базі кон'юнктурних обстежень (обстежень ділової активності підприємств) і є джерелом специфічної статистичної інформації якісного характеру для дослідження економічних тенденцій. Для цього досліджено зміст понять моніторингу, систем моніторингу, визначених на їх основі термінів “статистичний моніторинг” і “системи статистичного моніторингу”, об'єктивних умов створення та функціонування таких систем для здійснення статистичного моніторингу. Визначено, що система статистичного моніторингу ділової активності підприємств є однією з підсистем загальної системи державної статистики.

Досліджено методологічні аспекти організації кон'юнктурних обстежень як складової системи статистичного моніторингу ділової активності підприємств різних галузей економіки, обробки та використання інформації з обстежень для подальшого аналізу та короткотермінового прогнозування.

Окрему увагу приділено здійсненню статистичного моніторингу таких важливих аспектів, як стан корпоративного управління, конкуренція, інвестиційна, інноваційна та тіньова діяльність підприємств на базі інформації кон'юнктурних обстежень.

Робота призначена для науковців, фахівців органів державної статистики, спеціалістів, які здійснюють економічний аналіз як на мікро-, так і на макрорівні, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів

Придбати ці видання можна, звернувшись до редакції журналу за адресою:
01001, Київ-1, вул. Еспланадна, 4-6, кім. 207
Тел.: (044) 235-96-81

ДО ЮВІЛЕЮ НЕЛІ ОЛЕКСІЇВНИ ПАРФЕНЦЕВОЇ

Приємною цьогорічною подією став ювілей Нелі Олексіївни Парфенцевої – відомого вченого-статистика, доктора економічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, автора монографій, підручників зі статистики, численних наукових статей.

Своєю активною науковою діяльністю Н.О. Парфенцева зробила вагомий внесок у розбудову національної статистики. Вона – одна з тих сучасних жінок-учених, які попри труднощі й негаразди в нашому суспільстві своєю відданою працею сприяють розвитку вітчизняної науки.

Однією з багатьох заслуг Н.О. Парфенцевої є започаткування у 1995 році важливої справи – наукового обґрунтування, адаптації та впровадження системи сучасних міжнародних і національних класифікацій України, якій вона присвятила декілька років творчих пошуків. Обіймаючи посаду завідувача відділу методології національних статистичних класифікацій і реєстрів НДІ статистики Держкомстату України (з січня 1995 року до лютого 2003 року), Неля Олексіївна очолювала роботу, яка знаменувала собою початок входження української статистики в міжнародну статистичну спільноту, а саме – розробку “Класифікації видів економічної діяльності”. Саме цій роботі Неля Олексіївна присвятила велику кількість наукових статей, декілька книг. Серед основних наукових публікацій професора Парфенцевої можна відзначити “Міжнародні статистичні класифікації в Україні: Впровадження й використання”, монографію “Международные и национальные статистические классификации: методология, опыт, проблемы” – першу велику публікацію в Україні, в якій розглядаються питання вивчення міжнародного досвіду розробки та використання найбільш важливих для статистики класифікацій. У зазначеній монографії детально розглянуто шляхи вирішення методологічних та організаційних проблем, що виникали перед вітчизняними спеціалістами під час розробки та впровадження нових статистичних класифікацій в Україні.

Нещодавно вийшов з друку підручник “Статистика ринків” за науковою редакцією Н.О. Парфенцевої, підготовлений колективом кафедри статистики ДАСОА Держкомстату України, яку зараз очолює Неля Олексіївна.

Будучи енергійною, працелюбною людиною, Неля Олексіївна постійно прагне набутти нових знань та досвіду, тому завжди користується нагодою поспілкуватися з ученими-статистиками, економістами з України та інших країн, бере активну участь у конференціях, присвячених проблемам статистичної науки і практики, часто сама є їх організатором.

Н.О. Парфенцева вдало поєднує наукову роботу з викладацькою діяльністю, також вона є членом редколегій журналів “Статистика України” та “Науковий вісник Державної академії статистики, обліку та аудиту”.

Під керівництвом професора Парфенцевої підготовлено та успішно захищено три докторські та цілу низку кандидатських дисертацій з актуальної статистичної проблематики.

За багаторічну та плідну наукову роботу в галузі статистики у березні 2003 року Н.О. Парфенцевій було присуджено почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України”.

Вітаючи Нелю Олексіївну з ювілеєм, рада засновників, редколегія журналу “Статистика України”, колектив НТК статистичних досліджень бажають їй творчої наснаги, подальших успіхів у всіх починаннях, здоров'я, радості, сімейного благополуччя!

Зарубіжні гості

З метою обговорення питань компонента “Структурна статистика підприємств” у рамках реалізації Проєкту програми TACIS “Статистика – 10” з 7 до 11 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт Проєкту програми TACIS “Статистика – 10” Мішель Грюн-Реом, який працював з фахівцями департаменту міжгалузевої статистики підприємств.

З метою вивчення досвіду роботи Держкомстату України в галузі статистики населення 7 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебували фахівці Дослідницького центру демографії та розвитку КНР Ма Лі, Занг Ксуїнг, Луо Ксіаокін, Гуї Янгфенг, Чен Япінг, Хан Фенг та Сан Бін, які зустрілися з керівництвом Держкомстату та фахівцями департаменту статистики населення та адміністративно-територіального устрою.

З метою обговорення питань технічних аспектів статистики торгівлі Україна – ЄС 8 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебували експерти Європейської комісії Леопольдо Рубіначчі, Рута Зарнаускайте, Ян Зралеке, Йоланта Щербинська, Валдоне Касперіуніне та Крістоф Вагнер, які зустрілися з керівництвом Держкомстату та фахівцями департаменту статистики торгівлі.

З метою обговорення питань реалізації положень Рамкової конвенції про захист національних меншин 10 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебували експерти Консультативного комітету Рамкової конвенції Ільфє Брандс-Кехріс, Єва Сміт-Асмюссен, Ален Шебле та Єва Конечна, які працювали з керівництвом Держкомстату, керівництвом департаменту статистики послуг та департаменту статистики населення та адміністративно-територіального устрою.

З метою обговорення питань компонента “Продуктивність праці” у рамках реалізації Проєкту програми TACIS “Статистика – 10” з 14 до 18 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт Проєкту програми TACIS “Статистика – 10” Петер Гавлік, який працював з керівництвом Держкомстату, керівництвом департаменту статистики праці та з фахівцями департаменту макроекономічної статистики.

З метою обговорення питань впровадження європейських методологій та практик для розробки сучасних статистичних засобів у галузі статистики енергетики в рамках реалізації Проєкту TACIS “Підтримка процесів прийняття рішень в Україні в галузі енергетичної безпеки” 11 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебували експерти ЄС з реалізації Проєкту TACIS Жан-Марк Філіп та Ініго Аренсибія, які зустрілися з керівництвом Держкомстату, керівництвом департаменту інформатизації та з фахівцями департа-

менту статистики торгівлі та управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань перегляду досягнень, впроваджених при складанні національних рахунків, які сприяють покращенню якості статистики з 14 до 25 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт Статистичного відділу МВФ в Україні Сегізмунд Фасслер, який працював з керівництвом Держкомстату, керівництвом департаменту макроекономічної статистики, департаменту статистики торгівлі.

З метою обговорення питань реалізації Проєкту програми TACIS “Статистика – 10” компонента “Статистика цін” з 15 до 25 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебували експерти Проєкту програми TACIS “Статистика – 10” Том Гріффін та Госта Гутеланд, які працювали з керівництвом Держкомстату, керівництвом департаменту статистики цін та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань реалізації Проєкту програми TACIS “Статистика – 10” компонента “Статистика інновацій” з 21 до 25 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт проєкту програми TACIS “Статистика – 10” Саммі Сієн, який працював з фахівцями департаменту статистики послуг та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань статистики прямих іноземних інвестицій, статистики платіжного балансу та статистики зовнішньої торгівлі товарами 22 квітня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт місії Статистичного департаменту МВФ Тамара Разін, яка зустрілася з керівництвом департаменту статистики виробництва, департаменту статистики торгівлі, департаменту статистики праці, департаменту макроекономічної статистики та департаменту міжгалузевої статистики підприємств.

З метою обговорення питань компонента “Статистика інвестицій та будівництва” Проєкту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень” у рамках контракту “Консультативна підтримка щодо вдосконалення методології та організації статистики” з 6 до 7 травня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт проєкту Фредерік Боккар, який працював з фахівцями департаменту статистики виробництва.

З метою обговорення питань компонента “Обстеження бюджету домогосподарств” Проєкту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень” у рамках контракту “Консультативна підтримка щодо вдосконалення методології та організації статистики” з 6 до 7 травня 2008 року в Держкомстаті України перебував

експерт проекту Жером Аккардо, який працював з фахівцями департаменту обстежень домогосподарств.

З метою обговорення питань реалізації Проекту "Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень" у рамках контракту "Консультативна підтримка щодо вдосконалення методології та організації статистики" з 6 до 7 травня 2008 року в Держкомстаті України перебували експерти місії проекту Лея Рейнхольдсон та Жан-П'єр Боно, які працювали з керівництвом Держкомстату, керівником Групи впровадження проекту Світового банку І.А. Кузьміною та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань реалізації Проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" компонента "Статистика капітальних інвестицій" з 12 до 17 травня 2008 року в Держкомстаті України перебувала експерт проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" Дангуоле Арескієне, яка працювала з фахівцями департаменту статистики виробництва.

З метою обговорення питань реалізації Проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" з 12 до 16 травня 2008 року в Держкомстаті України перебували експерти проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" Віллем де Вріс та Госта Гутеланд, які працювали з керівництвом Держкомстату та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань реалізації Проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" в рамках компонента "Статистика зовнішньої торгівлі товарами" з 19 до 30 травня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" Ромеш Пол, який працював з фахівцями департаменту статистики торгівлі.

З метою обговорення питань проведення короткострокової місії в рамках Проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" компонента 9 "Структурна статистика підприємств" з 26 до 30 травня 2008 року в Держкомстаті України перебувала експерт проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" Маріанна Петріану, яка працювала з керівництвом Держкомстату та фахівцями департаменту міжгалузевої статистики підприємств.

З метою обговорення питань стосовно проведення дзеркального зіставлення даних зовнішньої торгівлі товарами з Австрійською Республікою 23 травня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт з питань статистики відділу міжнародної регіональної політики та фінансування Міністерства економіки та

праці Австрійської Республіки Герольд Бройнхольдер, який працював з фахівцями департаменту статистики торгівлі.

З метою обговорення питань реалізації Проекту "Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень" з 22 до 30 травня 2008 року в Держкомстаті України перебував консультант Проекту Ромеш Чандер, який працював з керівництвом Держкомстату та керівництвом департаментів.

З метою обговорення питань компонента "Статистика цін" у рамках реалізації проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" з 26 до 30 травня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" Філіп Турибол, який працював з фахівцями департаменту статистики цін.

З метою обговорення питань бази метаданих та реалізації Проекту "Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень" у рамках контракту "Консультативна підтримка щодо вдосконалення методології та організації статистики" з 26 до 27 травня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт місії проекту Бернар Хеннекін, який працював з керівництвом Держкомстату, керівником Групи впровадження проекту Світового банку І.А. Кузьміною та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань формування короткострокової та середньострокової стратегії гармонізації статистики України зі стандартами ЄС у рамках реалізації Проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" з 2 до 6 червня 2008 року в Держкомстаті України перебував експерт Проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" Роб Ван Ек, який працював з фахівцями департаменту макроекономічної статистики.

З метою обговорення питань розвитку макроекономічної ситуації в Україні 12 червня 2008 року в Держкомстаті України перебував головний економіст з питань аналізу ринків, що розвиваються, ING Bank N.V., London Branch Чарльз Робертсон, який працював з керівництвом Держкомстату та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення організаційних питань реалізації Проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" з 24 до 27 червня 2008 року в програмі Держкомстаті України перебував керівник робочої групи Проекту програми ТАСІС "Статистика – 10" Госта Гутеланд, який працював з керівництвом Держкомстату та керівництвом департаментів.

Зарубіжні відрядження

З метою участі в робочій зустрічі для країн Центральної та Східної Європи та держав СНД з питань формату та основних напрямів Глобального дослідження проблем бідності та нерівних можливостей серед дітей, яка проводилася Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), з 31 березня до 6 квітня 2008 року у м. Ташкент (Республіка Узбекистан) перебувала директор департаменту обстежень домогосподарств І.І. Осипова.

З метою участі в семінарі з розгляду шостого видання Керівництва з питань платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (ВРМ6), який був організований Статистичним відділом Міжнародного валютного фонду (МВФ) в Об'єднаному Віденському інституті, з 6 до 12 квітня 2008 року у м. Відень (Австрійська Республіка) перебувала начальник відділу зведених національних рахунків та національного багатства департаменту макроекономічної статистики Н.Є. Панкратова.

З метою участі в роботі 41-ї сесії Комісії ООН з народонаселення та розвитку з 6 до 13 квітня 2008 року у м. Нью-Йорк (Сполучені Штати Америки) перебувала заступник Голови Держкомстату України Н.С. Власенко.

З метою участі в спільній робочій зустрічі з питань статистики національних рахунків, яку проводили Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК ООН), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Евростат, з 20 до 25 квітня 2008 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебували директор департаменту макроекономічної статистики І.М. Нікітіна, заступник директора цього департаменту – начальник відділу річних національних рахунків О.О. Москвін та начальник відділу рахунків інституційних секторів економіки цього ж департаменту О.П. Чуприна.

З метою участі в навчальному візиті до Національного інституту статистики Іспанії в рамках реалізації заходів за компонентом 6 “Стратегія гармонізації зі стандартами ЄС” за Проектом програми TACIS “Статистика – 10” з 22 до 26 квітня 2008 року у м. Мадрид (Королівство Іспанія) перебували заступник Голови Держкомстату України Н.С. Власенко, директор департаменту міжгалузевої статистики підприємств І.М. Жук, директор департаменту планування та організації статистичних спостережень О.Е. Остапчук та головний спеціаліст-економіст відділу міжнародного співробітництва та координації робіт по проекту, що реалізується за технічної та фінансової підтримки Світового банку, управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва О.П. Александрова.

З метою участі в семінарі з питань впровадження в статистичну практику міжнародних рекомендацій щодо побудови індексу споживчих цін (ІСЦ), який проводили Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК ООН) та Міжнародна організація праці (МОП), з 6 до 10 травня 2008 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебували заступник директора департаменту статистики цін О.С. Калабуха та заступник директора цього департаменту – начальник відділу методології статистики споживчих цін І.Є. Шкурська.

З метою участі у нараді з питань перепису населення та житлового фонду, яку проводила Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК ООН) та Евростат, з 12 до 16 травня 2008 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебувала директор департаменту статистики населення та адміністративно-територіального устрою Л.М. Стельмах.

З метою участі в семінарі з питань розробки систем поширення даних та у робочій сесії з питань передачі та поширення статистичних даних, який проводила Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК ООН), з 11 до 18 травня 2008 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебували заступник Голови Держкомстату України К.М. Шишкіна та начальник Головного управління статистики у Львівській області С.О. Матковський.

З метою участі в робочій зустрічі з питань ознайомлення з практичним досвідом у галузі інвестиційної статистики, що проводилася в Національному статистичному інституті Словенії в рамках реалізації проекту TACIS “Реформування офіційної статистики України – Статистика – 10” (компонент 1 “Статистика капітальних інвестицій”), з 20 до 24 травня 2008 року у м. Любляна (Республіка Словенія) перебували заступник директора департаменту статистики виробництва Н.Г. Луценко та головний спеціаліст-економіст відділу статистики продукції будівництва цього департаменту М.М. Собко.

З метою участі в навчальному семінарі “Узгодження національних рахунків для споживання окремих домогосподарств” з 25 до 29 травня 2008 року у м. Осло (Королівство Норвегія) перебували директор департаменту макроекономічної статистики І.М. Нікітіна, директор департаменту обстежень домогосподарств І.І. Осипова та начальник відділу організації спостережень за споживчими цінами департаменту статистики цін Н.В. Профацька.

З метою участі у пленарній сесії Конференції європейських статистиків, що проводилася Організацією з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)

та Економічною комісією ООН в Європі, з 9 до 14 червня 2008 року у м. Париж (Французька Республіка) перебували Голова Держкомстату України О.Г. Осауленко, провідний спеціаліст-економіст відділу статистики зарубіжних країн управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва Н.О. Бегма.

З метою участі у робочій зустрічі з питань стратегії розвитку статистики України відповідно до стандартів ЄС в рамках реалізації компонента "Стратегія гармонізації зі стандартами ЄС" Проекту програми TACIS "Реформування офіційної статистики в Україні. Статистика – 10", яка проходила в Національному статистичному інституті Іспанії, з 17 до 21 червня 2008 року у м. Мадрид (Королівство Іспанія) перебував перший заступник Голови Держкомстату України В.О. Піщейко.

З метою участі в навчальному візиті до Національного статистичного інституту Іспанії в рамках реалізації заходів за компонентом 6 "Стратегія гармонізації зі стандартами ЄС" за Проектом програми TACIS "Статистика – 10" з 17 до 21 червня 2008 року у м. Мадрид (Королівство Іспанія) перебували директор департаменту планування та організації статистичних спостережень О.Е. Остапчук та головний спеціаліст-економіст відділу міжнародного співробітництва

та координації робіт по проекту, що реалізується за технічної та фінансової підтримки Світового банку, управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва О.П. Александрова.

З метою участі в навчальному візиті до Національного інституту статистики Румунії (INSEE) в рамках реалізації заходів за компонентом 9 "Структурна статистика підприємств" за Проектом програми TACIS "Статистика – 10" з 23 до 27 червня 2008 року у м. Бухарест (Румунія) перебували заступник директора департаменту міжгалузевої статистики підприємств – начальник відділу методології міжгалузевої статистики підприємств О.М. Колпакова та начальник відділу структурної статистики цього департаменту Т.А. Захарова.

З метою участі в навчальному візиті до Федерального статистичного офісу Німеччини в рамках реалізації компоненту 10-а "Статистика торгівлі товарами" за Проектом програми TACIS "Статистика – 10" з 22 до 26 червня 2008 року у м. Вісбаден (Федеративна Республіка Німеччина) перебували директор департаменту статистики торгівлі А.О. Фризоренко та заступник директора департаменту статистики торгівлі – начальник відділу статистики зовнішньої торгівлі товарами Л.М. Матроніч.

Памяти Виктора Николаевича Тамашевича

19 июня 2008 г. на 54 году жизни скоропостижно скончался директор НИИ статистики Министерства статистики и анализа Республики Беларусь, Вице-президент Белорусской статистической ассоциации, кандидат экономических наук, профессор кафедры статистики Белорусского государственного экономического университета Виктор Николаевич Тамашевич.

В.Н. Тамашевич родился 1 августа 1954 г. в Минске. После окончания в 1975 г. Белорусского государственного института народного хозяйства им. В.В. Куйбышева работал экономистом в ЦСУ БССР. С 1977 по 1979 гг. в звании старшего лейтенанта проходил службу в рядах Советской Армии в Южно-Уральском военном округе.

В 1979 г. В. Тамашевич поступил в аспирантуру кафедры статистики Белорусского государственного института народного хозяйства им. В.В. Куйбышева и с этого времени посвятил свою жизнь экономической науке и в первую очередь – статистике.

В Республике Беларусь и за рубежом В.Н. Тамашевич широко известен как талантливый исследователь, профессионал высокого уровня, специалист в области теоретической статистики, многомерного статистического анализа, создания специализированных информационных систем, разработчик концепций моделирования макроэкономических процессов в странах с переходной экономикой, а также сравнительного анализа макроэкономических систем.

Крупный ученый, В. Тамашевич многое сделал для развития белорусской статистики. В течение 16-ти лет он работал на кафедре статистики Белорусского государственного экономического университета. В 1985 г. защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата экономических наук на тему: "Статистические методы анализа при изучении эффективности концентрации и специализации производства в сельском хозяйстве", в 1987 г. ему было присвоено звание доцента. В 1995 г. В. Тамашевич возглавил созданный в 1994 г. Научно-исследовательский институт статистики Министерства статистики и анализа Республики Беларусь. Под его руководством институт приобрел статус организации, способной выполнять сложные исследовательские проекты как в области практической статистики, так и в сфере макроэкономического анализа, моделирования, формирования информационных систем. Методологические и прикладные разработки института в рамках системы национальных счетов, включая экологический компонент, выборочных обследований, демографии, ненаблюдаемой экономики, статистики науки востребованы и известны в Беларуси, России, Польше, Германии, Украине.

Творческое наследие В. Тамашевича насчитывает свыше 200 научных работ. В последние годы особое внимание он уделял изучению проблем трансформации общественных систем, статистического отображения экономического роста, малообеспеченности населения. В. Тамашевич участвовал в многочисленных международных проектах (TACIS, Университет Бундесвера, Всемирный банк, ООН и другие), был стипендиатом фонда поддержки международных связей студентов, ученых и академических работников (DAAD, Германия).

Стремление и желание реализовать идеи развития статистической науки привели В. Тамашевича к организации Белорусской статистической ассоциации, участию в многочисленных международных научно-практических конференциях, тесному сотрудничеству с Государственным комитетом по науке и технологиям, Национальным банком Республики Беларусь, другими министерствами и ведомствами Беларуси. В. Тамашевич был членом редколлегий журналов "Вопросы статистики" (г. Москва), "Белорусский экономический журнал" (г. Минск), "Статистика Украины" (г. Киев).

Все, кто знал Виктора Николаевича Тамашевича, видели в нем не только талантливого ученого-исследователя, энергичного руководителя, эрудированного лектора, но и очень обаятельного, порядочного, честного человека.

Светлая память о Викторе Николаевиче Тамашевиче останется в сердцах его друзей, коллег, единомышленников и учеников.

*Коллективы НИИ статистики Минстата Республики Беларусь
и кафедры статистики Белорусского государственного экономического университета,
Совет Белорусской статистической ассоциации.*

Анотації

С.С. Герасименко, Є.А. Носова, О.А. Чуприна

Проблеми використання статистичної інформації в маркетингових дослідженнях

У статті оцінено можливості використання статистичної інформації, яку формують державні установи на чолі з Держкомстатом України, для вирішення одного з базових завдань управління ринковою економікою – забезпечення збалансованості сегментів ринку. За результатами дослідження статистичної інформації щодо ринку молока та молочних продуктів України доведено, що в існуючому вигляді вона не дозволяє отримати вичерпну й об'єктивну характеристику стану та тенденцій кон'юнктури зазначеного ринку.

Б.Є. Грабовецький, О.В. Мороз, Л.М. Благодир

Факторний аналіз продуктивності праці на основі економіко-статистичних моделей

Робота присвячена використанню економіко-статистичних моделей для проведення факторного аналізу як засобу пошуку резервів виробництва. Наведено методику здійснення факторного аналізу продуктивності праці на основі економіко-статистичної моделі, за яку використовується кореляційна модель. Зазначена методика була апробована в ході дослідження продуктивності праці на підприємстві ВАТ "Вінницький олійно-жировий комбінат".

І.Ю. Єгоров

Проблеми визначення рівня економічного розвитку України напередодні розвалу СРСР

У статті розглянуто проблеми побудови узагальнюючих оцінок (індексів) соціально-економічного розвитку. На прикладі методики створення одного з таких індексів розкрито суттєві недоліки інструментарію побудови та застосування абстрактних узагальнюючих оцінок та запропоновано перехід до аналізу динаміки наборів "традиційних" показників. На цій основі проаналізовано різні оцінки спроможності економіки України до незалежного розвитку після розвалу СРСР.

Р.О. Кулинич

Індексний аналіз впливу інфляції на доходи населення

У статті розглянуто використання індексного аналізу для оцінювання впливу інфляції на доходи населення України за 2005–2006 роки.

В.Ф. Пікало

Теоретичне обґрунтування можливостей

використання маржинального аналізу прибутку в статистиці підприємств

У статті розглянуто сутність методики маржинального аналізу з позицій управління прибутком підприємств, а також можливість застосування зазначеної методики при проведенні статистичного аналізу однорідної сукупності підприємств.

В.М. Тамашевич, В.В. Лешкевич

Оцінка ефективності товарної структури зовнішньої торгівлі

У статті з урахуванням досвіду білоруської статистики запропонована цілісна система показників, яка дозволяє проводити комплексний аналіз товарної структури експорту та імпорту. Наводяться розрахункові значення показників, що характеризують зовнішньоторговельну діяльність Республіки Білорусь у порівнянні з іншими країнами світу. Надається характеристика наявної бази статистичних даних.

Р.Г. Щокін

Побудова збалансованої системи показників

ефективності діяльності недержавного навчального закладу

У статті запропоновано методичні підходи до побудови збалансованої системи показників ефективності діяльності недержавного вищого навчального закладу. Зазначена система наведена у розподілі за підсистемами управління.

С.В. Бойко

Статистичне вивчення доходів Державного бюджету України

У статті досліджуються проблеми статистичного вивчення доходів державного бюджету. Зроблено порівняльний аналіз напрямів статистичного вивчення доходів державного бюджету у сучасній економічній літературі.

Автор аналізує рівень, динаміку, структуру, еластичність доходів державного бюджету, а також виконує їх прогнозування.

Я.В. Поплюйко

Доларизація економіки України: статистичні оцінки

У статті висвітлюється проблема доларизації економіки України. Проводиться статистичний аналіз динаміки рівня доларизації, який показує її позитивні та негативні сторони. Окреслюються напрями економічної політики щодо мінімізації впливу доларизації на грошову систему.

В.Ю. Попов

Методологічні засади оцінки конкурентної складової національного ринку

У статті розглядаються методологічні засади оцінювання конкурентної складової національної економіки. Визначення відповідності напрямів руху виробничих ресурсів та змін їх ефективності здійснено за видами економічної діяльності.

Г.М. Тарасюк

Планування потенціалу підприємств харчової промисловості: суть, основні проблеми та напрями

У статті надано авторське визначення поняття "планування потенціалу", аналізуються тенденції, проблеми та перспективи розвитку харчової промисловості України, розглядаються основні складові та етапи планування потенціалу підприємств харчової промисловості.

О.М. Таряник, О.А. Глухова, С.В. Глухова

Сучасні тенденції розвитку інноваційної діяльності підприємств в Україні: макроекономічний та регіональний аспекти

Стаття містить аналіз результатів інноваційної діяльності підприємств в Україні в цілому та в Харківському регіоні зокрема. Дослідження проведено на основі останніх статистичних даних. У статті представлена повна та всебічна оцінка поставленого питання, виявлено проблеми, пов'язані з інноваційним процесом на усіх рівнях, передумови їх виникнення, а також визначено основні напрями подальших досліджень у сфері інноваційної діяльності українських підприємств.

О.В. Лиса

Оцінювання показників робочої сили за даними щомісячних обстежень населення

У статті представлені основні результати досліджень проблеми надійності оцінювання місячних показників робочої сили для регіонального рівня за даними державного вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності, що проводиться Державним комітетом статистики України. Результати використання композиційного методу оцінювання показали, що в цілому проблема надійності вирішується.

П.Є. Шевчук

Удосконалення підходів до оцінки рівня народжуваності для умовного покоління

Стаття присвячена методам оцінки народжуваності. Підходи, викладені у статті, можуть бути корисними при розробці демографічних прогнозів та заходів демографічної політики.

О.А. Вишневська

Сучасна міжнародна трудова міграція та державна міграційна політика

У статті розглядаються питання міжнародної трудової міграції, основні спонукальні мотиви й причини зовнішньої міграції трудових ресурсів, найважливіші напрями зовнішньої міграції робочої сили, її позитивні та негативні наслідки.

На основі проведеного аналізу визначено основні цілі міграційної політики держави на сучасному етапі.

М.П. Воронов

Зарубіжний досвід функціонування та вдосконалення основ місцевого самоврядування

У статті розглядаються сучасні підходи до розвитку місцевих співтовариств – інституційний, системний, корпоративний, "делегування повноважень", бенчмаркінг, що характерні для країн сталої демократії. Досліджені актуальні напрями соціально-економічного розвитку територій, а також проблеми розробки політики новітнього рівня розвитку місцевих співтовариств.

О.В. Збаращук

Оцінювання діяльності регіональних органів виконавчої влади щодо забезпечення соціально-економічного розвитку територій

У статті проаналізовано методологічні підходи, критерії та порядок проведення моніторингу результатів діяльності місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення ними соціально-економічного розвитку відповідних територій. За результатами аналізу запропоновано удосконалений (розширений) механізм здійснення моніторингу.

Б.В. Лисенко

Програми розвитку соціального житла в малих містах України

Забезпечення громадян житлом, підвищення благоустрою житлового фонду населення залишаються одними з важливих соціально-економічних проблем малих міст України. Тому зазначені проблеми мають стати пріоритетами державної політики у сфері розробки й особливо – реалізації програм забезпечення житлом населення малих міст України. Запропонована стаття присвячена аналізу цього питання.

І.В. Найда

Удосконалення правової бази державного регулювання трудових прав молодих спеціалістів в Україні

Проаналізовано зарубіжну та вітчизняну літературу з досліджуваної теми. Розглянуто нормативно-правову базу, що регулює трудові права й обов'язки молодих спеціалістів, та визначено напрями її вдосконалення.

Аннотації

С.С. Герасименко, Е.А. Носова, Е.А. Чуприна

Проблемы использования статистической информации в маркетинговых исследованиях

В статье оценена возможность использования статистической информации, которую формируют государственные учреждения во главе с Госкомстатом Украины, для решения одной из базовых задач управления рыночной экономикой – обеспечения сбалансированности сегментов рынка. На основе результатов исследования статистической информации по рынку молока и молочных продуктов Украины доказано, что в существующем виде она не позволяет получить исчерпывающую и объективную характеристику состояния и тенденций конъюнктуры этого рынка.

Б.Е. Грабовецкий, О.В. Мороз, Л.Н. Благодир

Факторный анализ производительности труда на основе экономико-статистических моделей

Работа посвящена использованию экономико-статистических моделей для проведения факторного анализа как способа поиска резервов производства. Приведена методика осуществления факторного анализа производительности труда на основе экономико-статистической модели, в качестве которой используется корреляционная модель. Эта методика была апробирована в ходе исследования производительности труда на предприятии ОАО “Винницкий масложировой комбинат”.

И.Ю. Егоров

Проблемы определения уровня экономического развития Украины накануне развала СССР

В статье рассмотрены проблемы построения обобщающих оценок (индексов) социально-экономического развития. На примере методики создания одного из таких индексов выявлены существенные недостатки инструментария построения и применения абстрактных обобщающих оценок и предложен переход к анализу динамики наборов “традиционных” показателей. На этой основе проанализированы различные оценки способности экономики Украины к независимому развитию после развала СССР.

Р.Е. Кулинич

Индексный анализ влияния инфляции на доходы населения

В статье рассмотрено использование индексного анализа для оценивания влияния инфляции на доходы населения Украины за 2005–2006 годы.

В.Ф. Пикало

Теоретическое обоснование возможностей использования маржинального анализа прибыли в статистике предприятий

В статье рассмотрена сущность методики маржинального анализа с точки зрения управления прибылью предприятий, а также возможность применения данной методики при проведении статистического анализа однородной совокупности предприятий.

В.Н. Тамашевич, *В.В. Лешкевич*

Оценка эффективности товарной структуры внешней торговли

В статье с учетом опыта белорусской статистики предложена целостная система показателей, позволяющая проводить комплексный анализ товарной структуры экспорта и импорта. Приводятся расчетные значения показателей, характеризующих внешнеторговую деятельность Республики Беларусь в сравнении с другими странами мира. Дается характеристика существующей базы статистических данных.

Р.Г. Щекін

**Построение сбалансированной системы показателей
эффективности деятельности негосударственного учебного заведения**

В статье предложены методические подходы к построению сбалансированной системы показателей эффективности деятельности негосударственного высшего учебного заведения. Система приведена в распределении по подсистемам управления.

С.В. Бойко

Статистическое изучение доходов Государственного бюджета Украины

В статье исследуются проблемы статистического изучения доходов государственного бюджета. Дан сравнительный анализ направлений статистического изучения доходов государственного бюджета в современной экономической литературе.

Автор анализирует уровень, динамику, структуру, эластичность доходов государственного бюджета, а также осуществляет их прогнозирование.

Я.В. Поплюйко

Долларизация экономики Украины: статистические оценки

В статье освещается проблема долларизации экономики Украины. Проводится статистический анализ динамики уровня долларизации, показывающий ее позитивные и негативные стороны. Предлагаются направления экономической политики, связанные с минимизацией влияния долларизации на денежную систему.

В.Е. Попов

Методологические основы оценки конкурентной составляющей национального рынка

В статье рассматриваются методологические основы оценивания конкурентной составляющей национальной экономики. Определение соответствия направлений движения производственных ресурсов и изменений их эффективности осуществлено по видам экономической деятельности

Г.Н. Тарасюк

**Планирование потенциала предприятий пищевой промышленности:
суть, основные проблемы и направления**

В статье дано авторское определение понятия "планирование потенциала", анализируются тенденции, проблемы и перспективы развития пищевой промышленности Украины, рассматриваются основные составляющие и этапы планирования потенциала предприятий пищевой промышленности.

Е.М. Таряник, Е.А. Глухова, С.В. Глухова

**Современные тенденции развития инновационной деятельности предприятий в Украине:
макрэкономический и региональный аспекты**

Статья содержит анализ результатов инновационной деятельности предприятий в Украине в целом и в Харьковском регионе в частности. Исследование проведено на основе последних статистических данных. В статье представлена полная и всесторонняя оценка поставленного вопроса, выявлены проблемы, связанные с инновационным процессом на всех уровнях, предпосылки их появления, а также определены основные направления дальнейших исследований в сфере инновационной деятельности украинских предприятий.

О.В. Лыся

Оценивание показателей рабочей силы по данным ежемесячных обследований населения

В статье представлены основные результаты исследований проблемы надежности оценивания месячных показателей рабочей силы для регионального уровня по данным государственного выборочного обследования населения (домохозяйств) по вопросам экономической активности, которое проводится Государственным комитетом статистики Украины. Результаты использования композиционного метода оценивания показали, что в целом проблема надежности решается.

П.Е. Шевчук

Усовершенствование подходов к оценке уровня рождаемости для условного поколения

Статья посвящена методам оценки рождаемости. Подходы, изложенные в статье, могут быть полезными при разработке демографических прогнозов и мероприятий демографической политики.

Е.А. Вишневская

Современная международная трудовая миграция и государственная миграционная политика

В статье рассматриваются вопросы международной трудовой миграции, основные побудительные мотивы и причины внешней миграции трудовых ресурсов, важнейшие направления внешней миграции рабочей силы, ее положительные и отрицательные последствия.

На основе проведенного анализа определены основные цели миграционной политики государства на современном этапе развития мирового сообщества.

Н. П. Воронов

Зарубежный опыт функционирования и усовершенствования основ местного самоуправления

В статье рассматриваются современные подходы к развитию местных сообществ – институциональный, системный, корпоративный, “делегирование полномочий”, бенчмаркинг, – характерные для стран устойчивой демократии. Исследованы актуальные направления социально-экономического развития территорий, а также проблемы разработки политики новейшего уровня развития местных сообществ.

А. В. Збаращук

Оценивание деятельности региональных органов исполнительной власти по обеспечению социально экономического развития территорий

В статье проанализированы методические подходы, критерии и порядок проведения мониторинга результатов деятельности местных органов исполнительной власти по обеспечению ими социально-экономического развития соответствующих территорий. По результатам анализа предложен усовершенствованный (расширенный) механизм осуществления мониторинга.

Б. В. Лысенко

Программы развития социального жилья в малых городах Украины

Обеспечение граждан жильем, повышение благоустройства жилищного фонда населения остаются одними из важных социально-экономических проблем малых городов Украины. Поэтому указанные проблемы должны стать приоритетами государственной политики в сфере разработки и особенно – реализации программ обеспечения жильем населения малых городов Украины. Предложенная статья посвящена анализу этого вопроса.

И. В. Найдя

Усовершенствование правовой базы государственного регулирования трудовых прав молодых специалистов в Украине

Проанализирована зарубежная и отечественная литература по исследуемой теме. Рассмотрена нормативно-правовая база, регулирующая трудовые права и обязанности молодых специалистов и определены направления ее усовершенствования.

Abstracts

S.S. Gerasymenko, Ye.A. Nosova, O.A. Chupryna

Problems of Using Statistical Information in Marketing Research

The article estimates the possibilities of using statistical information formed by state agencies with the State Statistics Committee at the head, for solving one of the main tasks of management in market economy – providing balance of market segments. It is proved that statistical information on the milk and dairy products market of Ukraine does not allow getting the exhaustive and objective characteristic of market conditions.

B. Ye. Grabovetsky, O. V. Moroz, L. M. Blagodyr

Factor Analysis of Labor Productivity Based on Economic and Statistical Models

The paper is devoted to the use of economic and statistical models for carrying out factor analysis as a mean to find production reserves. The authors present methods for carrying out factor analysis of labor productivity based on an economic and statistical model (a correlation model is used). The methods were approbated while studying labor productivity at the open-end company “Vinnytsia Oil-and-Fat Industrial Complex”.

I. Yu. Yegorov

Problems of Estimation of the Level of Economic Development of Ukraine before Disintegration of the USSR

The article deals with the problems of creation of generalized estimates (indexes) of socio-economic development. On the example of methods for design of one of indexes the essential shortcomings of methodological tools for construction and use of these estimates were revealed and the proposition to switch to the analysis of dynamics of sets of “traditional” indicators was made. On this basis different estimates of Ukraine’s economy capacity for independent development after disintegration of the USSR are analyzed.

Редакція відповідає за точність опублікованих офіційних статистичних даних.

Відповідальність за підбір, точність статистичних даних, цитат, дат, прізвищ, географічних назв та інших відомостей, наведених у опублікованих матеріалах, несуть їх автори, за зміст рекламних повідомлень – рекламодавці.

Передрукування матеріалів, опублікованих у журналі, дозволяється тільки за згодою авторів та видавця. У випадку передруку цих матеріалів посилання на журнал "Статистика України" обов'язкове.

Редакція може не поділяти позиції й думку авторів, а також публікувати окремі матеріали у порядку обговорення.

Редагування	В. Чебанова
	Л. Голіченко
Коректура	О. Костюшко
Переклад	Л. Покотило
Більд-редактор	Н. Жабіва
Комп'ютерний набір	Л. Кулаковська
Художник	М. Магдич

Оригінал-макет виготовлено у редакційно-видавничому відділі ДП "Інформаційно-аналітичне агентство"

Затверджено до друку вченою радою НТК статистичних досліджень (протокол № 1 від 27.03.2008 р.)

Підписано до друку 18.06.2008 р.
Формат 84х108/16. Папір офсетний.
Офсетний друк.
Умовн. друк. арк. 12,81.
Тираж 570 прим.
Ціна договірна.

Надруковано в ДП "Інформаційно-аналітичне агентство"
вул. Еспланадна 4-6, м. Київ, 01601, Україна
тел/факс 287-03-79, 289-77-62
E-mail: iaa@dstati.kiev.ua

Вимоги **до змісту та оформлення статей** **для науково-інформаційного журналу** **"Статистика України"**

1. Зміст статті має відповідати профілю та спрямованості журналу, сучасному науковому рівню.

Згідно з вимогами ВАК, стаття повинна мати такі складові:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки за результатами проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Необхідно уникати викладення загальноновідомих положень. Також обов'язково треба посилається на джерела, матеріали або окремі результати з яких наводяться у статті. Список літератури (до 15 джерел) потрібно оформлювати, розміщуючи назви використаних джерел за алфавітом або в тому порядку, в якому вони згадуються в тексті. Вимоги до оформлення літератури див. у ДСТУ 7.1 – 2006 (Бюлетень ВАК №3, 2008).

2. **Оформлення статті.** Обсяг статті – 8–10 сторінок (формат А-4, шрифт Times New Roman, 12 кегель, інтервал – 1,5, поля – 2 см).

Рисунки, схеми, таблиці, формули слід наводити у вигляді, що дозволяє їх коригування.

Розміри ілюстрацій не повинні перевищувати розмірів друкованої сторінки журналу.

Таблиці та рисунки повинні мати назву та порядковий номер. Одночасне використання таблиць і графіків для пояснення одних і тих самих положень не рекомендується.

Формули нумерують (з правого боку у круглих дужках) лише ті, на які є посилання в тексті.

Статтю підписують усі автори.

Стаття подається у двох примірниках, надрукованих на одній стороні стандартного аркуша паперу, а також в електронному вигляді.

До статті додаються:

- ♦ рецензія;
- ♦ анотація на окремому аркуші (українською, російською та англійською мовами) та в електронному вигляді;
- ♦ відомості про автора (авторів): прізвище, ім'я та по батькові (повністю, українською та російською мовами), місце роботи, посада, науковий ступінь та звання, домашня та службова адреси, контактні телефони.

R.O. Kulynych

Index Analysis of Inflation Influence on Personal Incomes

The article considers the use of index analysis for the estimation of inflation influence on incomes of the population of Ukraine in 2005-2006.

V.F. Pikalo

Possibilities of Using Marginal Analysis of Profit in Enterprise Statistics: Theoretical Substantiation

The paper provides the essence of marginal analysis methods from the positions of enterprise income control and the possibility to use the methods in statistical analysis of the homogeneous aggregate of enterprises.

V.M. Tamashevych, V.V. Leshkevych

Efficiency Estimation of the External Trade Commodity Structure

Taking into account Byelorussian statistics experience the authors suggests the integral system of indicators, which allows analyzing the export and import commodity structure. The article gives calculation indices, characterizing foreign trade activity of Byelorussia in comparison with other countries of the world. The existing statistical database is characterized.

R.G. Schokin

Formation of a Balanced System of Indicators of Private Educational Establishment Efficiency

The article offers methodical approaches to the formation of a balanced system of indicators of private educational establishment efficiency. The system is shown in distribution by management subsystem.

S.V. Boiko

Statistical Study of Income of the State Budget of Ukraine

The article is devoted to the problems of statistical study of state budget income. A comparative analysis is made for the direction of statistical study of state budget income in modern economic literature.

The author analyzes the level, dynamics, structure, flexibility of state budget income and presents its forecast.

Ya.V. Poplyuyko

Dollarization of Ukraine's Economy: Statistical Estimates

The paper deals with the problem of Ukraine's economy dollarization. Statistical analysis of dollarization level dynamics shows the positive and negative results of this phenomenon. The article presents the directions of economic policy related to minimization of dollarization influence on the monetary system.

V. Yu. Popov

Methodical Basis for Estimation of the National Market Competition Component

The article considers methodological basis for estimating the competition component of national economy. Determination of conformity of industrial resources movement directions with their efficiency changes is made by economic activity.

G.M. Tarasyuk

Planning the Potential of Food Industry Enterprises: Essence, Key Problems and Directions

The article presents the author's concept "planning potential", analyses the tendencies, problems and perspectives in development of food industry of Ukraine. It also considers the main components and stages of planning the food industry potential.

O.M. Taryanyk, O.A. Glukhova, S.V. Glukhova

Modern Tendencies in the Development of Innovative Activity of Enterprises in Ukraine: Macroeconomic and Regional Aspects

The paper contains the analysis of results of innovative activity of enterprises in Ukraine as a whole and in Kharkiv region in particular. The research was carried out on the basis of the latest statistical data. The article presents a complete and thorough estimation of the issue. It also reveals the problems related to the innovative process at all levels, the reasons of their arising and determines the main directions of further research in the sphere of innovative activity of Ukrainian enterprises.

O.V. Lysa

Estimating the Manpower Indicators by the Monthly Population Survey Data

The article presents main results of research of the problem related to reliability of monthly manpower indicators for the regional level based on the data of state sample survey of households as to their economic activity, carried out

by the State Statistics Committee of Ukraine. The results of using a composition estimation method showed that as a whole the problem of reliability is being solved.

P. Ye. Shevchuk

Improving the Approaches to the Birth Rate Estimation for a Conventional Generation

The article is devoted to the birth-rate estimation methods. The approaches presented in the article may be useful in working out demographic forecasting and measures of demographic policy.

O. A. Vyshnevskaya

Present-day International Labor Migration and Public Migration Policy

The issues of the international labor migration, the basic incentives and the reasons for the external migration of labor resources as well as the major directions of the external labor migration and its positive and negative consequences are investigated in the article.

The main purposes of state migration policy at present stage of the world community development are determined on the basis of the conducted analysis.

M. P. Voronov

Foreign Experience of Functioning and Improving of Self-administration Principles

The article considers modern approaches to the development of local communities – institutional, system, corporative, “delegation of commission”, benchmarking, which are characteristic of steady democracy. The paper studies actual directions of the socio-economic development of territories, as well as the problems on working out policy of up-to-date level of the development of local communities.

O. V. Zbaraschuk

**Estimating Activity of Regional Executive Authorities
in Ensuring Socio-economic Development of the Territories**

The article analyzes methodological approaches, criteria and the procedure for monitoring of local executive bodies activity on the socio-economic development of the corresponding territories. By the analysis results the perfected (expanded) mechanism for carrying out monitoring is offered.

B. V. Lysenko

Programs of Social Housing Development in Small Towns of Ukraine

Provision of citizens with housing and organization of public services are among the most important socio-economic problems of small towns of Ukraine. That's why they must become the priorities of state policy in the sphere of development and especially in realization of programs of provision of population with housing in small towns of Ukraine. The article is devoted to the analysis of this problem.

I. V. Naida

Improving the Legal Basis of State Control of Young Specialists' Labor Rights in Ukraine

The article offers the analysis of foreign and home literature on the issue under study. The paper also views the legal basis that regulates labor rights and duties of young specialists and shows the directions of its improvement.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ КОМПЛЕКС СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**оголошує прийом до аспірантури на 2009 навчальний рік
(без відриву від виробництва за рахунок коштів Державного
бюджету України) зі спеціальності 08.00.10 – статистика**

**До аспірантури на конкурсній основі приймаються особи,
які мають повну вищу освіту і кваліфікацію спеціаліста або магістра.
Термін навчання в аспірантурі – 4 роки.**

Для вступу до аспірантури необхідно подати такі документи:

- 1) заяву на ім'я генерального директора;
- 2) особовий листок з обліку кадрів, засвідчений за місцем роботи;
- 3) дві фотокартки розміром 3x4;
- 4) список опублікованих наукових праць або наукову доповідь (реферат) зі спеціальності "статистика";
- 5) медичну довідку про стан здоров'я за формою № 086-у;
- 6) копію диплома про закінчення вищого навчального закладу та додатка до диплома (витяг із залікової відомості);
- 7) посвідчення про складання кандидатських іспитів (за наявності складених іспитів);
- 8) копію паспорта (арк. 1, 2, 3, 10, 11);
- 9) копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера.

Паспорт та диплом про вищу освіту вступники подають особисто.

Вступники до аспірантури складають вступні іспити зі статистики, філософії та однієї з іноземних мов на вибір (англійської, німецької, французької) в обсязі навчальних програм для вищих навчальних закладів IV рівня акредитації.

Прийом документів – до 1 жовтня 2008 року.
Вступні іспити – жовтень-листопад 2008 року.

**Документи приймаються за адресою:
01001, м. Київ, вул. Еспланадна, 4-6, кімн. 403.
Довідки за телефонами: 289-44-94, 287-64-22.**

Шановні читачі!

Передплачуйте щоквартальний науково-інформаційний журнал “Статистика України”

Журнал видається з 1998 року.

У журналі висвітлюються загальні теоретичні та методологічні проблеми статистики, проблеми реформування державної статистики та переходу на міжнародну систему обліку і статистики, питання макроекономічної та регіональної статистики, статистики видів економічної діяльності, демографічної і соціальної статистики, проведення Перепису населення в Україні; соціально-економічне становище України, проблеми розвитку її економіки; проблеми державного управління й менеджменту. Обговорюються також різноманітні аспекти розбудови національної статистики в умовах ринкової економіки, маркетингу статистичної інформації.

Значна увага приділяється статистичному моніторингу, сучасним інформаційним технологіям, нетрадиційним методам статистичних досліджень, міжнародним та зарубіжним проектам і програмам у галузі статистичних спостережень.

Подаються законодавчі акти та офіційна статистична інформація, матеріали з історії статистики, поточна хроніка, бібліографія, рецензії.

Серед авторів журналу – відомі вчені та фахівці як з України, так і з країн близького й далекого зарубіжжя.

Журнал розрахований на працівників статистичних органів, державних службовців, науковців, викладачів, аспірантів і студентів, користувачів статистичними даними, фахівців з економіки, управління та планування, підприємців.

*Передплатити журнал “Статистика України”
можна в усіх поштових відділеннях України.*

Передплатний індекс 22614

Придбати окремі номери журналу можна, звернувшись до редакції журналу
(01001, Київ-1, вул. Еспланадна, 4-6, кімн. 207).

Тел.: (044) 235-96-81

Адреса видавця:

НТК статистичних досліджень
01001, Київ-1, вул. Шота Руставелі, 3.

Тел.: (044) 287-33-78

Факс: (044) 235-30-86

Сайт <http://ntkstat.kiev.ua>